

ΕΒΑΓΡΙЈΕ ΠΟΝΤΙЈΣΚΙ¹ ΕΥΑΓΓΡΙΟΥ ΜΟΝΑΧΟΥ

ДЕЛАТЕЉ² ΛΟΓΟΣ ΠΡΑΚΤΙΚΟΣ

[Пролог – писмо Анатолију]³

[1.] Ἐπειδὴ μοι πρόην δεδήλωκας ἀπὸ τοῦ ἁγίου ὄρους ἐν τῇ Σκίτει καθέζο- μένω, ποθεινότετε ἀδελφὲ Ἀνατόλιε, καὶ

[1.] Будући да си ми недав- но, љубљени брате Анатолије,⁴ са Свете Горе⁵ послао у Скит⁶ своју

¹ Превод изворног текста доносим према критичком издању: А. и С. Guillaumont (ур.), *Evagre le Pontique, Traite Pratique ou Le Moine*, SC 170–171, Cerf, Paris, 1971. Грађу за коментаре сам црпео из поменутог издања и друге релевантне литературе, а они су заједно дати иза превода текста.

² У сачуваним манускриптима се налазе многобројни различити наслови овог дела: *Сѿоѿину ѿоѿлавлѧ о делању, Практична ѿоѿлавлѧ Еваѿрија монаха, Слово о делању, Слово о делашељу, Делашељ, Сѿоѿину делашних ѿоѿлавлѧ Еваѿрија монаха*, итд. Евагрије у својим списима реферише на ово своје дело као на спис *Монах*, вероватно имајући у виду целокупну трилогију чији први део представља овде преведени *Делашељ*.

³ Ово писмо, којим Евагрије отвара своју познату трилогију састављену од списа *Делашељ, Гносѿик и Гносѿичка ѿоѿлавлѧ*, налази се само у појединим рукописима. Ипак, приређивач критичког издања, као и многобројни савремени Евагријеви коментатори, сматрају да је писмо аутентично.

⁴ У коптској рецензији чувеног Паладијевог *Лавсаика* помиње се извесни старац са овим именом, али није сигурно да ли се ради о истој особи. Иако тачан идентитет поменутог Анатолија до данас остаје непознат, сва је прилика да се ради о неком монаху који је живео у манастиру на Маслинској гори који су у Јерусалиму основали Меланија и Руфин Аквилејски.

⁵ Постојала су различита мишљења о којој се географској локацији заправо ради. Током задњих деценија интензивног проучавања евагријанског корпуса, дошло се до заједничког консензуса да се највероватније ради о Јерусалиму. Евагрије је имао у виду алегоријско тумачење Јерусалима као „Свете Горе“ које се у Светом Писму помиње код пророка Исаије 27, 13; као и популаран назив који је носио град Јерусалим у његово доба.

⁶ Евагрије је у време писања *Делашеља* живео у такозваним Келијама, које су од

τὸ συμβολικὸν σχῆμα τῶν ἐν Αἰγύπτῳ μοναχῶν σαφηνισθῆναι σοι παρεκάλεσας· οὐ γὰρ εἰκὴ οὐδὲ παρέλκον αὐτὸ νενόμικας τοσαύτην παραλλαγὴν ἔχον παρὰ τὰ λοιπὰ σχήματα τῶν ἀνθρώπων· φέρε, ὅσα παρὰ τῶν ἁγίων Πατέρων περὶ τούτου μαθήκαμεν, ἐξαγγείλωμεν.

[2.] Τὸ μὲν κουκούλλιον σύμβολόν ἐστι τῆς χάριτος τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Θεοῦ σκεπαζούσης αὐτῶν τὸ ἡγεμονικὸν καὶ περιθαλλούσης τὴν ἐν Χριστῷ νηπιότητα διὰ τοὺς ῥαπίζειν αἶε καὶ τιρώσκειν ἐπιχειροῦντας. Ὅσοι τοίνυν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς φέρουσι τοῦτο δυνάμει ψάλλουσι ταῦτα· ἐὰν μὴ Κύριος οἰκοδομήσῃ οἶκον καὶ φυλάξῃ πόλιν, εἰς μάτην ἐκοπίασεν ὁ οἰκοδομῶν καὶ ὁ φυλάσσειν πειρώμενος. Αἱ δὲ τοιαῦται φωναὶ ταπεινοφροσύνην μὲν ἐμποιοῦσιν, ἐκρίζουσι δὲ ὑπερφανίαν τὸ ἀρχαῖον κακόν, τὸ κατασεῖσαν εἰς τὴν γῆν τὸν Ἐωσφόρον τὸν πρῶτῷ ἀνατέλλοντα.

[3.] Τὸ δὲ γεγυμνωσθαι τὰς χεῖρας

молбу за разјашњење симболизма схиме египатских монаха – јер си сматрао да није случајно и безразложно што се она разликује од одеће других људи – сада ћемо ти пренети све што смо научили о томе од светих отаца.⁷

[2.] Кукуљ⁸ је симбол благодати Бога нашег Спаситеља који штити њихов разум – и чува пламеном њихову младост у Христу⁹ – од оних који непрестано покушавају да их повреде и нанесу им ране.¹⁰ Стога они који га носе на глави у сили псалмопоју: *Ако Господ не сазига дом и не сачува град, узалуд се ширеди традицијел и онај који га чува* (Пс. 126, 1). Такве речи рађају смиреноумље и искорењују гордост, то древно зло које обори Луцифера, *звезду шшо у зору исијаваше* (Ис. 14, 12).

[3.] Обнаженост руку¹¹ от-

Скита биле удаљене неких 40 километара. Разлог за помињање потоњег места лежи у чињеници да се именом „Скит“ означавао читав скуп монашких насеобина у тадашњем горњем Египту, ком су такође припадале Келије и Нитрија; из наведеног разлога Евагрије користи познатији топоним. Свакако, из Евагријевог житија је познато да је прве године монаштва провео у самом Скиту. Да ли је ту примио монашки образ или већ код Меланије у Јерусалиму, остаје отворена дебата.

⁷ Евагрије, по први пут у писаној форми у историји хришћанског монаштва, даје симболички опис монашке одеће (схиме); вероватно се ради о старијем усменом предању које је чуо од друге генерације монаха („светих отаца“) које је затекао по доласку у Келије. На ову тему ће у каснијим вековима бити много писано међу монашким ауторима на различитим географским просторима Истока и Запада.

⁸ Кукуљ је био нека врста капуљаче или капе која је падала на рамена, те покривала врат и главу монаха. Паладије, Созомен и Доротеј из Газе помињу једну занимљивост: наима, они пишу да су – у њихово време – кукуљ носила мала деца.

⁹ Осим призвука који подсећа на Нови Завет и Прву посланицу Коринћанима (3, 1), појам „младост у Христу“ указује на проминентну тему „духовне младости“ код Оригена Александријског, нарочито у његовом коментару на Јеванђеље по Матеју.

¹⁰ У свету египатског монаштва и хришћанској аскетологији, ово се свакако односи на „демоне“.

¹¹ Руке египатских монаха су биле обнажене до лактова, јер су носили одећу (звану *κολοβιον*) која није имала рукаве и тиме се разликовала од уобичајене и сва-

τὸ ἀνυπόκριτον τῆς πολιτείας ἐμφαίνει· δεινὴ γὰρ ἡ κενοδοξία συγκαλύψαι καὶ συσκιάσαι τὰς ἀρετάς, αἰεὶ δόξας τὰς παρὰ τῶν ἀνθρώπων θηρεύουσα καὶ τὴν πίστιν ἀποδιώκουσα. Πῶς γὰρ δύνασθε, φησί, πιστεῦσαι, δόξαν παρὰ ἀλλήλων λαμβάνοντες, καὶ τὴν δόξαν τὴν παρὰ τοῦ μόνου Θεοῦ οὐ ζητοῦντες; Δεῖ γὰρ τὸ ἀγαθὸν μὴ δι' ἕτερον ἀλλὰ δι' αὐτὸ μᾶλλον εἶναι αἰρετόν· εἰ γὰρ μὴ τοῦτο δοθείη, φανήσεται τὸ κινοῦν ἡμᾶς πρὸς τὴν ἐργασίαν τοῦ καλοῦ πολλῶ τιμιώτερον ὑπάρχον τοῦ γινομένου, ὅπερ τῶν ἀτοπωτάτων ἂν εἴη Θεοῦ τι κρεῖττον ἐννοεῖν τε καὶ λέγειν.

[4.] Ὁ δὲ ἀνάλαβος πάλιν ὁ σταυροειδῶς τοῖς ὤμοις αὐτῶν περιπλεκόμενος σύμβολον τῆς εἰς Χριστόν ἐστι πίστεως ἀναλαμβάνουσης τοὺς πράεῖς καὶ περισσελλούσης αἰεὶ τὰ κωλύοντα καὶ τὴν ἐργασίαν ἀνεμπόδιστον αὐτοῖς παρεχούσης.

кодневне тунике са дугим рукавима коју су носили људи у градовима. У Евагријевим списима, обнажене руке су и симбол делатног живота. Видети његову двадесет шесту схолију на стихове Књиге Проповедника 4, 5: „Безумник покрива руке своје и прождире шело своје. Ако су руке симбол делатног живота, онда онај који чини неправду покрива руке своје“; као и двеста трећу схолију на стихове Прича Соломонових 19, 24: „Лењица крије руке своје у трудима својим и к устима својим не приноси их. Онај који не живи праведно, тај неправедно сакрива руке своје у души својој, будући да није спреман обрађивати своју земљу и наситити се свог хлеба. Јер, врлине делатног живота означавају руке које нашим устима приносе хлеб који је дошао са неба и који даје живот свету.“ Незнатно другачију симболику налазимо код Касијана, Созомена и Доротеја, за које огољеност руку код монаха указује на уздржање од светских дела и послова.

¹² Добро познати аристотеловски принципи, које Евагрије овде преузима ради објашњења своје монашке теорије врлина; упоредити Аристотелову *Решорику* (I. 7, 1363 b, 13–14) и *Никомахову еџику* (I. 5, 1097 a, 33–34).

¹³ Комад одеће од вуне који се носио око врата и укрштао на грудима. Његова практична сврха је била да одећу држи причвршћеном, а руке одрешене за слободне покрете и разноврзне неопходне послове. Евагрије ће управо ову практичну сврху пренети на план монашког умног или унутрашњег делања. Касијан такође спомиње аналав под различитим називима (*subcinctoria, redimicula, rebracchiatoria*), али не даје његов симболички опис.

крива нелицемерност начина живота, јер је таштина вешта у препокривању и замрачењу врлина, непрестано тражећи људску славу и одгонећи веру. Као што каже /Писмо/: *Како ви можете веровати када примате славу један од другога, а славу која је од јединога Бога не изражише?* (Јн. 5, 44). Добро треба изабрати ради њега самог, а не ради чега другог.¹² У супротном, оно што нас покреће на чињење добра показује се драгоценијим од самог оствареног добра. Ипак, било би бесмислено мислити и говорити о нечему што је боље од Бога.

[4.] Аналав,¹³ који у облику крста прекрива њихова рамена, јесте симбол вере у Христа која одржава кротке, непрестано одстрањује препреке и дарује им не сметано делање.

[5.] Ἡ δὲ ζώνη περισφίγγουσα τοὺς νεφροὺς αὐτῶν ἀπωθεῖται πᾶσαν ἀκαθαρσίαν καὶ τοῦτο παραγγέλλει καλὸν ἀνθρώπῳ γυναικὸς μὴ ἄπτεισθαι.

[6.] Τὴν δὲ μηλωτὴν ἔχουσιν οἱ πάντες τὴν νέκρωσιν τοῦ Ἰησοῦ ἐν τῷ σώματι περιφέροντες καὶ φμιούντες μὲν πάντα τὰ τοῦ σώματος ἄλογα πάθη, τὰς δὲ τῆς ψυχῆς κακίας μετουσίᾳ τοῦ καλοῦ περικόπτοντες· καὶ πενίαν μὲν ἀγαπῶντες, πλεονεξίαν δὲ φεύγοντες ὡς εἰδωλολατρίας μητέρα.

[7.] Ἡ δὲ ῥάβδος ξύλον ζωῆς ἐστι πᾶσι τοῖς ἀντεχομένοις αὐτῆς, καὶ

[5.] Појас затегнут око њихових бубрега¹⁴ одстрањује сваку нечистоту и објављује: *Добро је човеку да се не дойииче жене* (1. Кор. 7, 1).

[6.] Имају кожух¹⁵ јер у шелу своје смрти Ијуса увек носе (2. Кор. 4, 10), кротећи све алогосне¹⁶ страсти тела и учешћем у добру одсецају многе страсти душе, те љубећи сиромаштво беже од богатства као од мајке идолопоклонства (Кол. 3, 5).

[7.] Штап је дрво живота¹⁷ онима који га носе и снажна по-

¹⁴ Пратећи библијско значење речи, али и друге ауторе попут Филона Александријског и Оригена, Евагрије у „бубрезима“ види главно седиште и место страсти, нарочито желатељног дела душе. Видети његову четрнаесту схолију на стихове Књиге Псалама 72, 21: „*Јер се расцали срце моје и бубрези се моји изменише*. Под срцем псалмопојац указује на разумни део душе, а под бубрезима на страствени део душе који је састављен од желатељног и раздражајног дела“; као и прву схолију на стихове Књиге Псалама 25, 2: „*Испийшај ме, Господе, и окушај ме; ирејшоји дубреје моје и срце моје*. Као што је срце симбол разумног дела душе, тако су бубрези симбол страственог, тј. раздражајног и желатељног дела душе“.

¹⁵ Огртач, најчешће, од овчије коже; у *Сейшјуагинџи* ово име је дато огртачима који су носили пророци, нарочито пророк Илија; код Оригена и Григорија Ниског, животињске коже имају симбол умртвљења тела; код Василија Великог, кожух је симбол сиромаштва.

¹⁶ С обзиром на вишесмислени смисао грчке речи, појам сам намерно оставио без превода. „Логос“ и „логоси“ су смислови и разлози који свој извор, пут и циљ (крај и довршење) имају у Светој Тројици. Евагрије, али и потоњи хришћански оци и теолози, овим изразом означавају божанску структуру творевине, тј. *саму ствар* свега постојећег. „Логоси“ су мистички смислови и разлози ствари (оно *зашто?* и *чему?* бивствовања као бивствовања) који су само доступни Богу и онима који се са Богом сједињују и који Бога апофатички спознају. Тако бити „острашћен“ или „у страстима“, тј. бити „алогосан“, значи бити изван „логоса“, изван смисла и истине постојања, те изван живота и Логоса, затворен у коначности и пропадљивости. „Алогосне страсти“ су, на концу, све безумне, ирационалне, промашене, беживотне, али и затворене у себе страсти које су у супротности са божанском логосношћу творевине и божанском логосношћу људског бића, наиме логосношћу која је суштински екстатична и пружајућа-се ка другом и Другом.

¹⁷ У тридесет другој схолији на Књигу Прича Соломонових 3, 18, Евагрије „дрво живота“ (Пост. 2, 9) поистовећује са „мудрошћу Божијом“: „*Дрво је живоша онима који се њеја грже*. Пре сгрешења, Адаму би забрањено да куша од плодова овог дрвета, *јер плод је њраведников дрво живошно*. Ако је дрво живота симбол мудрости Божије, онда је оправдана заповест која му забрани да се дотиче дрвета, јер је речено да *мудрости не улази у њорочну душу*“; у делу *Гносџичка ѡглавља* (5.69) „дрво живота“ је поистовећено са Христом: „Освећена вода је симбол Свете Тројице, а дрво живота је Христос који се напаја овом водом.“ На другим местима (нпр. у схолијама на Књигу Псалама или делу *О осам ѡмисли*), „штап“ је симбол делатног живота.

τοῖς ἐπερειδομένοις ἐπ' αὐτήν ὡς ἐπὶ Κύριον ἀσφαλῆς.

[8.] Καὶ τούτων μὲν σύμβολον ὡς ἐν ἐπιτομῇ τῶν πραγμάτων τὸ σχῆμα τὰ δὲ ῥήματα ταῦτά ἐστιν ἅ πρὸς αὐτοὺς ἀεὶ λέγουσιν οἱ Πατέρες· τὴν πίστιν, ὡ τέκνα, βεβαιοὶ ὁ φόβος ὁ τοῦ Θεοῦ, καὶ τούτον πάλιν ἐγκράτεια, ταύτην δὲ ἀκλινῆ ποιοῦσιν ὑπομονὴ καὶ ἐλπίς, ἀφ' ὧν τίκτεται ἀπάθεια, ἧς ἔγγονον ἢ ἀγάπη, ἀγάπη δὲ θύρα γνώσεως φυσικῆς ἣν διαδέχεται θεολογία καὶ ἡ ἐσχάτη μακαριότης.

[9.] Καὶ περὶ μὲν τοῦ σχήματος τοῦ ἱεροῦ καὶ τῆς διδασκαλίας τῶν γερόντων τοσαῦτα ἡμῖν ἐπὶ τοῦ παρόντος εἰρήσθω. Περὶ δὲ τοῦ βίου τοῦ τε πρακτικοῦ καὶ τοῦ γνωστικοῦ νυνὶ διηγούμεθα, οὐχ ὅσα ἐωράκαμεν ἢ ἠκούσαμεν, ἀλλ' ὅσα τοῦ καὶ ἄλλοις εἰπεῖν παρ' αὐτῶν μεμαθήκαμεν, ἑκατὸν μὲν κεφαλαίους τὰ πρακτικά, πεντήκοντα δὲ πρὸς τοῖς ἑξακοσίοις τὰ γνωστικά συντετμημένως διελόντες· καὶ τὰ μὲν ἐπικρύψαντες, τὰ δὲ συσκιάσαντες, ἵνα μὴ δῶμεν τὰ ἅγια τοῖς κυσὶ μηδὲ βάλω-

дршка за оне који се ослањају на њега као на Господа (Прич. 3, 18).

[8.] Ово су, укратко, ствари којих је схима симбол. А ово су речи које им оци непрестано говоре: Страх Божији – о, децо – јача веру, а уздржање заузврат оснажује страх Божији; њега непоколебљивим чине подношење и нада, од којих се рађа бестрашће. Плод бестрашћа је љубав, а сама љубав јесте капија за природно познање праћено теологијом и крајњим блаженством.¹⁸

[9.] Довољно смо казивали о светој схими и учењима отаца, а сада ћемо говорити о делатном и гностичком животу.¹⁹ И то не само о ономе што смо видели или слушали, већ и оно што смо лично научили од њих да бисмо пренели другима. Учење о делатном и гностичком животу смо сажели и поделили на стотину плус шест стотина педесет поглавља.²⁰ Неке ствари смо сакрили, а друге учинили тешко разумљивим – како не бисмо дали светиње псима, ни-

¹⁸ „Страх Божији“, „вера“, „уздржање“, „подношење“, „бестрашће“, „љубав“ – класична евагријанска схема испреплетености, међузависности и сукцесије врлина која се јавља у многобројним његовим делима и коју он позајмљује од Климента Александријског. Потоњи је, пак, црпео из старе јелинске етике. „Природно познање“ је познање створене природе и створених бића које се разликује од „познања Бога“ или „теологије“.

¹⁹ Два фундаментална степена духовног живота у евагријанској теорији монашког напредовања.

²⁰ Евагрије овде указује на три поменута списа: *Делашељ* (стотину поглавља), *Гностичк* (педесет поглавља) и *Гностичка поглавља* (шест стотина поглавља). Занимљив је податак да ће последње дело, наиме *Гностичка поглавља* (сачувана у целини само у две сиријске верзије), бити састављена (или барем тако доспети до нас) у пет стотина четрдесет поглавља. Другим речима, недостаје шездесет поглавља. О томе постоје многе теорије међу проучаваоцима Евагријевог корпуса (једни сматрају да је текст изубљен, други да је у питању Евагријево намерно херметично поигравање текстом) и за сада остаје отворена дебата.

μεν τοὺς μαργαρίτας ἔμπροσθεν τῶν χοίρων. Ἔσται δὲ ταῦτα ἐμφανῆ τοῖς εἰς τὸ αὐτὸ ἴχνος αὐτοῖς ἐμβεβηκόσιν.

ти бацали бисере пред свиње (Мт. 7, 6). Међутим, ове ствари ће бити сасвим јасне онима који корачају истим путем.²¹

ΚΕΦΑΛΑΙΑ Ρ'

[Παρακαλῶ τοὺς ἐντυγχάνοντα ἀδελφοὺς τῷ βιβλίῳ καὶ βουλομένους μεταγράφειν αὐτὸ μὴ κεφάλαιον κεφαλαίῳ συνάπτειν μηδ' ἐν τῷ αὐτῷ στίχῳ τιθέναι τοῦ τε γραφέντος κεφαλαίου τὸ τέλος καὶ τὴν ἀρχὴν τοῦ γραφησομένου ἀλλ' ἕκαστον κεφάλαιον ἀπὸ ἰδίας ἀρχεσθαι ἀρχῆς καθὼς καὶ τοῖς ἀριθμοῖς αὐτὰ διελήφαμεν· οὕτω γάρ ἂν ὁ τε κεφαλαϊώδης σωθεῖη κανὼν καὶ σαφῆ γένηται τὰ λεγόμενα· ἀρχόμεθα τοῦ πρώτου κεφαλαίου ἀπὸ τοῦ τί ἐστὶ χριστιανισμὸς ὃν καὶ ὀρίζομενοι ἀποδεδώκαμεν εἶναι δόγμα τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Χριστοῦ ἐκ πρακτικῆς καὶ φυσικῆς καὶ θεολογικῆς συνεστός.]

1. Χριστιανισμὸς ἐστὶ δόγμα τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Χριστοῦ ἐκ πρακτικῆς καὶ φυσικῆς καὶ θεολογικῆς συνεστός.

Стотину поглавља

[Молим браћу – која читају ову књигу и желе је преписивати – да не спајају једно поглавље са другим, нити да стављају на исту линију крај поглавља управо написаног и почетак оног које тек треба да буде преписано. Нека, дакле, свако поглавље започиње својим почетком, према подели коју смо такође обележили бројевима. На овај ће начин поредак поглавља бити сачуван и оно што је казано биће сасвим јасно. Започињемо прво поглавље питањем о суштини хришћанства и предлажемо да оно буде одређено као учење Спаситеља нашег Христа, састављено од делатног, природног и теолошког.²²]

1. Хришћанство је учење Спаситеља нашег Христа, састављено од делатног, природног и теолошког.²³

²¹ У спису *Гностици* (поглавља 12–15, 23–24, 35–36) Евагрије упозорава да извесна учења не треба откривати онима који још нису спремни и зрели за њих. Свака фаза духовног живота и напредовања има низ учења која су јој прикладна. Захтевнија и савршенија („гностичка“) учења стога морају бити сакривена од оних које се налазе у раним фазама монашког живота.

²² Поједини манускрипти, као и коначно критичко издање текста ког преводим, на овом месту уводе поруку коју Евагрије упућује преписивачима и која је, верују приређивачи и многобројни савремени коментатори евагријанског корпуса, сасвим аутентична.

²³ Задржао сам буквални превод ових конвенционалних појмова, што је могуће ближе изворном тексту, будући да се ради о техничким терминима у Евагријевој аскетици и теологији. Према Евагрију, хришћанство је, најпре, образовано од

2. Βασιλεία οὐρανῶν ἐστὶ ἀπάθεια ψυχῆς μετὰ γνώσεως τῶν ὄντων ἀληθοῦς.

3. Βασιλεία Θεοῦ ἐστὶ γνώσις τῆς ἁγίας Τριάδος συμπαρεκτεινομένη τῇ συστάσει τοῦ νοός, καὶ ὑπερβάλλουσα τὴν ἀφθαρσίαν αὐτοῦ.

2. Царство небеско је бестрашће душе, праћено истинским познањем бића.²⁴

3. Царство Божије је познање Свете Тројице²⁵ које сапостоји са ставу ума и превазилази његову непропадљивост.²⁶

„делатно“, тј. од „делања“: аскезе, подвига, подвижништва, практичног испуњавања Христових заповести и свега оног што се односи на телесне технике очишћења и образовања новог сопства које хришћанина даље води на путу према узвишенијим стањима. На другом ступњу је хришћанство састављено од „природног“ или (у класичном јелинском смислу) „физике“. Под тим се подразумева природно познање или сагледавање створене природе и створених бића. Другим речима, ради се о умном посматрању, разматрању и истраживању створеног света и његове логосности. На самом крају је оно „теолошко“ (или „теологија“), тј. оно што се тиче познања Свете Тројице. Тако је, све у свему, ову реченицу могуће превести на неколико начина, као нпр: „Хришћанство је учење Спаситеља нашег Христа, састављено од подвижништва (аскезе), природног сагледавања (физике) и теологије (познања Бога).“ Ова трострука подела хришћанског живота налази се у многим Евагријевим делима. Тако, на пример, у његовом такозваном *Писму о вери*: „Он назива ’телом и крвљу’ целокупну тајну Његовог пребивања с нама и открива /хришћанско/ учење састављено из делатних, природних и теолошких елемената, којима душа бива храњена и припремана за сагледавање крајњих /есхатолошких/ стварности.“ Такође, слични коментари налазе се у 118. 119. и 120. поглављу његовог списка *Монасима у манастирима и заједницама*: „Тело Христово – делатне врлине, ко их једе, биће бестрастан“; „Крв Христова – сагледавање створених бића, ко је пије, биће мудар Његовим посредством“; „Груди Господње – познање Бога, ко се на њих наслања, биће теолог“; као и другој схолији на стихове Књиге Прича Соломонових 1, 2: „*Приче Соломона, сина Давидова, цара Израиља*. Царство Израиља је духовно познање које открива сагледавања делатног, природног и теолошког“.

²⁴ У поглављима 2–3 Евагрије се егзегетски бави новозаветним појмовима „царства небеског“ (или Христовог) и „царства Божијег“, те прави разлику између ова два термина на основу две врсте сагледавања или познања. Тако, с једне стране, „царство небеско“ одговара такозваном природном познању или познању створених бића; с друге стране, „царство Божије“ представља познање Бога или теологију. Видети, на пример, његово *Писмо о вери*: „Јер се каже да је Христово царство све од тварног познања, а царство нашег Бога и Оца јесте нетварно сагледавање и – ако се тако може рећи – сагледавање самог /нескривеног/ божанства.“; као и *Гносичка појавља* 5.30: „Царство небеско је сагледавање створених бића“.

²⁵ Видети претходну фусноту.

²⁶ У *Гносичким појављама* 3.33, Евагрије коментарише стихове 1. Кор. 15, 53–54 („Јер треба ово распаљиво да се обуче у нераспаљивост, и ово смртно да се обуче у бесмртност. А кад се ово распаљиво обуче у нераспаљивост, и ово смртно обуче у бесмртност, онда ће се испунити она реч што је написана: Победа прождре смрт.“) на следећи начин: „Појам ’бесмртност’ открива природно јединство ума; а чињеница да он постоји вечно открива његову ’нераспаљивост’; првом појму слеђује познање Свете Тројице, а другом првостепено сагледавање природе“; другим

4. Οὐτίνος τις ἐρᾷ, τούτου καὶ ἐφίεται πάντως, καὶ οὗ ἐφίεται, τούτου καὶ τυχεῖν ἀγωνίζεται· καὶ πάσης μὲν ἡδονῆς ἐπιθυμία κατάρχει, ἐπιθυμίαν δὲ τίκτει αἴσθησις· τὸ γὰρ αἰσθήσεως ἄμοιρον καὶ πάθους ἐλεύθερον.

5. Τοῖς μὲν ἀναχωρηταῖς οἱ δαίμονες γυμνοὶ προσπαλαίουσι, τοῖς δὲ ἐν κοινοβίοις ἢ συνοδαίαις κατεργαζομένοις τὴν ἀρετὴν τοὺς ἀμελεστέρους τῶν ἀδελφῶν ἐφοπλίζουν· πολλῶν δὲ κουφότερος ὁ δεύτερος πόλεμος τοῦ πρώτου διότι οὐκ ἔστιν εὐρεῖν ἐπὶ τῆς γῆς ἀνθρώπους πικροτέρους δαιμόνων ἢ πᾶσαν ἀθρόωσ ἀυτῶν ὑποδεχομένους τὴν κακουργίαν.

4. Шта год неко воли, то и жели изнад свега; а оно што жели, то се и бори да стекне. Жеља је почетак сваког задовољства, а чулни доживљај рађа жељу. Стога је оно што нема удела у чулном доживљају слободно од страсти.²⁷

5. Демони се против анахорета боре директно; али у случају оних који се врлински подвизавају по манастирима или заједницама, демони против њих опремају својим оружјем најнемарније међу браћом. Ова друга борба је много лакша од прве, јер је на земљи немогуће пронаћи људе који су горчи од демона, или људе који би сасвим понели сву њихову злобност.²⁸

речима, Евагрије „непропадљивост“ повезује са првостепеним сагледавањем природе, а „бесмртност“ са познањем Свете Тројице. Ово потоње (познање Свете Тројице) „превазилази“ прво (првостепено сагледавање природе) као узвишенији облик познања. Познање Свете Тројице „сапостоји саставу ума“, јер испуњава и довршава крајњи логос (смисао и разлог постојања) ума, такорећи његову крајњу, есхатолошку судбину, будући да је „природно јединство ума“ (другачије познато и као „икона Божија“) пријемчиво за сусрет са божанском Једношћу; о томе Евагрије детаљније говори у поменутиим *Гносисичким поглављима* 3.32: „Није икона Божија оно што је пријемчиво Његовој мудрости, јер би на овај начин смртна плотска природа такође била икона Божија; већ је икона Божија оно што је пријемчиво божанској Једности“; другим речима, пратећи мисао Оригена и Григорија Ниског, „икона Божија“ је код Евагрија смештена у непропадљиви *νοῦς* (ум), а не у смртно тело, иако је и оно (захваљујући Христовом очовечењу и оваплоћењу) пријемчиво за божанску мудрост.

²⁷ „Чулни доживљај“ је, према Евагрију, у корену сваке жеље и свих страсти. Да би стекао „бестрашће“, као крајњи циљ делатног живота (аскезе или подвига), делатељ (или монах, аскета, подвижник, итд.) се праксом „анахорезе“ (повлачења од света или отшелништва) што је могуће више мора удаљити од чулних доживљаја света.

²⁸ Демони се против анахорета (тј, оних који живе усамљено и ван манастирских заједница) боре директно или, као што Евагрије каже, *γυμνοί*, на име „огољено“. Другим речима, Евагрије и египатски монаси су сматрали да демони делују директно (непосредно и отворено) на помисли анахорета, подстичући их на страсти. С друге стране, демони се у манастирима и монашким заједницама лако могу ослонити на уобичајена друштвена трвења, страсти и несугласице међу људима. О томе сведочи и једна контроверзна изрека извесног аве Исака из древног и веома популарног монашког списа *Изреке оцаца* која (у такозваној азбучној збирци) гласи: „Немојте доводити дечаке, јер су у Скиту четири цркве опустеле због њих.“ Иначе, ова прича се јавља у многобројним варијацијама кроз читаву хришћанску, монашку и аскет-

Περὶ τῶν ὀκτῶ λογισμῶν

6. Ὀκτῶ εἰσι πάντες οἱ γενικώτατοι λογισμοὶ ἐν οἷς περιέχεται πᾶς λογισμὸς. Πρῶτος ὁ τῆς γαστριμαργίας, καὶ μετ' αὐτὸν ὁ τῆς πορνείας· τρίτος ὁ τῆς φιλαργυρίας· τέταρτος ὁ τῆς λύπης· πέμπτος ὁ τῆς ὀργῆς· ἕκτος ὁ τῆς ἀκηδίας· ἕβδομος ὁ τῆς κενοδοξίας· ὄγδοος ὁ τῆς ὑπερηφανίας. Τοὺτους πάντας παρενοχλεῖν μὲν τῇ ψυχῇ ἢ μὴ παρενοχλεῖν, τῶν οὐκ ἐφ' ἡμῖν ἐστὶ τὸ δὲ χρονίζειν αὐτοὺς ἢ μὴ χρονίζειν, ἢ πάθη κινεῖν ἢ μὴ κινεῖν, τῶν ἐφ' ἡμῖν.

7. Ὁ μὲν τῆς γαστριμαργίας λογισμὸς ἐκπτῶσιν ταχέϊαν τῷ μοναχῷ τῆς ἀσκήσεως ὑποβάλλει

О осам помисли

6. У свему су осам општих помисли из којих се рађају све остале.²⁹ Прва је помисао стомакоугађања, а за њом помисао блуда. Трећа је помисао среброљубља. Четврта је помисао туге. Пета је помисао гнева. Шеста је помисао чаотиње. Седма је помисао таштине, а осма је помисао гордости. Хоће ли или неће наведене помисли узнемиравати душу – то не зависи од нас. Ипак, да ли ће или неће остати у нама, те хоће ли покренути страсти – то од нас зависи.³⁰

7. Помисао прождрљивости предлаже монаху брзо напуштање аскетизма. Она му описује

ску књижевност. Према Евагрију, главна карактеристика демонске природе (или оно што чини саму суштину оног демонског) јесте „гнев“ (љутња, мржња, злоба). У том смислу Евагрије сликовито објашњава на неколико места у *Гносџичким појављивањима*: „У анђелима преовлађују ум и ватра, у људима жеља и земља, а у демонима гнев и ваздух“ (1.68); „Демон је разумна природа која је, због преобиља гнева, отпала од служења Богу“ (3.34); „Демон је онај који је, због преобиља гнева, отпао од делања и сједињен са мрачним и смртним телом“ (5.11).

²⁹ У овом одељку списа Евагрије развија своју познату теорију о осам помисли или страсти. Ова ће теорија имати велики утицај на све потоње монашке списе, али и на чувену класификацију „седам смртних грехова“ код папе Григорија Првог на Западу, тј. класификацију која се одржала до данас не само у хришћанској и црквеној свести, већ и савременој масовној култури. За карактеризацију помисли употребљен је појам *γενικώτατοι*, који своје порекло вуче из стоичке филозофије и Климента Александријског. Он има двоструко значење: с једне стране, ради се о „општим“, „најопштијим“, или „главним“, „изворним“ помислима/страстима; али, с друге стране, ради се о помислима/страстима које сукцесивно „рађају“ све друге страсти. Ове поглавље се, готово буквално преписано, налази код Касијана, Јована Лествичника (иначе, иронично, снажног и на моменте немилосрдног критичара самог Евагрија и његове теологије) и Јована Дамаскина, те сведочи о великом Евагријевом утицају на потоњу хришћанску аскетику.

³⁰ *τῶν οὐκ ἐφ' ἡμῖν ... τῶν ἐφ' ἡμῖν*: још један *locus classicus* стоичке филозофије, конкретно из Епиктета и његовог познатог *Приручника* (1.2) који је веома утицао на хришћанску и монашку аретологију и етику. Исто важи и за појам *κινεῖν*, којим стоик Зенон из Елеје означава страст као поремећени *ἰοκρεῖν* душе. Евагрије често користи ове појмове и њихова значења у својим многобројним списима.

στόμαχον καὶ ἥπαρ καὶ σπλῆνα καὶ ὕδρωπα διαγράφων, καὶ νόσον μακράν, καὶ σπάνιν τῶν ἐπιτηδείων, καὶ ἰατρῶν ἀπορίαν. Φέρει δὲ αὐτὸν πολλάκις καὶ εἰς μνήμην ἀδελφῶν τινῶν τούτοις περιπεσόντων τοῖς πάθεσιν. Ἔστι δὲ ὅτε καὶ αὐτοὺς ἐκείνους τοὺς πεπονθότας παραβάλλειν ἀναπέθει τοῖς ἐγκρατευομένοις, καὶ τὰς ἑαυτῶν ἐκδιηγῆσθαι συμφορὰς, καὶ ὡς ἐκ τῆς ἀσκήσεως τοιοῦτοι γεγόνασιν.

8. Ὁ τῆς πορνείας δαίμων σωματῶν καταναγκάζει διαφόρων ἐπιθυμῆν· καὶ σφοδρότερος τοῖς ἐγκρατευομένοις ἐφίσταται, ἵν' ὡς μηδὲν ἀνύοντες παύσωνται· καὶ τὴν ψυχὴν μιαινῶν περὶ ἐκείνας κατακάμπτει τὰς ἐργασίας· λέγειν τε αὐτὴν τινα ῥήματα καὶ πάλιν ἀκούειν ποιεῖ, ὡς ὀρωμένου δῆθεν καὶ παρόντος τοῦ πρᾶγματος.

његов стомак, јетру и слезину, водену и дуготрајну болест, недостатак потребних ствари и недоступност лекара. Често га подсећа и на извесну браћу која се подвргоше истим страдањима. Понекад чак и убеђује људе који пострадаше од таквих болести да посећују оне који се уздржавају и приповедају им о сопственим невољама, као и да су се наведене ствари догодиле управо због аскетизма.³¹

8. Демон блуда приморава човека да жуди за разноврсним телима.³² Снажније напада оне који се уздржавају, приморавајући их да одустану и убеђујући их да уздржањем ништа не постижу. Скрнављењу душе, он је подстиче на блудна дела, чинећи да она изговара и слуша извесне речи, као да су сами објекти присутни и видљиви.³³

³¹ Из наведеног поглавља је јасно да се помисао „стомакоугађања“ (прождрљивости или гурманлука) овде не односи само на пуко уживање у храни или преједање, већ има дубљи смисао страха од наношења штете телу и здрављу, тј. хипохондрије. Одатле и долази помисао која делатеља наговара да се мане великих подвига и строге аскезе, као да ће тиме угрозити сам свој живот. Чини се да су разне болести стомака и органа варења биле честа мука египатских монаха. Игром случаја, сам ће Евагрије много пострадали од неке сличне болести и на крају (у релативно младом добу живота) се од исте упокојити.

³² Овде се реч *διαφόρων* може читати у смислу „изванредна“, „дивна“, „прелепа“, „згодна“, итд.

³³ Будући да су се усамљени подвижници ретко сретали са другим људима, сва је прилика да се овде ради о мастурбацији и сексуалним маштаријама. Свакако, занимљиво је да Евагрије не спомиње, нити истиче, пол тела, тиме, вероватно, упозоравајући подједнако на жене и мушкарце, тј. на хетеросексуалне, али и хомосексуалне односе. На другом месту, у спису *О осам ђомисли* (4–6), Евагрије детаљно пише о демону и помислима блуда; за ову прилику, може се издвојити једно упечатљиво место: „Немој своје помисли предавати маштаријама о жени и немој са њом предуго разговарати, иначе ћеш у себи распалити пламен уживања и спалити гумно своје душе. Јер, као што варница зачас подиже пламен, тако дуготрајно маштање о жени распаљује жељу“; исто тако, Евагрије у свом спису *Проштивречийшељ* (*Ἀντιρρήτικός*) посвећује цео одељак овом проблему и терапеутски предлаже многобројне стихове Псалама којима се делатељ треба супротстављати и противречити наговорима помисли и демона блуда.

9. Ἡ φιλαργυρία γῆρας μακρὸν ὑποβάλλει καὶ πρὸς ἐργασίαν ἀδυναμίαν χειρῶν, λιμούς τε ἐσομένους καὶ νόσους συμβησομένας, καὶ τὰ τῆς πενίας πικρά, καὶ ὡς ἐπονείδιστον τὸ παρ' ἐτέρων λαμβάνειν τὰ πρὸς τὴν χρείαν.

10. Ἡ λύπη ποτὲ μὲν ἐπισυμβαίνει κατὰ στέρησιν τῶν ἐπιθυμιῶν, ποτὲ δὲ καὶ παρέπεται τῇ ὀργῇ. Κατὰ στέρησιν δὲ τῶν ἐπιθυμιῶν οὕτως ἐπισυμβαίνει λογισμοὶ τινες προλαβόντες εἰς μνήμην ἄγουσι τὴν ψυχὴν οἴκου τε καὶ γονέων καὶ τῆς προτέρας διαγωγῆς. Καὶ ὅταν αὐτὴν μὴ ἀνθισταμένην ἀλλ' ἐπακολουθοῦσαν θεάσωνται καὶ διαχαιομένην ἐν ταῖς κατὰ διάνοιαν ἡδοναῖς, τότε λαμβάνοντες αὐτὴν ἐν τῇ λύπῃ βαπτίζουσιν ὡς οὐχ ὑπαρχόντων τῶν προτέρων πραγμάτων οὐδὲ δυναμένων λοιπὸν διὰ τὸν παρόντα βίον ὑπάρξαι· καὶ ἡ ταλαίπωρος ψυχὴ, ὅσον διεχύθη ἐπὶ τοῖς προτέροις λογισμοῖς, τοσοῦτον ἐπὶ τοῖς δευτέροις συνεστάλη ταπεινωθεῖσα.

9. Среброљубље сугерише дуготрајну старост, немоћ при обаваљању рукодеља, глад која ће настати и болест која ће доћи, те горкост сиромаштва и срамоту у примању онога што је потребно од других људи.³⁴

10. Туга понекад настаје услед неиспуњења жеља, а некад следује за гневом. Услед лишавања жеља, туга настаје овако: најпре долазе извесне помисли које души у сећање приводе дом, родитеље и претходни начин живота. Када виде да им се душа не супротставља – већ их прати и расипа се у мисленим задовољствима – помисли је запоседају и потапају у тугу с подсећањем да нема више ствари из претходног живота, нити их опет може бити услед садашњег начина живљења. Што се бедна душа више расејава у претходним помислима, то јаче бива притегнута и понижена од стране потоњих помисли.³⁵

³⁴ Упоредити неколико Евагријевих мисли о „среброљубљу“ у његовом спису *О осам њомисли* (7–8); нпр: „Среброљубље је корен свих зала“; „Несреброљубиви монах је добро опремљени путник који налази склоништа на сваком месту“; „Среброљубиви монах пропада у напорном раду, а несреброљубиви своје време проводи у молитви и читању“. Такође, Евагрије саветује подвижнике да у нужди без стида потраже помоћ од своје сабраће, те тако у спису *Обриси монашкој животи* (4) напомиње: „Ако ти је потребна храна или одећа, немој се стидети да прихватиш оно што ти други приносе, јер одбијање може бити знак гордости“.

³⁵ Евагријев опис „туге“ има призив онога што ће модерни аутори називати „жаловање“. Занимљиво би било упоредити чувени спис *Жаловање и меланхолија* (*Trauer und Melancholie*) Сигмунда Фројда (написан 1917. године) и Евагријев опис „туге“ и „чамотиње“. Укратко говорећи, жаловање и меланхолија су, према Фројду, два слична, али различита човекова одговора на „губитак“ или „недостатак“. У случају жаловања, особа се суочава са жалошћу због губитка специфичног објекта љубави и овај процес је свестан. С друге стране, у случају меланхолије, особа се суочава са жалошћу због губитка који није у стању потпуно да разуме или идентификује, па је овај процес несвестан. На крају, сматра Фројд, жаловање је здрав и природан

11. Η ὀργή πάθος ἐστὶν ὀξύτατον· θυμοῦ γὰρ λέγεται ζέσις καὶ κίνησις κατὰ τοῦ ἡδικηκότος ἢ δοκοῦντος ἡδικηκέναι· ἦτις πανημέριον μὲν ἐξαγριοῖ τὴν ψυχὴν, μάλιστα δὲ ἐν ταῖς προσευχαῖς συναρπάζει τὸν νοῦν, τὸ τοῦ λελυπηκότος πρόσωπον ἐσοπτρίζουσα. Ἔστι δὲ ὅτε χρονίζουσα καὶ μεταβαλλομένη εἰς μῆνιν, ταραχὰς νύκτωρ παρέχει, τῆξιν τε τοῦ σώματος καὶ ὠχρότητα, καὶ θηρίων ἰοβόλων ἐπιδρομάς. Ταῦτα δὲ τὰ τέσσαρα μετὰ τὴν

11. Гнев је страст која настаје веома брзо.³⁶ Каже се да она представља кључање раздражљивог дела душе и покрет усмерен против особе која је учинила неправду или изгледа да је ово учинила.³⁷ Гнев чини душу разјареном по читав дан, а нарочито запоседа ум током молитава, приказујући му лице особе која га је ожалостила.³⁸ Када гнев потраје неко време и претвори се у злопамћење, он изазива ноћне море, нападе отровних дивљих звери, те знојење и слабост тела.³⁹ Из овога се

процес туговања, док је меланхолија патолошки. Дакле, тамо где Евагрије говори о „тузи“, Фројд говори о „жаловању“; и опет, тамо где Евагрије говори о „чамотињи“, Фројд ће говорити о „меланхолији“. Верујем да се на многим местима могу пронаћи интересантна преклапања, те је сва прилика да ће пустињска аскетика вековима пре психоанализе (као и генерално психологије, психијатрије и психопатологије) познати и описати многа психолошка и психопатолошка стања човека, те покушати да се терапеутски избори са њима. О „жаловању“ ће много писати и потоњи велики хришћански мистичари, али и наш Јустин Поповић, који се – у књизи *Философске урвине*, нарочито у тексту „Срна у изгубљеном рају“ – веома ослањао на ово аскетско и мистичко предање. Пратимо ли Фројда, верујем да можемо доћи до јединственог увида: хришћански мистичари и Јустин су тачно знали шта им недостаје: Бог. Одатле толико „жаловања“ (у списима мистика) и толико „туге“ (у Јустиновим текстовима) за Другим (као „објектом љубави“) који непрестано измиче.

³⁶ Осим што је главна карактеристика демона, о чему сам говорио у горњим фуснотама, помисао „гнева“ је код Евагрија повезана и са „лудилом“, „махнитошћу“ и „помраченошћу ума“. Тако он образлаже у спису *О осам помисли* (9–10): „Гнев је страст која лако доводи до лудила“; „Раздражена особа је узнемирена бесмисленим помислима“; „Као што надолazeћи облак замрачује сунце, тако злопамћење помрачује ум“; итд.

³⁷ Што се тиче израза „кључање раздражајног дела душе“, Евагрије је вероватно у виду имао Аристотела и његов спис *De anima* (403 a29–b1), али и стоичара Хрисипа. Такође, сличне мисли се могу пронаћи и у поучним песмама Григорија Богослова. О повезаности туге и гнева упоредити и следећу Евагријеву мисао из опскурног и спекулативног списа *Σκέμματα* (*Размишљања*): „Међу помислима неке предводе, а неке следеју: помисли туге предводе, а помисли гнева следеју.“

³⁸ Упоредити четрдесет пето поглавље Евагријевог списа *О молишви*: „Када се молиш сећање ти приводи маштања или о прошлим стварима, или о новим бригама, или лице човека који те је ожалостио.“

³⁹ Упоредити спис *О осам помисли* и његово десето поглавље (које се умногоме бави сновима), где Евагрије каже: „Раздражљива особа сања узнемирујуће кошмаре, а гневна замишља нападе дивљих звери.“

μῆνιν συμβαίνοντα, εὔροι ἄν
τις παρακολουθοῦντα πλείοσι
λογισμοῖς.

12. Ὁ τῆς ἀκηδίας δαίμων, ὃς
καὶ μεσημβρινὸς καλεῖται, πά-
ντων τῶν δαιμόνων ἐστὶ βαρύτα-

може видети да су наведена че-
тири симптома – која настају као
последица гнева – такође праћена
многим помислима.

12. Демон чамотиње⁴⁰ – нази-
ван и *подневним демоном* (Пс. 90,

⁴⁰ У српском језику готово ни једна реч или појам не може изразити целокупно значење Евагријевог појма „акидија“ („ἀκιδία“). *Оксфордски речник хришћанске Цркве* (*The Oxford Dictionary of the Christian Church*) даје следеће објашњење: „Акидија (грч. ἀκιδία, „немар“, „равнодушност“). У ширем смислу, реч се употребљава неколико пута у *Сейшутаинџи* (нпр. Пс. 119, 28, Ис. 61, 3), али је касније њено значење измењено да означава тугу, духовну тромост и немар, као у *Јермином њастџиру* (*Vis. 3. 11. 3*). Такво схватање је први разрадио Евагрије Понтијски и од тада је реч постала технички термин хришћанског аскетизма. Појављује се и као један од седам смртних грехова у листама духовних писаца античког и средњовековног доба. Класичан опис акидије који даје Касијан (*Instit. 10. 2*) је представља као стање немира и немогућности да се ради или моли. О њој опширно говори Тома Аквински (*Summa Theol. 2. 2, q. 35*), а помиње се и у *Ancrene Riwe* и списима Ричарда Рола. Углавном се сматра да *акидија* напада монахе и пустињаке који су јој подложнији од других људи због спољашње монотоније њихових живота. Термин је доживео нов полет у *Енглеској* кроз утицај Ф. Пацета који у свом делу *The Spirit of Discipline* (1981) у поглављу „Introductory Essay Concerning Accidie“ проучава акидију кроз дела древних и модерних писаца, као и у њеним модерним манифестацијама.“ Све у свему, могуће је неколико превода ове речи на српски: чама, потиштеност, утученост, безнадежност, суморност, смореност, итд. Код нас је углавном у преводима црквених отаца одомаћена посрбљена руска реч „униније“ („уны́ние“). Међутим, она данас, савременом читаоцу, готово ништа не говори. У неким ранијим преводима Евагрија, нпр. у текстовима *Монасима у манастирима и заједницама*, те *Поука девџици*, користио сам реч „депресија“ (у популарном смислу речи), пре свега како би савремени читалац, колико је могуће, могао да направи паралелу са њему актуелним искуством. Истина ја да акидија и депресија деле многе подударности, али пажљиво проучавање радова Џенифер Раден (Jennifer Radden), ауторитета на пољу историје психолошких, психијатријских и дескриптивних психопатолошких појмова, концепата и теорија, показује да поистовећење древне меланхолије и савремене клиничке депресије не одговара чињеничном стању ствари, будући да ова два концепта нису иста. Слично је, верујем, у случају монашке чамотиње и клиничке депресије, те је неодрживо свако њихово олако поистовећивање. Погледати и тридесет четврту фусноту у којој сам искуство „туге“ покушао да упоредим са Фројдовим описом „жаловања“. У случају „чамотиње“, верујем да је плодно направити (истина, само условну) паралелу са горе поменутом „меланхолијом“. Тамо где Евагријев делатељ погођен „тугом“ („жаловањем“) зна шта му недостаје („дом“, „родитељи“, „претходни начин живота“, итд.), онде овај исти делатељ погођен „чамотињом“ („меланхолијом“) као да не зна шта му заправо мањка, нити чиме је погођен. Један од савремених коментатора Евагријевог опуса у чамотињи види метафору за саму „смрт“; наине он сматра да је, за Евагрија, „чамотиња икона смрти“. Ово није без разлога, о чему сведоче Евагријеве речи које наводим даље у четрдесет првој фусноти.

τος· καὶ ἐφίσταται μὲν τῷ μονα-
χῷ περὶ ὥραν τετάρτην, κυκλοῖ
δὲ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ μέχρις ὥρας
ὀγδόης. Καὶ πρῶτον μὲν τὸν ἥλι-
ον καθορᾶσθαι ποιεῖ δυσκίνητον
ἢ ἀκίνητον, πεντηκοντάωρον τὴν
ἡμέραν δεικνύς. Ἐπειτα δὲ συνε-
χῶς ἀφορᾷ πρὸς τὰς θυρίδας καὶ
τῆς κέλλης ἐκπηδᾷ ἐκβιάζεται,
τῷ τε ἡλίῳ ἐνατενίζειν πόσον τῆς
ἐνάτης ἀφέστηκε, καὶ περιβλέ-
πεσθαι τῆδε κάκεισε μή τις τῶν
ἀδελφῶν. Ἐτι δὲ μῖσος πρὸς τὸν
τόπον ἐμβάλλει καὶ πρὸς τὸν βίον
αὐτόν, καὶ πρὸς τὸ ἔργον τὸ τῶν
χειρῶν· καὶ ὅτι ἐκλέλοιπε παρὰ
τοῖς ἀδελφοῖς ἢ ἀγάπη καὶ οὐκ
ἔστιν ὁ παρακαλῶν· εἰ δὲ καὶ τις
κατ' ἐκείνας τὰς ἡμέρας εἶη λυ-
πήσας τὸν μοναχόν, καὶ τοῦτο
εἰς αὐξήσιν τοῦ μίσους ὁ δαίμων
προστίθησιν. Ἄγει δὲ αὐτόν καὶ
εἰς ἐπιθυμίαν τόπων ἐτέρων ἐν
οἷς ῥαδίως τὰ πρὸς τὴν χρείαν
ἔστιν εὐρεῖν καὶ τέχνην μετελθεῖν
εὐκοπωτέραν μᾶλλον καὶ προχω-
ροῦσαν· καὶ ὡς οὐκ ἔστιν ἐν τό-
πῳ τὸ εὐαρεστεῖν τῷ Κυρίῳ προ-
στίθησιν· πανταχοῦ γὰρ, φησί, τὸ
θεῖον προσκυνητόν. Συνάπτει δὲ
τούτοις καὶ μνήμην τῶν οἰκείων

6) – најтежи је од свих демона.⁴¹ Он напада монаха око четвртог часа /=десет сати ујутру/ и опседа његову душу до осмог часа /=два сата поподне/. Пре свега, демон депресије ствара утисак спорог кретања сунца или његове тоталне непокретности, као и утиска да дан траје тобоже педесет сати. Затим присилава монаха да непрестано гледа према вратима и излеће из келије, а како би пиљио у сунце и видео колико је још далеко до деветог часа /=три сата поподне/,⁴² тумарајући ту и тамо не би ли угледао неког од браће. Надаље, овај демон изазива у монаху мржњу према месту живљења, начину његовог живота и рукодеља, те помисао о губљењу љубави међу браћом и недостатку икога ко би га утешио. Ако би се у овим данима догодило да је неко ожалостио монаха, онда демон и то користи како би повећао мржњу монаха. Затим га наводи на жудњу за другим местом у коме лакше налази неопходне ствари и где се може бавити лакшим и плоднијим послом. Још придодаје да угађање Богу не зависи од места, пошто Писмо говори како је могуће прослављати Бога на сва-

⁴¹ Тј. најсуровији, најнесноснији, најнеподношљивији, најокрутнији од свих демона; ову ће Евагријеву мисао усвојити и аутори попут Јована Лествичника, Симеона Новог Богослова, Никите Ститата, али и – неочекивано – Фридриха Ничеа. Добро је познато поглавље „Vom Geist der Schwere“ или „О демону тежине“ из Ничеове књиге *Тако је говорио Заратустра*. Колико је познато, Ниче (тај „пустињак“ и „усањеник“, како назива себе самог у појединим списима и писмима) вероватно никада није читао Евагрија или неког од других аутора које сам овде споменуо, па ипак је на необичан начин са њима имао удела у врло сличном „пустињском“ искуству или је барем ово једна примамљива спекулација.

⁴² Према сведочанству многих монашких изрека из различитих компилација списа *Изреке ошаца*, у египатској пустињи је ово било уобичајено време за обедовање.

καὶ τῆς προτέρας διαγωγῆς· καὶ χρόνον τῆς ζωῆς ὑπογράφει μακρόν, τοὺς τῆς ἀσκήσεως πόνους φέρων πρὸ ὀφθαλμῶν· καὶ πᾶσαν τὸ δὴ λεγόμενον κινεῖ μηχανὴν ἵνα καταλελοιπῶς ὁ μοναχὸς τὴν κέλλαν φύγῃ τὸ στάδιον. Τοῦτῳ τῷ δαίμονι ἄλλος μὲν εὐθὺς δαίμων οὐχ ἔπεται· εἰρηνικὴ δέ τις κατάστασις καὶ χαρὰ ἀνεκκλήλητος μετὰ τὸν ἀγῶνα τὴν ψυχὴν διαδέχεται.

13. Ὁ τῆς κενοδοξίας λογισμὸς λεπτότατός τις ἐστὶ καὶ παρυφίσταται τοῖς κατορθοῦσι ῥαδίως δημοσιεύειν αὐτῶν τοὺς ἀγῶνας βουλόμενος καὶ τὰς παρὰ τῶν ἀνθρώπων δόξας θηρώμενος, δαίμονας τε κράζοντας ἀναπλάττων καὶ θεραπευόμενα γύναια καὶ ὄχλον τινὰ τῶν ἱματίων ἐφαπτόμενον· μαντεύεται δὲ αὐτῷ καὶ ἰερωσύνην λοιπὸν καὶ τοὺς ζητοῦντας αὐτὸν ταῖς

ком месту (Јн. 4, 21–24). Са наведеним стварима сједињује сећање на сроднике и ранији начин живљења; приказује му дуготрајан ток живота и изображава напоре аскетизма. Дакле – као што изрека каже – користи све ствари како би монах напустио келију и побегао са попршта. Ниједан други демон не долази одмах за овим, већ извесно стање мира и неизрециве радости настаје у души након наведене борбе.⁴³

13. Помисао таштине је најистанчанија од свих помисли и лако се увлачи у врлинске људе, желећи да јавно објављује њихове подвиге и нестрпљиво јури за људском славом (1. Сол. 2, 6). Она измишља демоне који вапе, жене које се исцељују и извесну гомилу која се дотиче монахове одеће (Мт. 9, 20–21; Мк. 5, 27). Помисао му затим прориче свештенички чин и представља људе који га траже пред

⁴³ Комичан, али и брутално сликовит, опис чамотиње је могуће пронаћи у Евагријевом спису *О осам њомисли* (13–14): „При читању какве књиге, онај кога је захватила чамотиња веома зева и лако тоне у сан; он трља очи и протеже руке; не гледајући више у књигу, зурџ у плафон и опет се враћа читању за неко време; листајући странице, радознало гледа на крај списка, броји пресавијене листове и израчунава број поглавља. Мало касније, он затвара књигу, ставља је под своју главу и тоне у сан, али не баш у дубок сан, јер тада глад буди његову душу и пред њега износи бригу о намирењу телесних потреба.“ Затим у његовој првој схолији на стихове Књиге Псалама 139, 3: „*Који смислише неправду у срцу, вас дан сиремаху райшове*. Путем помисли демони се распоређују за борбу, понекад покрећући жељу, понекад покрећући гнев, а понекад истовремено раздражљивост и жељу, тиме образујући помисао коју зовемо сложеном. Међутим, ово се дешава само за време чамотиње, док у случају других помисли једна следује за другом у временским размацима. Никакве помисли не следују иза помисли чамотиње тога дана, најпре зато што она непрекидно траје неко време, а затим зато што у себи садржи готове све друге помисли.“ Као и тринеаствој схолији на стихове Књиге Псалама: „*Загрема душа моја од чамотиње, ушврди ме у речима Твојим*. Чамотиња је дуготрајно и истовремено деловање раздражљивости и жеље: прво испољава гнев пред оним што је присутно, а друго приказује жудњу за оним што је недоступно. Чамотиња је поспаност разумне душе, порицање врлина и познања Бога; она је замрлост разумне душе и вољно одвајање од истинског живота.“

θύραις ἐφίστησι· καὶ ὡς εἰ μὴ βούλοιο δέσμιος ἀπαχθήσεται. Καὶ οὕτως αὐτὸν μετέωρον ταῖς κεναῖς ἐλπίσι ποιήσας ἀφίπταται καταλιπὼν ἢ τῷ τῆς ὑπερηφανίας δαίμονι πειράζειν αὐτὸν ἢ τῷ τῆς λύπης, ὅστις ἐπάγει καὶ λογισμοὺς αὐτῷ ταῖς ἐλπίσιν ἐναντιουμένους· ἔστι δὲ ὅτε καὶ τῷ τῆς πορνείας δαίμονι παραδίδωσι τὸν πρὸ ὀλίγου δέσμιον καὶ ἄγιον ἱερέα.

14. Ὁ τῆς ὑπερηφανίας δαίμων χαλεπωτάτης πτώσεως τῆ ψυχῆ πρόξενος γίνεται· ἀναπείθει γὰρ αὐτὴν Θεὸν μὲν μὴ ὁμολογεῖν βοηθόν, ἑαυτὴν δὲ τῶν κατορθουμένων αἰτίαν εἶναι νομίζειν καὶ φυσιῶσθαι κατὰ τῶν ἀδελφῶν ὡς ἀνοήτων, διότι μὴ τοῦτο περὶ αὐτῆς πάντες ἐπίστανται. Παρακολουθεῖ δὲ ταύτῃ ὀργὴ καὶ λύπη, καὶ τὸ τελευταῖον κακόν, ἔκστασις φρενῶν καὶ μανία καὶ δαιμόνων ἐν τῷ ἀέρι πλήθος ὀρώμενον.

његовим вратима, те како га одводе свезаног против његове воље.⁴⁴ Побудивши тако у њему испразна надања, помисао нагло одступа од монаха и оставља га да буде искушаван од стране демона гордости или демона туге, приводећи му заузврат помисли које су супротне његовим надањима. Понекад га чак предаје и демону блуда, и то баш њега који до малопре беше свети јереј ког одведоше свезаног.⁴⁵

14. Демон гордости бива узрочник најтежег пада душе. Он, наима, подстиче душу да не призна Бога као свог помоћника, да једино себи приписује врлинска дела, те да се преузноси над браћом и сматра их будалама, јер не мисле о њој сви на исти начин. Гнев и туга следују за овим демоном, а као крајње зло долази поремећеност ума, лудило и виђење мноштва демона у ваздуху.⁴⁶

⁴⁴ Хришћанско монашко предање, нарочито у Египту (у распону од гласовитог *Жишија Антонијевог* до *Изрека ошаца*), пуно је приповести у којима епископ и народ долазе код каквог прослављеног подвижника и против његове воље га рукополажу за презвитера или епископа. Према црквеном историчару Сократу (*Црквена историја* 4, 23), између епископа Теофила Александријског и самог Евагрија се одиграла једна таква епизода, у којој Евагрије бежи из Келија и одбија да буде узведен у епископски чин. Ова епизода је вероватно историјски аутентична. Све у свему, неки подвижници су пристајали на црквене чинове, други су избегавали, али је за све њих подједнако било места у пустињи. Евагрије ће на све гледати и са извесном дозом хумора.

⁴⁵ У спису *О осам помисли* (15–16), Евагрије пише: „Таштина је алогосна страст која се врло лако прилепљује сваком врлинском делању“; „Мољитва оног који воли људску славу не допире до Бога“; „Разборити човек сакрива благо, а разумни монах врлинска дела“, итд.

⁴⁶ Једно од најубитачнијих места у евагријанском корпусу (*О осам помисли*, 17) описује „гордост“ на следећи начин: „Немој своју душу предати гордости, па ћеш избећи појаву ужасних приказа, јер је Бог напустио душу гордог човека и он је постао играчка демона: ноћу замишља приближавање крда дивљих звери, а током дана се мучи помислима кукавичлука; током спавања непрестано искаче из кревета, а у будном стању му и сенка птице изазива језу; гордог човека плаши шуштање лишћа,

Πρὸς τοὺς ὀκτὼ λογισμοῦς

15. Νοῦν μὲν πλανώμενον ἴσθησιν ἀνάγνωσις καὶ ἀγρυνία καὶ προσευχή· ἐπιθυμίαν δὲ ἐκφλογομένην μαραίνει πεῖνα καὶ κόπος καὶ ἀναχώρησις· θυμὸν δὲ καταπαύει κυκώμενον ψαλμῳδία καὶ μακροθυμία καὶ ἔλεος· καὶ ταῦτα τοῖς προσήκουσι χρόνοις τε καὶ μέτροις γινόμενα· τὰ γὰρ ἄμετρα καὶ ἄκαιρα ὀλιγοχρόνια· τὰ δὲ ὀλιγοχρόνια βλαβερὰ μᾶλλον καὶ οὐκ ὠφέλιμα.

16. Ὀπηνίκα διαφόρων βρωμάτων ἐφίεται ἡμῶν ἡ ψυχὴ, τὸ τηνικαῦτα ἐν ἄρτῳ στενοῦσθω καὶ ὕδατι ἴν' εὐχάριστος γένηται καὶ ἐπ' αὐτῷ ψιλῶ τῷ ψωμῶ· κόρος γὰρ ποικίλων ἐδεσμάτων ἐπιθυμεῖ, λι-

Против осам помисли

15. Читање, бдење и молитва заустављају лутајући ум.⁴⁷ Гладовање, напор и анахореза гасе распламсану жељу.⁴⁸ Псалмопојање, дуготрпљење и милосрђе умирују узбуркану раздражљивост.⁴⁹ Ове ствари треба употребљавати у право време и у одговарајућој мери, јер све што се чини у неодговарајуће време и без мере није дуготрајно; а што није дуготрајно не бива корисно, већ штетно.⁵⁰

16. Кад год наша душа жуди за разноврсним јелима, тада је треба свести на хлеб и воду, како би постала благодарна чак и за малени залогај. Ситост жели разноврсна јела, док глад чак и

а бука потока разлама његову душу. Тако човека који се супротставља Богу и одбија Његову помоћ на крају плаше чак и сасвим тричаве маштарије.“

⁴⁷ Слично место налазимо у спису *Поуке монасима* (1.3), где Евагрије каже: „Читање речи Божијих, скупа са бдењем и молитвом, заустављају лутање ума.“

⁴⁸ Упоредити Евагријев спис *Поука девици* (40): „Глад и жеђ сузбијају зле жеље, а добро бдење чисти помисли.“

⁴⁹ Треба имати у виду да псалмопојање није била пука рецитација псалама, већ је сасвим вероватно било праћено запевавањем и појањем. Као што је познато, многи аутори (антички и хришћански) пре и после Евагрија говориће и писаће о – да тако кажем – *шерайеујском дејству музике*: Ориген, Василије Велики, Григорије Богослов, Јован Дамаскин, Хилдегарда из Бингена, те савремени светогорски подвижник Јосиф Пећинар. У наше доба, доћи ће и до развоја читаве гране у области психотерапије која покушава да искористи благотворно дејство музике на човека и његов унутрашњи свет. Упоредити још сличних Евагријевих мисли: „Псалмопојање успављује страсти и умирује неуздржљивост тела“ (*О молићви*, 83); „Псалмопојање умирује раздражљивост“ (*Монасима у манастирима и заједницама*, 98); „Као што демонске песме покрећу наш желатељни део душе и бацају душу у срамна маштања, тако псалми, химне и духовне песме (Еф. 5, 19) приводе ум свагдашњем сећању на врлине, тиме хладећи наш узаврели раздражајни део душе и гасећи наше жеље“ (*Делашељ*, 71); „Подношење и псалмопојање умирују навалу раздражљивости“ (*Поуке монасима*, 1.4), итд.

⁵⁰ Још једна класична стоичка изрека која је своје место нашла у хришћанској аскетској теорији и коју ће касније нарочито развијати Касијан. Овог пута, она долази од Плутарха.

μός δὲ τὸν κόρον τοῦ ἄρτου μακαριότητα εἶναι νομίζει.

17. Πάνυ πρὸς σωφροσύνην συμβάλλεται ἢ τοῦ ὕδατος ἔνδεια· καὶ πειθέτωσάν σε τῶν Ἰσραηλιτῶν οἱ μετὰ Γεδεών τριακόσιοι τὴν Μαδιάμ χειρῶσάμενοι.

18. Ὡς ζῶην καὶ θάνατον ἅμα συμβῆναι τῷ αὐτῷ τῶν οὐκ ἐνδεχομένων ἐστίν, οὕτως ἀγάπην χρήμασι συνυπάρξαι τινὶ τῶν ἀδυνάτων ἐστίν· ἀναιρετική γὰρ οὐ μόνον χρημάτων ἢ ἀγάπη, ἀλλὰ καὶ αὐτῆς ἡμῶν τῆς προσκαίρου ζωῆς.

19. Ὁ φεύγων πάσας τὰς κοσμικὰς ἡδονὰς πύργος ἐστὶ τῷ τῆς λύπης ἀπρόσιτος δαίμων· λύπη γὰρ ἐστὶ στέρησις ἡδονῆς ἢ παρουσίας ἢ προσδοκωμένης· ἀδύνατον δὲ τὸν ἐχθρὸν τοῦτον ἀπώσασθαι πρὸς τι τῶν ἐπιγείων ἔχοντας ἡμᾶς προσπάθειαν· ἐκεῖ γὰρ ἴστησι τὴν

засићеност пуким хлебом сматра блаженством.⁵¹

17. Уздржана употреба воде у великој мери доприноси чедности. Нека те у ово убеде триста Израиљана који са Гедеоном покорише Мадијам (Суд. 5, 5–7).⁵²

18. Као што је немогуће да живот и смрт истовремено пребивају у истој особи, тако је немогуће да се код неког заједно нађу милосрђе и богатство. Јер милосрђе није погубно само за богатство, већ и за сами наш пролазни живот.⁵³

19. Човек који бежи од свих светских задовољстава представља недоступну кулу за демона туге, зато што туга представља лишеноост неког већ присутног или тек очекиваног задовољства. Немогуће је одагнати овог непријатеља све док смо привржени каквој земној ствари, јер он по-

⁵¹ Уздржање од хране и воде је – у складу са античком медицином, нарочито Хипократом – лек против блуда који Евагрије често саветује. Упоредити његов спис *Μονασима у манастирима и заједницама* (102): „Измери на тасу хлеб свој и са мером узимај воду своју, па ће дух блуда отићи од тебе.“

⁵² Евагрије указује на библијску причу о Израиљу и њиховој борби са Мадијамом (Суд. 5, 5–7), тј. како је Гедeon примио заповест од Господа да поведе људе на појило и за битку изабере оне који су стојећи захватили воду рукама, а не оне који су клечали и директно пили из ње. Другим речима, за борбу са страстима су спремни само они који су уздржани и умерени.

⁵³ Необична компарација у Евагријевој изреци, која вероватно свој пуни смиао добије тек имамо ли у виду Јеванђеље по Јовану 15, 13: *Од ове љубави нико нема веће, да ко живош свој положи за пријатеље своје*. Тако би ово место могло да значи следеће: практично милосрђе и бригу за другог треба неговати и по цену богатства, угодности, па и сопственог живота. Ово место ће умногоме инспирисати Максима Исповедника, те ће он у свом спису *Четири стошине глава о љубави* записати следеће мисли: „Ко не презире славу и бешчашће, богатство и сиромаштво, уживање и тугу, тај још није стекао савршену љубав. Јер, савршена љубав не само да презире све ово, него чак и овај пролазни живот и смрт“ (1.72); „Страсти које владају умом, привезују га за материјалне ствари; и, одвојивши га од Бога, приморавају га да се бави њима. А љубав Божија, овладавши (умом) дрешу га од окова, убеђујући га да презире не само чулне ствари, него и сами овај наш привремени живот“ (2.3).

21. Ὁ ἥλιος μὴ ἐπιδυέτω ἐπὶ τῷ παροργισμῷ ἡμῶν, ἵνα μὴ νύκτωρ ἐπιστάντες οἱ δαίμονες ἐκδειματώσωσι τὴν ψυχὴν καὶ δειλότερον ποιήσωσι τῇ ἐπιούσῃ τὸν νοῦν πρὸς τὸν πόλεμον· τὰ γὰρ φοβερὰ φάσματα ἐκ τῆς ταραχῆς τοῦ θυμοῦ πέφυκε γίνεσθαι· οὐδὲν δὲ λειποτάκτην οὕτως ἄλλο τὸν νοῦν ἀπεργάζεται ὡς θυμὸς ταρασσόμενος.

22. Ὅπηνίκα προφάσεως ἐφαψάμενον τὸ θυμικὸν ἡμῶν μέρος τῆς ψυχῆς ἐκταράσσεται, τὸ τηνικαῦτα καὶ οἱ δαίμονες τὴν ἀναχώρησιν ἡμῖν ὡς καλὴν ὑποβάλλουσιν, ἵνα μὴ τὰς αἰτίας τῆς λύπης λύσαντες ταραχῆς ἑαυτοῦς ἀπαλλάξωμεν. Ὅταν δὲ τὸ ἐπιθυμητικὸν ἐκθερμαίνεται, τότε πάλιν φιλανθρώπους ἡμᾶς ἀπεργάζονται σκληροὺς καὶ ἀγροίους ἀποκαλοῦντες, ἵνα σωμάτων ἐπιθυμοῦντες σώμασιν ἐντυγχάνωμεν. Οἷς οὐ πειθεσθαι δεῖ· μᾶλλον δὲ τὸ ἐναντίον ποιεῖν.

23. Μὴ δῶς σεαυτὸν τῷ τῆς ὀργῆς λογισμῷ κατὰ διάνοιαν τῷ λελυπηκότι μαχόμενος·

21. Нека сунце не зађе у њневу вашем (Еф. 4, 26) како демони не би током ноћи изненада уплашили душу и учинили ум страшљивијим за борбу наредног дана. Јер, застрашујућа приказања по природи произлазе из узнемирења раздражајног дела душе. Заиста, ништа толико не подстиче ум на дезертерство као узнемиравање раздражајног дела душе.⁵⁶

22. Када се раздражајни део душе докопа каквог изговора и постане дубоко узнемирен, тада нам демони као изврсну ствар предлажу анахорезу, а како ми не бисмо одстранили узроке наше жалости и избавили се од узнемирења. Ипак, када се распламса желатељни део душе, тада нас заузврат чине човекољубивима – прозивајући нас суровима и дивљима – а како бисмо жудећи за телима, тела и сусретали. Но, њима се у датој ситуацији не треба повиновати, већ управо чинити супротно.⁵⁷

23. Немој се препуштати помисли гнева тако што ћеш се борити у мислима са оним који те

⁵⁶ Сличне мисли о повезаности гнева и страха можемо пронаћи већ код Платона (*Република* 9. 571 А3–Б1), у поменутом *Живицију Анџонијево* (55), многобројним *Изрекама оцаца*, писмима Василија Великог (нарочито 22. писмо), те у поучним песмама Григорија Богослова (PG 37, 837A). Према Евагрију, гнев је велика препрека природној делатности ума која се састоји од борбе са страстима, али и сагледавања: „Узнемирење раздражајног дела душе заслепљује сагледаваатеља“ (*Гносџичка поглавља* 5.27); „Чисти ум, узнемираван гневом, не може примити духовна сагледавања“ (*Гносџичка поглавља* 6.63); „Ништа тако не ослепљује ум као узнемирење раздражајног дела душе“ (*Схологије на Псалме* 6.8), итд.

⁵⁷ Другим речима, Евагрије саветује суочење са искушењима (ми бисмо данас рекли „кризама“), а не бежање од истих. Упоредити Евагријев спис *О њороцима који се њрошине врлинама* (5.5): „Кад год нека гневна расправа огорчи браћу у заједници, тада им помисли – у циљу одустајања од подношења других и одвајања од практичне љубави – говоре како је бити анахорета право блаженство.“

μηδ' αὖ πάλιν τῷ τῆς πορνείας ἐπὶ πλεῖστον τὴν ἡδονὴν φανταζόμενος· τὸ μὲν γὰρ ἐπισκοτεῖ τῇ ψυχῇ, τὸ δὲ πρὸς τὴν πύρρῳσιν τοῦ πάθους αὐτὴν προσκαλεῖται· ἐκάτερα δὲ τὸν νοῦν σου ὀυπῶντα ποιεῖ· καὶ παρὰ τὸν καιρὸν τῆς προσευχῆς τὰ εἶδωλα φανταζόμενος καὶ καθαρὰν τῷ Θεῷ τὴν εὐχὴν μὴ προσφέρων εὐθὺς τῷ τῆς ἀκηδίας δαίμονι περιπίπτεις· ὅστις μάλιστα ταῖς τοιαύταις ἐφέλλεται καταστάσεις καὶ δίκην κυνὸς καθάπερ νεβρὸν τὴν ψυχὴν διαρπάζει.

24. Φύσις θυμοῦ τὸ τοῖς δαίμοσι μάχεσθαι καὶ ὑπὲρ ἡστινοσοῦν ἡδονῆς ἀγωνίζεσθαι. Διόπερ οἱ μὲν ἄγγελοι τὴν πνευματικὴν ἡμῖν ἡδονὴν ὑποβάλλοντες καὶ τὴν ἐκ ταύτης μακαριότητα, πρὸς τοὺς δαίμονας τὸν θυμὸν τρέψαι παρακαλοῦσιν· ἐκεῖνοι δ' αὖ πάλιν πρὸς τὰς κοσμικὰς ἐπιθυμίας ἔλκοντες ἡμᾶς, τὸν θυμὸν παρὰ φύσιν μάχεσθαι τοῖς ἀνθρώποις βιάζονται, ἵνα σκοτισθεῖς ὁ νοῦς καὶ τῆς γνώ-

је растужио; нити, пак, помисли блуда тако што ћеш непрекидно маштати о задовољству. Прва помисао помрачује душу, а друга је подстиче на распаљивање страсти.⁵⁸ Обе, пак, скрнавe твој ум. Будеш ли у тренутку молитве маштао о таквим сликама и не успевао да принесеш чисту молитву Богу, тада ћеш сместа пасти у руке демону чамотиње.⁵⁹ Јер он обично кидише на нас у оваквом стању и – као што пас комада кошту – киди душу на комаде.⁶⁰

24. Гнев је по природи назначен за борбу са демонима и за опирање свакој врсти задовољства. Зато нам ангели, с једне стране, предлажу духовно задовољство и блаженства која од њега долазе, те нас подстичу да сопствену раздражљивост усмеравамо према демонима. Демони нас опет, с друге стране, заносе према светским жељама и противприродно подстичу раздражајни део душе на свађу са људима, а како би наш ум – по-

⁵⁸ Упоредити Евагријеву изреку из списка *Поука девици* (6): „Избегавај сусрете са мушкарцима, да се не би родили идоли у твојој души који ће ти бити препрека у тренутку молитве.“

⁵⁹ У спису *О Молићви* (21–27) Евагрије се бави гневом као једним од главних препрека за молитву, те на два места карактеристично саветује: „Остави онде гар свој пред жрћвеником, говори Писмо, и иди ти се најпре помири са браћом својим (Мт. 5, 24), па ћеш се онда молити без узнемирења. Јер, злопамћење помрачује ум онога ко се моли и тамо окружује његову молитву“ (21); „Они који у себи нагомилавају жалости и злопамћења, те мисле да се могу молити, личе на људе који захваћају воду и сипају је у посуду пуну рупа“ (22).

⁶⁰ Евагријева метафора овде добија призвукe патологије и, чини се, потврђује напред наведену спекулацију о клиничкој слици чамотиње. Упоредити горе тридесет девету фусноту.

σεως ἐκπεσῶν προδότης γένηται τῶν ἀρετῶν.

25. Πρόσεχε σεαυτῷ μήποτε φυγαδέυσης τινὰ τῶν ἀδελφῶν παροργίσας, καὶ οὐκ ἐκφεύξῃ ἐν τῇ ζωῇ σου τὸν τῆς λύπης δαίμονα παρὰ τὸν καιρὸν τῆς προσευχῆς ἀεὶ σοι σκῶλον γινόμενον.

26. Μνησικακίαν σβέννυσι δῶρα· καὶ πειθέτω σε Ἰακῶβ τὸν Ἠσαῦ δόμασιν ὑπελθὼν μετὰ τετρακοσίων εἰς ὑπάντησιν ἐξελθόντα. Ἄλλ' ἡμεῖς πένητες ὄντες τραπέζῃ τὴν χρείαν πληρώσωμεν.

27. Ὅταν τῷ τῆς ἀκηδίας περιπέσωμεν δαίμονι, τὸ τηνικαῦτα τὴν ψυχὴν μετὰ δακρῶν μερίσαντες τὴν μὲν παρακαλοῦσαν τὴν δὲ παρακαλουμένην ποιήσωμεν, ἐλπίδας ἀγαθὰς ἑαυτοῖς ὑποσπεύροντες καὶ τὸ τοῦ ἀγίου Δαυῖδ κατεπάδοντες· ἵνα τί περιλύπος εἶ, ἢ ψυχὴ μου, καὶ ἵνα τί συνταράσσεις με; ἔλπισον ἐπὶ τὸν Θεόν, ὅτι

мрачивши се и отпавши од познања – постао издајник врлина.⁶¹

25. Пази на себе како не би никада изазвао одлазак неког од браће ког си разгневио. Јер, кроз цео живот нећеш успети да побегнеш од демона туге и он ће ти непрестано бити препрека у трнутку молитве.⁶²

26. Дарови ублажују злопамћење: нека те Јаков убеди у речено, јер он са многим даровима изађе пред Исава кад му овај долажаше у сусрет са четири стотине људи (Пост. 32, 7). Но ми – будући сиромашни – ово исто можемо остварити приуговором трпезе.⁶³

27. Када паднемо у руке демона чамотије, тада у сузама поделимо душу на два дела: један који теши и други који бива утешен. И сејући у себи добра надања, запевајмо са светим Давидом: *Зашиџо си џужна душо моја и зашиџо ме мучиш? Угај се у Боја, јер ћу се исповедајши ње-*

⁶¹ Упоредити Евагријев спис *О њороцима који се њрошлве врлинама* (11.10): „Немој природну употребу гнева преокретати у неприродну, јер ћеш бити гневан према брату, те подражавати змију (Пс. 57, 5) и склапати пријатељство са њом путем помисли“; као и одабрана места из *Гностичких њошлавља*: „У погледу сагледавања створених бића и познања Свете Тројице, ми и демони водимо велику борбу једни против других: демони тако што нас удаљавају од познања, а ми тако што настојимо да учимо“ (3.41); „Демони не престају да клеветују гностика, па чак и када није ништа сагрешио, како би на тај начин себи привукли његов ум“ (3.90); „Са онима који приступају тешким темама и желе да пишу о њима, демон гнева води борбу дан и ноћ, наиме демон који има обичај да заслепљује мишљење и лиши га духовног сагледавања“ (4.47).

⁶² Слично место налазимо у Евагријевом спису *О молишви* (13): „Све што будеш чинио светећи се брату који те је ожалостио постаће ти препрека у трнутку молитве.“

⁶³ У спису *Монасима у манасџирима и заједницама* (15) Евагрије пише: „Ако те твој брат раздражује, уведи га у дом свој и не оклевај да одеш у његов, већ обе дуј са њим. Чинећи тако, избавићеш душу своју и нећеш имати препрека у трнутку молитве.“

ἐξομολογήσομαι αὐτῶ· σωτήριον τοῦ προσώπου μου καὶ ὁ Θεός μου.

28. Οὐ δεῖ κατὰ τὸν καιρὸν τῶν πειρασμῶν καταλιμπάνειν τὴν κέλλαν προφάσεις εὐλόγους δῆθεν πλαττόμενον, ἀλλ' ἔνδον καθῆσθαι καὶ ὑπομένειν καὶ δέχεσθαι γενναίως τοὺς ἐπερχομένους ἅπαντας μὲν, ἔξαιρέτως δὲ τὸν τῆς ἀκηδίας δαίμονα, ὅστις ὑπὲρ πάντας βαρύτερος ὢν δοκιμωτάτην μάλιστα τὴν ψυχὴν ἀπεργάζεται. Τὸ γὰρ φεύγειν τοὺς τοιούτους ἀγῶνας καὶ περιστάσθαι ἄτεχνον τὸν νοῦν καὶ δειλὸν καὶ δραπέτην διδάσκει.

29. Ἐλεγε δὲ ὁ ἅγιος καὶ πρακτικώτατος ἡμῶν διδάσκαλος· οὕτω δεῖ αἰεὶ παρασκευάζεσθαι τὸν μοναχὸν ὡς αὐριον τεθνηξόμενον, καὶ οὕτω πάλιν τῷ σώματι κεχρηθῆναι ὡς ἐν πολλοῖς

му. Он је сѣасење моје и Бої мој (Пс. 41, 6).⁶⁴

28. Не треба напуштати келију у тренутку искушења – тражећи наводно какве оправдане изговоре – већ треба седети унутра и подносити, те храбро примати све противнике, а нарочито демона чамотиње.⁶⁵ Иако је најтежи од свих демона, баш он чини душу до краја испробаном. Јер се у бежању и избегавању оваквих борби ум навикава да буде неискусан, плашљив и побегуља.⁶⁶

29. Наш свети и најделатнији учитељ је говорио: „Монах треба увек да буде приправан као да ће сутра умрети, док са својим телом заузврат треба да поступа

⁶⁴ Евагрије често помиње „сузе“ као лек против чамотиње: „Тешка је туга и чамотиња је неподношљива, али су сузе пред Богом јаче од њих“ (*Поука девици*, 39); „Дух чамотиње одагнава сузе, а дух туге сузбија молитву“ (*Монасима у манастирима и заједницама*, 56), итд. Употреба Псалтира одражава Евагријев практични метод „противречења“ („ἀντίρροησις“), тј. борбе са страстима, помислима и демонима путем рецитовања стихова Светог Писма у тренуцима искушења, а који је детаљно изложио у свом делу *Прошвиρечишељ*: „За отврдлу душу која услед помисли чамотиње жели да пролива сузе, јер је проливање суза снажан исцелитељски лек против ноћних приказа које долазе од чамотиње. Пророк Давид је мудро употребио овај исцељујући лек против сопствених страсти када је рекао: *Уморих се у уздисању мојем, сваку ноћ квасим одар свој, сузама својим пошлељу своју обливам*“ (6.10); „За душу која помишља да су сузе у време борбе са чамотињом биле безвредне и која се не сећа како је пророк Давид управо исто чинио и говорио: *Бише ми сузе моје хлеб мој дан и ноћ, када ми говоряху сваки дан: Где је Бої твој*“ (6.18).

⁶⁵ Евагрије овим указује на праксу „тиховања“ („исихије“), која се већ јавља у најранијим монашким изрекама, нарочито код Антонија Великог: „Рече ава Антоније: Као што рибе умиру уколико остану дуго изван воде, тако и монаси коју тумарају изван келије или дангубе са људима из света ослабљују јачину свог тиховања. Дакле, као што риба хита према мору, тако и ми треба да хитамо према келији, а како не бисмо тумарали напољу и заборављали на унутрашњу пажњу“ (*Изреке оцаца – шемашка збирка*, 2.1).

⁶⁶ Овде Евагрије употребљава војничку терминологију, са буквалним значењем „кукавичлука“ и „дезертерства“. Упоредити његов спис *Монасима у манастирима и заједницама* (55): „Ако те нападне дух чамотиње, немој напуштати дом свој и не избегавај корисну борбу у тај час. Јер управо као што се избељује сребро, тако ће и срце твоје бити просветљено“.

ἔτεσι συζησόμενον. Τὸ μὲν γάρ, φησί, τοὺς τῆς ἀκηδίας λογισμοὺς περικόπτει καὶ σπουδαιότερον παρασκευάζει τὸν μοναχόν· τὸ δὲ σῶον διαφυλάττει τὸ σῶμα καὶ ἴσην αὐτοῦ ἀεὶ συντηρεῖ τὴν ἐγκράτειαν.

30. Χαλεπὸν διαφυγεῖν τὸν τῆς κενοδοξίας λογισμόν· ὁ γὰρ ποιεῖς εἰς καθαίρεσιν αὐτοῦ τοῦτο ἀρχὴ σοι κενοδοξίας ἐτέρας καθίσταται. Οὐ παντὶ δὲ λογισμῶ ἡμῶν ὀρθῶ ἐναντιοῦνται οἱ δαίμονες ἀλλὰ τισι καὶ αἱ κακίαι αὐται καθ' ἃς πεποιώμεθα.

31. Ἐγνων τὸν τῆς κενοδοξίας δαίμονα σχεδὸν ὑπὸ πάντων διωκόμενον τῶν δαιμόνων καὶ ἐπὶ τοῖς τῶν διωκόντων πτώμασιν ἀναιδῶς παριστάμενον καὶ τῷ μοναχῷ μέγεθος ἀρετῶν ἐμφανίζοντα.

као да ће живети много година. Јер једно пресеца помисли чамотиње и монаха чини ревноснијим, а друго чува тело здравим и увек одржава подједнаким његово уздржање.⁶⁷

30. Тешко је побећи од помисли таштине, јер управо оно што чиниш да је прогнаш постаје за тебе нови извор таштине. Нашим исправним помислима се неprotиве увек демони, већ често на ово утичу и наши сопствени пороци.⁶⁸

31. Приметио сам да демон таштине бива гоњен од стране готово свих других демона и након неуспеха својих прогонитеља бесрамно приступа монаху приказујући му величину његових врлина.⁶⁹

⁶⁷ Ради се вероватно о Макарију Египатском (ког ће Евагрије експлицитно поменути у 93. поглављу овог списка). Пракса „сећања на смрт“ је једна од окосница хришћанског монаштва и има важно место у готово свим аскетским списима. Упоредити сачувану Евагријеву изреку из списка *Изреке оцаца – азбучна збирка*, која веома подсећа на неке делове списка *Самом себи* стоичара и императора Марка Аурелија, те која детаљно и упечатљиво излаже наведену праксу: „Седећи у келији својој сабери своје помисли. Сети се дана смрти: види умирање тела, замисли несрећу, осети бол, осуди испразност света, како би заувек могао имати воље за тиховање и како не би телесно онемоћао. Пази да никако не заборавиш речено, било да си у својој келији, било изван ње, као би се сачувао од нечистих и злих помисли“ (*О ави Евагрију*, 1).

⁶⁸ Евагрије у овом поглављу говори да средства против страсти могу и сама постати острашћена; упоредити његов спис *О молишви* (7): „Чак и ако у тренутку молитве изливаш потоке суза, немој се никада узносити сам у себи као да си већи од других људи. Јер, твоја је молитва била потпомогнута /од стране Бога/ да би ревносно могао исповедити своје грехове и сузама се помирио са Господом. Стога, немој средства против страсти да преокрећеш у страсти, како још више не би прогневио онага који ти је даровао ову благодат.“

⁶⁹ Другим речима, присуство страсти одагнава горди осећај победе над самим собом и доводи монаха до смирења; њихово одсуство, с друге стране, даје места помисли таштине због оствареног успеха; упоредити Евагријев спис *Размишљања* (57): „Међу свим помислима, само помисли таштине и гордости приступају након пораза свих преосталих помисли“. Ова Евагријева мисао је утицала на Максима Исповедника и његов спис *Четири стошине глава о љубави*: „Када победиш неку од срамни-

32. Ὁ γνώσεως ἐφαψάμενος καὶ τὴν ἀπ' αὐτῆς καρπούμενος ἡδονὴν οὐκέτι τῷ τῆς κενοδοξίας πεισθήσεται δαίμονι, πάσας αὐτῷ τὰς ἡδονὰς τοῦ κόσμου προσάγοντι· τί γὰρ ἂν καὶ ὑπόσχοιτο μείζον πνευματικῆς θεωρίας; Ἐν ὅσῳ δέ ἐσμεν γνώσεως ἄγευστοι, τὴν πρακτικὴν προθύμως κατεργαζώμεθα, τὸν σκοπὸν ἡμῶν δεικνύντες Θεῷ ὅτι πάντα πράττομεν τῆς αὐτοῦ γνώσεως ἕνεκεν.

33. Μέμνησο τοῦ προτέρου σου βίου καὶ τῶν ἀρχαίων παραπτωμάτων, καὶ πῶς ἐμπαθῆς ὧν ἐλέει Χριστοῦ πρὸς τὴν ἀπάθειαν μεταβέβηκας, καὶ πῶς πάλιν ἐξῆλθες τοῦ κόσμου τοῦ πολλὰ καὶ πολλάκις σε ταπεινώσαντος. Λόγισαι δέ μοι καὶ τοῦτο· τίς ὁ ἐν τῇ ἐρήμῳ φυλάσσων σε, καὶ τίς ὁ ἀπελαύνων τοὺς δαίμονας βρούχοντας κατὰ σοῦ τοὺς ὀδόντας αὐτῶν. Οἱ γὰρ

32. Човек који је стекао познање и пожео сладост плода која проистиче из њега неће више никада бити побеђен од стране демона таштине, макар му овај понудио сва задовољства овог света. Јер шта би веће од духовног сагледавања он могао да обећа?⁷⁰ Докле год не будемо окусили од познања, треба усрдно да се трудимо у делању, показујући Богу нашу намеру: да све чинимо ради Његовог познања.⁷¹

33. Присећај се свог некадашњег живота и старих сагрешења, како си – будући још увек острашћен – милошћу Христовом пришао бестрашћу, те да си заузврат напустио свет који те је много пута и на мноштво начина понижавао. Размисли и следеће: ко је онај који те чува у пустињи? Ко изгони демоне који зубима шкргућу на тебе?

јих страсти, као нпр. стомакоугађање или блуд, или гнев, или среброљубље, одмах напада на тебе помисао таштине, а ако ову победиш, обузима те помисао гордости.“ (3.59); „Све срамне страсти, које владају душом, изгоне из ње помисао таштине. А када оне буду побеђене, поново враћају сујету у душу“ (3.60).

⁷⁰ О „сладости“ духовног сагледавања и познања Свете Тројице, Евагрије говори у својим *Гностициким њојављима*: „Ако међу стварима за јело нема слађих од меда и саћа, те ако се каже да је познање Бога слађе од обе ове ствари, јасно је да међу свим стварима на земљи нема ничега што пружа веће задовољство од познања Бога“ (3.64); „Међу свим сластима постоји само једна која је сапостојећа саставу ума, наиме она која се рађа од познања; јер све ће друге власти, осим наведене, нестати у будућем свету“ (4.49).

⁷¹ Стицањем духовног сагледавања или познања, према Евагрију, престаје опасност таштине; упоредити његову седму схолију на стихове Књиге Псалема 24, 16: „Појледај на ме и њомилуј ме, јер сам усамљен и сиромаш. Онај који све чини и говори зарад познања Бога, има очи своје душе увек усмерене на Господа“; те пету схолију на стихове Књиге Псалема 129, 8: „И Он ће избавиши Израиља од свих безакоња његових. Ум је избављен од грехова и узнемирења помисли онда када постане достојан познања. Јер делање не уклања /неутралне/ умне представе из срца, већ само оне острашћене“.

τοιούτοι λογισμοὶ ταπεινοφροσύνην
μὲν ἐμποιοῦσιν, τὸν δὲ τῆς ὑπερη-
φανίας οὐκ εἰσδέχονται δαίμονα.

Овакве помисли доносе смире-
ноумље и затварају врата демо-
ну гордости.⁷²

Περὶ παθῶν

34. Ὡν τὰς μνήμας ἔχομεν
ἐμπαθεῖς, τούτων καὶ τὰ πράγμα-
τα πρότερον μετὰ πάθους ὑπεδε-
ξάμεθα· καὶ ὅσα τῶν πραγμάτων
πάλιν μετὰ πάθους ὑποδεχόμεθα,
τούτων καὶ τὰς μνήμας ἔχομεν
ἐμπαθεῖς. Ὅθεν ὁ νικήσας τοὺς
ἐνεργοῦντας δαίμονας τῶν ὑπ'
αὐτῶν ἐνεργουμένων καταφρονεῖ·
τοῦ γὰρ ἐνύλου πολέμου ὁ ἄλλος
χαλεπώτερος.

35. Τὰ μὲν τῆς ψυχῆς πάθη ἐκ
τῶν ἀνθρώπων ἔχει τὰς ἀφορμάς·
τὰ δὲ τοῦ σώματος ἐκ τοῦ σώματος·
καὶ τὰ μὲν τοῦ σώματος πάθη περι-
κόπτει ἐγκράτεια, τὰ δὲ τῆς ψυχῆς
ἀγάπη πνευματική.

О страстима

34. Ако су наша сећања на из-
весне ствари острашћена, то је за-
то што претходно са страшћу при-
хватисмо саме ствари. И заузврат,
ако саме ствари примамо са стра-
шћу, имаћемо острашћена сећа-
ња у вези са њима. Зато човек који
је победио демоне – тј. оне што
подстичу страсти – презире и са-
ме подстицаје њихове. Јер нетвар-
на борба /у помислима/ је тежа од
тварне борбе /путем ствари/.⁷³

35. Страсти душе имају своје
порекло у људима, а страсти те-
ла у телу. Уздржање одсеца стра-
сти тела, а духовна љубав стра-
сти душе.⁷⁴

⁷² Упоредити сличну мисао из Евагријевог списка *О осам појмисли* (18): „Створење си Божије, стога не одбацуј свога Творца. Примио си помоћ од Бога, стога не поричи свог добротворца. Успео си се на висине овог начина живота, али Он те је водио. Стекао си савршенство врлина, али Он је са тобом заједно водио ову борбу. Само си смртник, стога остани у границама своје природе.“

⁷³ Према Евагрију, страсти потичу или од непосредног додира са чулним ствари-
ма (објектима), или посредно, путем сећања на њих. Будући да се монаси (анакорете)
у пустињи удаљују од ствари (колико је то могуће), њихова борба је пре свега нетварна,
тј. са помислима које је изазвало сећање.

⁷⁴ С једне стране, страсти тела се рађају од природних потреба тела и Евагрије
их карактерише као страсти стомакоугађања или блуда које свој лек проналазе у уз-
држању. С друге стране, страсти душе имају своје порекло у међуљудским односима
и Евагрије их карактерише као страсти гнева и љубоморе које свој лек проналазе у
љубави. На овај начин се све методе и праксе за борбу са страстима заправо свode
на две: уздржање и љубав. Упоредити Евагријев спис *Евлоџију* (21.23): „Страсти тела
имају своје порекло у природним апетитима плоти и против њих је уздржање веома
корисно; страсти душе имају своје порекло у апетитима душе и против њих је љубав
веома корисна.“ Ово поглавље је утицало на Максима Исповедника и његов спис
Четири сџошине љава о љубави (1.64): „Неке од страсти су телесне, а неке душевне.
Телесне имају порекло у телу, а душевне у спољашњим предметима. Ипак, једне и

36. Οἱ μὲν τῶν ψυχικῶν προε-
στῶτες παθῶν ἄχρι θανάτου προ-
σκαρτεροῦσιν· οἱ δὲ τῶν σωματικῶν
θᾶπτον ὑποχωροῦσιν· καὶ οἱ μὲν
ἄλλοι δαίμονες ἀνατέλλοντι ἢ δύ-
νοντι τῷ ἡλίῳ εἰοίκασιν, ἐνός τιнос
μέρους τῆς ψυχῆς ἐφαπτόμενοι· ὁ δὲ
μεσημβρινός ὄλην περιλαμβάνειν
εἴωθε τὴν ψυχὴν καὶ ἐναποπνίγειν
τὸν νοῦν. Διὸ γλυκεῖα ἢ ἀναχώρησις
μετὰ τὴν τῶν παθῶν κένωσιν· τότε
γὰρ αἱ μνήμαι μόνον εἰσὶ ψιλαί· καὶ
ἡ πάλη οὐ πρὸς ἀγῶνα λοιπόν, ἀλ-
λὰ πρὸς θεωρίαν αὐτῆς παρασκευ-
άζει τὸν μοναχόν.

37. Πότερον ἡ ἔννοια τὰ
πάθη κινεῖ, ἢ τὰ πάθη τὴν ἔν-
νοϊαν προσεκτέον· τισὶ μὲν γὰρ
ἔδοξε τὸ πρότερον, τισὶ δὲ τὸ
δεύτερον.

36. Демони који владају над
страстима душе упорно одолевају
све до смрти, а они који владају над
страстима тела се брже удаљавају.
Док су остали демони попут сун-
ца које излази и залази – дотичу-
ћи само један део душе – подневни
демон обично обавија читаву душу
и гуши ум.⁷⁵ Управо зато након ис-
пражњења од страсти анахореза
постаје слатка, јер тада остају само
једноставна сећања и делање више
не излаже монаха борби већ једи-
но сагледавању /унутрашњег сми-
сла/ саме борбе.⁷⁶

37. Треба обраћати пажњу на
питање да ли умна представа по-
креће страсти или страсти покрећу
умну представу. Неки се држаше
првог мишљења, а неки другог.⁷⁷

друге одсеца љубав и уздржање: љубав одсеца душевне, а уздржање одсеца телесне.“

⁷⁵ Упоредити Евагријеву прву схолију на стихове Књиге Псалама 139, 3: „*Који сми-
слише неправду у срцу, вас дан сиремаху рајшове*. Путем помисли демони се распоређују
за борбу, понекад покрећући жељу, понекад покрећући гнев, а понекад истовремено
раздражљивост и жељу, тиме образујући помисао коју зовемо сложеном. Међутим,
ово се дешава само за време чамотиње, док у случају других помисли једна следује
другој у временским размацима. Никакве помисли не следују помислима чамотиње
тога дана, најпре зато што она непрекидно траје неко време, а затим зато што у себи
садржи готове све друге помисли.“ Упоредити и фусноту број тридесет девет.

⁷⁶ „Једноставна сећања“ су она сећања која више немају никакву повезаност са
страстима. Једном испражњен (тј. избављен) од страсти, анахорета се може посвети-
ти сагледавању „логоса“ борбе, тј. њеном унутрашњем смислу и разлогу. Упоредити
и 83. поглавље овог списка.

⁷⁷ А. Гиљамон, приређивач критичког текста *Делашеља*, сматра да је прво мишље-
ње припадало стоицима (нарочито Кикерону, Епиктету, Марку Аурелију, итд.), док је
друго припадало Аристотелу (нарочито његовом спису *О гуши*). Евагрије би вероват-
но сматрао да обе позиције могу бити истините, зависно од околности. О односима
чулних ствари (објеката, предмета), страсти и умних представа, Евагрије је нашироко
расправљао у свом, вероватно најспекулативнијем и најлуциднијем, спису *О њомисли-
ма* (нарочито поглавље 19). Упоредити и његову интересантну другу схолију на стихо-
ве Књиге Псалама 145, 8: „*Господ ослобађа заробљене*. Нити сами предмети заробљавају
ум, нити њихове умне представе, већ острашћене умне представе предмета. Господ
је створио злато и начинио жену, али ниједно од створених бића се не противи чове-
ковом спасењу, већ блуд и среброљубље заробљавају ум и чине да се умне представе

38. Ὑπὸ τῶν αἰσθήσεων πέφυκε κινεῖσθαι τὰ πάθη· καὶ παρούσης μὲν ἀγάπης καὶ ἐγκρατείας οὐ κινήσεται, ἀπούσης δὲ κινήσεται· πλειόνων δὲ παρὰ τὴν ἐπιθυμίαν ὁ θυμὸς δεῖται φαρμάκων, καὶ διὰ τοῦτο μεγάλη λέγεται ἡ ἀγάπη ὅτι χαλινός ἐστι τοῦ θυμοῦ· ταύτην καὶ Μωσῆς ἐκείνος ὁ ἅγιος ἐν τοῖς φυσικοῖς συμβολικῶς ὀφιομάχην ὠνόμασεν.

39. Πρὸς τὴν ἐπικρατοῦσαν δυσωδίαν ἐν τοῖς δαίμοσιν εἴωθεν ἀνάπτεσθαι πρὸς λογισμοὺς ἢ ψυχῇ, ὅταν αὐτῶν ἐγγιζόντων ἀντιλαμβάνηται, τῷ τοῦ παρενοχλοῦντος πάθει πεποιωμένη.

38. Страсти су по природи покретане дејством чулних утисака. Ако има љубави и уздржања, страсти неће бити покренуте; ако пак љубави и уздржања нема, страсти ће бити покренуте. Раздражајни део душе тражи јаче лекове од желатељног дела, па се љубав и назива *јаком* (1. Кор. 13, 13) – јер она обзудава раздражљивост. Управо зато – у свом спису о природи – свети Мојсије љубав симболички назва *борцем против змије* (Лев. 11, 22).⁷⁸

39. Као последица смрада који влада међу демонима, душа се обично бива разгневује против помисли чим примети њихово приближавање, бивајући погођена страшћу оног демона који је узнемирава.⁷⁹

предмета задржавају у срцу. Јер, као што вода држи жедног човека путем жеђи и хлеб гладног човека путем глади, тако предмети држе ум под контролом путем острашћених умних представа. Зашто онда лекар душа не поништи створене предмете – будући да је њихов Творац – или макар обузда ум који се њима бави? Зато што је сам смисао њиховог стварања био да се ум њима бави. Стога је /Христос/ духовним учењима и заповестима ослободио ум из његових ланаца и свргао све страсти, наиме страсти које су различите од умних представа и предмета, будући да оне своје порекло имају у нама самима. Управо је ово смисао речи Писма: *Господ ослобађа заробљене*.“

⁷⁸ Упоредити Евагријев спис *Гносџичка појавља* (3.35): „Познање исцељује ум, љубав исцељује раздражајни део душе, а уздржање исцељује желатељни део душе.“ Имајући у виду стихове Књиге Псалма 57, 5: *Гнев је њихов погодбије змије*, Евагрије поистовећује змију и грех, а „борца са змијом“ („ὀφιομάχην“) из Књиге Левитске, са љубављу. Ово ће место утицати на Максима Исповедника и његов списа *Четири стошине глава о љубави*: „Неке од страсти припадају раздражајном делу душе, а друге желатељном. Но, и једне и друге се узнемиравају путем чулних утисака; наиме, онда када се душа налази ван љубави и уздржања“ (1.65); „Теже је савлађивати страсти раздражајног дела душе, него ли оне желатељног; зато је од Господа дарован већи лек против њих, наиме заповест љубави.“ (1.66); „Раздражајни део душе обуздавај љубављу, желатељни део уздржањем, а разумни део окриљуј молитвом, и светлост ума твога никад неће бити помрачена“ (4.80).

⁷⁹ У спису *Гносџичка појавља* (5.78) Евагрије се бави овом темом на следећи начин: „Тела демона нити расту, нити се смањују, те их окружује ужасан смрад којим покрећу наше страсти. Ипак, њих лако препознају они који од Спаситеља задобише силу опажања овог смрада.“

Υποθήκαι

40. Οὐκ ἐν παντὶ καιρῷ δυνατὸν ἐκτελεῖν τὸν συνήθη κανόνα, προσέχειν δὲ δεῖ τῷ καιρῷ καὶ τὰς ἐνδεχομένας ἐντολὰς ὡς ἐνὶ μάलिστα πειρᾶσθαι ποιεῖν· τοὺς γὰρ καιροὺς καὶ αὐτοὶ τοὺς τοιούτους οὐκ ἀγνοοῦσιν οἱ δαίμονες. Ὅθεν κινούμενοι καθ' ἡμῶν, τὰ μὲν δυνατὰ γενέσθαι κωλύουσι, τὰ δὲ μὴ δυνατὰ γενέσθαι πράττειν ἡμᾶς καταναγκάζουσι· καὶ γὰρ τοὺς ἀσθενοῦντας εὐχαριστεῖν μὲν ἐπὶ ταῖς ἀληθόσι καὶ μακροθυμεῖν ἐπὶ τοῖς ὑπηρετοῦσιν ἀποκωλύουσιν· ἀτονοῦντας δὲ πάλιν ἐγκρατεῦσθαι καὶ βεβαρημένους ἐστῶτας ψάλλειν προτρέπονται.

41. Ὅταν ἐν πόλεσιν ἢ ἐν κώμαις ἐπ' ὀλίγον ἀναγκαζώμεθα διατρίβειν, τότε μάλιστα σφοδρότερον τῆς ἐγκρατείας ἐχόμενοι τοῖς κοσμικοῖς συνεσόμεθα, μήποτε παχυνθεὶς ἡμῶν ὁ νοῦς καὶ τῆς συνήθους ἐπιμελείας διὰ τὸν παρόντα καιρὸν στερηθεὶς πράξει τι τῶν ἀβουλήτων καὶ γένηται φυγὰς, ὑπὸ τῶν δαιμόνων βαλλόμενος.

Поуке

40. Није могуће у свакој прилици испуњавати уобичајено правило, али је потребно обраћати пажњу на околности и потрудити се у испуњавању заповести што је могуће боље. Јер, ни самим демони-ма нису непознате овакве прилике и околности. Зато устају против нас, ометајући нас да чинимо оно што је могуће и подстичући на оно што је немогуће. Тако они, са једне стране, ометају болесне да благодаре због својих страдања и стрпљиво подносе оне који их негују; а са друге стране опет подстичу слабе и немоћне на уздржање, као и на вршење псалмопојања стојећи.⁸⁰

41. Када смо приморани да неко време проведемо у градовима или селима, тада чврсто треба да се придражавамо најстрожег уздржања у сусретима са световним људима; иначе ће наш ум – поставши задебљан и изгубивши своју уобичајену пажњу услед тренутних околности – чинити ствари које не жели и постати побегуља под ударима демона.⁸¹

⁸⁰ „Уобичајено правило“ („κανών“) о којем Евагрије говори овде не треба разумети у смислу писаног и утврђеног типика, пошто монашке насеобине попут Скита и Келија нису познавале такву врсту правила која ће постати одлика каснијег развоја монаштва и великих манастира. Ради се, дакле, о усменом предању пустиње и претходних генерација стараца, које је било разборито прилагођавано околности-ма и потребама монаха. До овог прилагођавања је најчешће долазило у условима болести или гостољубља. Ипак, пустињи није била непозната ни обична људска разонода или опуштање од подвига, о чему упечатљиво говоре многе приче у разноврсним сачуваним збиркама *Изрека ошаца*.

⁸¹ Евагрије овде употребљава Оригенову метафору „задебљања“ за онај ум који је лишен пажње и који тиме губи крепкост духовног познања и сагледавања; упоредити неколико важних места из евагријанског корпуса везаних за ову тему:

42. Οὐ πρότερον προσεύξη πειραζόμενος, πρὶν εἶπειν τινα ῥήματα μετ' ὀργῆς πρὸς τὸν θλίβοντα· τῆς γὰρ ψυχῆς σου πεποιμένης τοῖς λογισμοῖς, συμβαίνει μηδὲ καθαρὰν γενέσθαι τὴν προσευχήν· ἂν δὲ μετ' ὀργῆς εἴπῃς τι πρὸς αὐτούς, συγχεῖς τε καὶ ἐξαφανίζεις τῶν ἀντικειμένων τὰ νοήματα. Τοῦτο γὰρ ἡ ὀργὴ καὶ ἐπὶ τῶν κρειττόνων νοημάτων ἐργάζεσθαι πέφυκεν.

43. Δεῖ δὲ καὶ τὰς διαφορὰς τῶν δαιμόνων ἐπιγινώσκειν, καὶ τοὺς καιροὺς αὐτῶν σημειοῦσθαι· εἰσόμεθα δὲ ἐκ τῶν λογισμῶν, τοὺς δὲ λογισμοὺς ἐκ τῶν πραγμάτων, τίνες τῶν δαιμόνων σπάνιοι καὶ βαρύτεροι, καὶ ποῖοι συνεχεῖς καὶ κούφοτεροι, καὶ τίνες οἱ ἀθρόως εἰσπηδῶντες καὶ πρὸς βλασφημίαν τὸν νοῦν ἀρπάζοντες. Ταῦτα δὲ ἀναγκαῖον εἶδέναι, ἵν' ὅταν ἄρξωνται οἱ λογισμοὶ τὰς

42. Када си у искушењу немој се молити пре него што упутиш неколико гневних речи онеме ко те искушава. Јер, када је твоја душа преплављена помислима, тада молитва не може бити чиста. Међутим, ако им упутиш неколико гневних речи противљења, доводиш у пометњу и развејаваш умне представе /које долазе од/ противника. Ово је природна употреба гнева, чак и у случају добрих умних представа.⁸²

43. Неопходно је препознати разлике међу демонима и обратити пажњу на околности њиховог присуства. Препознаћемо их на основу помисли – а саме помисли заузврат путем ствари – тј. који је од демона неуобичајен и тежи, који су упорнији, али лакши /за подношење/, те који изненада нападају на нас и хуљењем нам запоседају ум. Нужно је научити ове ствари, како бисмо у тренутку док помисли стављају у покрет

„Зашто демони желе да у нама покрену стомакоугађање, блуд, среброљубље, гнев, злопамћење и друге страсти? Зато да би ум од наведеног постао задебљан и неспособан за молитву. Јер, побуђене страсти неразумног дела душе не дају уму да се креће на логосан начин и трага за Речју Божијом“ (*О молишви*, 50); „Много спавања задебљава мишљење, а добро бдење га разбистрава“ (*Монасима у манастирима и заједницама*, 48); „Умна маст је задебљање које се, услед порока, прилепљује за ум“ (*Гностицка поглавља*, 4.36). Ова слика „умне масти“ је, сматра И. Рамели, блиска Григорију Ниском (из списка *О души и васкрсењу* 100А) и његовом појмовима „блага“, „прљавштине“ или „лепка“ који се прилепљују за умну душу сваки пут када човек учини какав грех или порок, те који ће у будућем животу морати да буде уклоњен, што ће са своје стране изазвати велико мучење.

⁸² Ово поглавље описује главну методу бављења помислима. Срећемо је у многим списима пустињских отаца, не само у Египту, већ и Сирији, Византији, те у словенским земљама и шире на Западу. Чак ће и млади Мартин Лутер, вођа Реформације, примењивати сличне праксе у време сопственог монаховања. О „природној употреби гнева“ упоредити Евагријев спис *Размишљања* (8): „Гнев је природна сила душе која уништава помисли.“

ιδίας ὕλας κινεῖν, πρὶν ἢ πολὺ τῆς οἰκειίας ἐκβαλώμεθα καταστάσεως, φθεγγώμεθά τι πρὸς αὐτοὺς καὶ τὸν παρόντα σημαίνωμεν· οὕτω γὰρ ἂν αὐτοὶ τε ῥαδίως σὺν Θεῷ προκόπτωμεν, κάκείνους θαυμάζοντας ἡμᾶς καὶ ὀδυνωμένους ἀποπτήναι ποιήσωμεν.

44. Ὅταν ἀγωνιζόμενοι πρὸς τοὺς μοναχοὺς ἀδυνατῶσιν οἱ δαίμονες, τότε μικρὸν ὑποχωρήσαντες ἐπιτηροῦσι ποία τῶν ἀρετῶν ἐν τῷ μεταξύ παρημέληται, κάκείνη αἰφνιδίως ἐπεισελθόντες, τὴν ἀθλίαν ψυχὴν διαρπάζουσιν.

45. Οἱ πονηροὶ δαίμονες τοὺς πονηροτέρους αὐτῶν δαίμονας εἰς βοήθειαν ἐπισπῶνται καὶ κατὰ τὰς διαθέσεις ἀλλήλοις ἐναντιούμενοι, συμφωνοῦσιν ἐπ' ἀπωλεία μόνον ψυχῆς.

46. Μὴ ταραττέτω δὲ ἡμᾶς ὁ δαίμων ὁ συναρπάζων τὸν νοῦν πρὸς βλασφημίαν Θεοῦ καὶ πρὸς τὰς ἀπειρημένας φαντασίας ἐκείνας ἃς ἔγωγε οὐδὲ γραφῆ παρδοῦναι τετόλμηκα, μηδὲ τὴν

њима својствену твар⁸³ – и то пре него што се превише удаљимо од свог уобичајеног стања – били у могућности да им упутимо извесне речи и препознамо који је од њих присутан. На овај начин ћемо брзо напредовати уз Божију помоћ и нагнати демоне да у чуђењу и запрепашћењу беже од нас.⁸⁴

44. Када демони онемоћају у борби са монасима, тада се за мало повлаче и посматрају која је врлина у међувремену занемарена, а затим сасвим изненада проваљују управо на том месту и растржу бедну душу.⁸⁵

45. Лукави демони приводе у помоћ још лукавије демоне, па иако су супротстављени једни другима у својим намерама, ипак се слажу у једном, наиме: да разоре душу.⁸⁶

46. Немојмо дати да нас узнемирава демон који подстиче ум на богохуљење и на забрањена маштања о којима се не усудих ни запис оставити, нити му дајмо да пресече нашу ревност. Јер Господ

⁸³ „Њима својствена твар“ (или „материја“) обухвата чулне предмете (објекте), друштвене околности (међуљудске односе), те личне слабости човека; упоредити Евагријев спис *Размишљања* (47): „Међу помислима, неке узимају њима својствену твар од споља, а помисли блуда узимају њима својствену твар од тела.“

⁸⁴ Евагријев спис *О помислима* је посвећен спекулативном и детаљном опису теме изложене у овом поглављу.

⁸⁵ Евагрије ову појаву детаљније описује у свом делу *О молићви* (47): „Када и поред многих покушаја најлукавији демон не може да омете молитву ревносног човека, он се унеколико повлачи да би се осветио човеку након завршетка молитве. Јер, демон га распаљује гневом и уништава прекрасно унутрашње стање које је задовољено молитвом или га подстиче на неко алогосно задовољство, подсмевајући се његовом уму.“

⁸⁶ Према Евагрију, различити демони имају различите и супротстављене „намере“ (настојања, циљеве, итд): нпр. „демон таштине“ обећава славу међу људима, а „демон блуда“ доноси срамоту међу светом, итд. Ипак, свима је заједничко једно: пропаст човека.

προθυμίαν ἡμῶν ἐκκοπτέτω· καρδιογνώστης γὰρ ἐστὶν ὁ Κύριος καὶ οἶδεν ὅτι οὐδὲ ἐν τῷ κόσμῳ ὄντες ποτὲ τοιαύτην μανίαν ἐμάνημεν. Σκοπὸς δὲ τούτῳ τῷ δαίμονι παῦσαι ἡμᾶς τῆς προσευχῆς, ἵνα μὴ στῶμεν ἐναντίον Κυρίου τοῦ Θεοῦ ἡμῶν, μηδὲ τὰς χεῖρας ἐκτείνειν τολμήσωμεν καθ' οὗ τοιαῦτα διανοήθημεν.

47. Τῶν ἐν τῇ ψυχῇ παθημάτων σύμβολον γίνεται ἢ λόγος τις προεχθεῖς, ἢ κίνησις τοῦ σώματος γενομένη, δι' οὗ ἐπαισθάνονται οἱ ἐχθροὶ πότερον ἔνδον ἔχομεν τοὺς λογισμοὺς αὐτῶν καὶ ὠδίνομεν, ἢ ἀπορρίψαντες αὐτοὺς μεριμνῶμεν περὶ τῆς σωτηρίας ἡμῶν. Τὸν γὰρ νοῦν μόνος ἐπίσταται ὁ ποιήσας ἡμᾶς Θεός, καὶ οὐ δεῖται συμβόλων αὐτὸς πρὸς τὸ γινώσκειν τὰ ἐν τῇ καρδίᾳ κρυπτόμενα.

48. Τοῖς μὲν κοσμικοῖς οἱ δαίμονες διὰ τῶν πραγμάτων μᾶλλον παλαίουσι, τοῖς δὲ μοναχοῖς ὡς ἐπὶ πλεῖστον διὰ τῶν λογισμῶν· πραγμάτων γὰρ διὰ τὴν ἐρημίαν ἐστέρηνται καὶ ὅσον εὐκολώτερον τὸ κατὰ διάνοι-

је срцезналац и зна да не помахнитасмо оваквим безумљем чак ни када бејасмо у свету, а камоли сада. Циљ овог демона је прекидање наше молитве, како не бисмо стајали пред Господом нашим Богом или се усудили да подигнемо руке своје према Њему, јер допустисмо овакве помисли.⁸⁷

47. Знак деловања страсти у души јесте нека изговорена реч или неки покрет тела путем којих непријатељи опажају да ли у себи држимо и гајимо њихове помисли или их одбацујемо и бринемо се о нашем спасењу. Јер, само Бог – који нас је створио – познаје наш унутрашњи свет и нема потребе за знацима да би сазнао шта је сакривено у срцу.⁸⁸

48. Демони воде борбу са људима у свету најчешће преко ствари, али са монасима они то чине нарочито путем помисли, будући да су монаси у пустињи лишени ствари. У мери у којој је лакше

⁸⁷ Многа места у Евагријевим списима се баве проблемом „богохуљења“ или „бласфемije“: „Ко Свету Тројице назива створењем, тај хули на Бога, а ко одбацује Христа Његовог, тај неће познати Њега“ (*Монасима у манастирима и заједницама*, 134); „Онима који богохуле против Творца и зло говоре о овоме телу наше душе: ко ће им показати благодат коју су примили док још бејаху потчињени страстима, наиме благодат да буду сједињени са овим добрим телом?“ (*Гностичка поглавља* 4.60); „Против богохулних помисли које у нама поричу нашу слободну вољу ...“ (*Прошвечитиљ*, 8.16), итд.

⁸⁸ У свом *Писму иснаесѣом* Евагрије нуди опис овог места: „Сваки од демона чува сопствене границе и посматра монаха који пролази како би видео да ли нагиње на лево или десно, или пак корача царским путем. На пример, демон стомакоугађања жели да види да ли је монах из свог пошћења изашао просијавајући или је постао суморан, па сходно томе или оптужује његово уздржање или речју указује на његов пост како би од људи које сусреће могао да чује речи попут: Јаој, како је само мршав и блед!“ Другим речима, помисао нагиње или презиру подвига у чамотињи, или таштини и гордости због истог. Савршен, „царски пут“, би ишао стазом која заобилази обе опасности, итд.

αν ἀμαρτάνειν τοῦ κατ' ἐνέργειαν, τοσοῦτον χαλεπώτερος καὶ ὁ κατὰ διάνοιαν πόλεμος τοῦ διὰ τῶν πραγμάτων συνισταμένου· εὐκίνητον γάρ τι πρᾶγμα ὁ νοῦς καὶ πρὸς τὰς ἀνόμους φαντασίας δυσκάθεκτον.

49. Ἐργάζεσθαι μὲν διὰ παντὸς καὶ ἀγρυπνεῖν καὶ νηστεύειν οὐ προσετάγμεθα, προσεῦχεσθαι δὲ ἡμῖν ἀδιαλείπτως νενομοθέτηται· διότι ἐκεῖνα μὲν τὸ παθητικὸν μέρος τῆς ψυχῆς θεραπεύοντα καὶ τοῦ σώματος ἡμῶν εἰς τὴν ἐργασίαν προσδεῖται, ὅπερ δι' οἰκειάν ἀσθένειαν πρὸς τοὺς πόνους οὐκ ἐπαρκεῖ· ἡ δὲ προσευχὴ τὸν νοῦν ἐρρωμένον καὶ καθαρὸν πρὸς τὴν πάλιν παρασκευάζει, πεφυκότα προσεῦχεσθαι καὶ δίχα τούτου τοῦ σώματος καὶ ὑπὲρ πασῶν τῶν τῆς ψυχῆς δυνάμεων τοῖς δαίμοσι μάχεσθαι.

грешити у помислима неголи у делима, толико је и мислена борба тежа од борбе путем предмета. Јер, ум је ствар лако покретљива и тешко задржива у суочењу са забрањеним маштањима.⁸⁹

49. Није нам заповеђено да непрестано деламо, бдијемо или постимо, али нам је предат закон непрестане молитве (1. Сол. 5, 17). Ове три ствари исцељују острашћени део душе и потребују тело којим би биле стављене у дејство, а само тело због своје слабости није довољно за овакве подвиге. Молитва, пак, оживљава и разбистрава ум за борбу – будући да је он по природи саздан за молитву и за борбу са демонима у име свих сила душе – чак и без овог тела.⁹⁰

⁸⁹ Упоредити Евагријеве списе *Монасима у манастирима и заједницама*: „Боље кротак световњак, него раздражљив и гневљив монах“ (34); „Боље световњак који служи брата у болести, неголи анахорета који не сажалева ближње своје“ (78); и *Поука девици* (24): „Не пребивај са женама у свету да не би узнемириле срце твоје и некорисна учиниле савете праведних“; ово ће место утицати на Максима Исповедника и његов спис *Четири сџошине глава о љубави*: „Демони воде борбу или путем ствари или путем страсних помисли о самим стварима. Путем ствари воде борбу против оних који се налазе међу стварима, а путем помисли воде борбу против оних који су од ствари одвојени“ (2.71); „Колико је лакше сагрешити помислима него делима, толико је тежа борба путем помисли него путем ствари“ (2.72).

⁹⁰ Да је „ум по природи саздан за молитву“, тј. да је молитва средишња функција и улога ума, говори и Евагријев спис *О молитви* (84): „Молитва је најприличнија делатност ума, тј. најузвишенија и чиста делатност и употреба ума.“ Израз „чак и без овог тела“ је компликован. За почетак, сличне мисли налазимо у Евагријевом спису *Гносџичка поглавља* (4.70): „Не могу сви казати: *Изведи из шамнице душу моју* (Пс. 145, 8), већ ово припада само онима који се због чистоте сопствене душе могу приближити сагледавању створених бића, чак и без овог тела.“ Даље, И. Рамели, у њеном преводу и коментару поменутог списка, ово место тумачи на следећи начин: „Као референцу на Псалме (145, 8) из Светог Писма, Евагрије употребљава слику ослобођења из тамнице. Интересантно је изједначавање смртног тела за „тамницом“ из псалма према слици која је већ присутна код Платона и коју је Григорије Ниски преузео у његовом хришћанском *Федону*, тј. његовом дијалогу *О души и васкрсењу*. Евагрије је на истој линији мишљења, нарочито када показује да душа, слободна од

50. Εἴ τις βούλοιο τῶν μοναχῶν ἀγρίων πειραθῆναι δαιμόνων καὶ τῆς αὐτῶν τέχνης ἕξιν λαβεῖν, τηρεῖτω τοὺς λογισμοὺς, καὶ τὰς ἐπιτάσεις σημειούσθω τούτων, καὶ τὰς ἀνέσεις, καὶ τὰς μετεμπλοκάς, καὶ τοὺς χρόνους, καὶ τίνες τῶν δαιμόνων οἱ τοῦτο ποιοῦντες, καὶ ποῖος ποῖω δαίμονι ἀκολουθεῖ, καὶ τίς τίνι οὐχ ἔπεται· καὶ ζητεῖτω παρὰ Χριστοῦ τούτων τοὺς λόγους. Πάνυ γὰρ χαλεπαίνουσιν ἐπὶ τοῖς γνωστικώτερον τὴν πρακτικὴν μετιοῦσι, βουλόμενοι κατατοξεύειν ἐν σκοτομήνῃ τοὺς εὐθεῖς τῇ καρδίᾳ.

51. Δύο τῶν δαιμόνων ὀξύτατους παρατηρήσας εὐρήσεις, καὶ σχεδὸν τὴν κίνησιν τοῦ νοῦς ἡμῶν παρατρέχοντας· τὸν δαίμονα τῆς πορνείας καὶ τὸν συναρπάζοντα

50. Ако неко од монаха жели да искуси окрутност демона и упозна се изблиза са њиховом вештином, нека посматра помисли и нека бележи њихово појачавање и опуштање, њихову унутрашњу повезаност и поводе, који од демона чини ову или ону конкретну ствар, те који демон следује један за другим и који не следује; и нека тражи од Христа унутрашњи смисао ових ствари.⁹¹ Јер демони постају веома разгневлени на оне који са већим познањем учествују у делатном животу, желећи *да у мраку усмиреле срце њраведника* (Пс. 10, 2).⁹²

51. Посматрањем ћеш открити два демона која су нарочито брза и која готово претичу кретање нашег ума: наиме, демона блуда и демона који нас подсти-

свега тела, лако може приступити *сагледавању* (*theōria*). Он, попут Оригена и Григорија Ниског, спаја Платоново виђење и библијске цитате. Чистота душе указује на умну душу која није захваћена страстима које се односе на ниже способности душе. Сагледавање (које одговара Платоновом сагледавању *ugeja*) је стање које Евагрије, попут Платона и Григорија Ниског, представља као *praeparatio mortis*.“

⁹¹ Након што је делатељ задобио основно емпиријско познање помисли и стекао изврстан ниво бестрашћа, он може приступити сагледавању „логоса“ (тј. унутрашњег смисла, разлога и крајње сврхе) борбе са страстима (тј. помислима и демонима). Упоредити Евагријеву прву схолију на стихове Књиге Псалма 143, 1: „*Благословен Господ Бој мој, који научава руке моје за борбу, њрсте моје за раш*. Онај ког је Господ подучио борби против противничких сила добро познаје логосе врлина и порока, разлике међу помислима, знакове бестрашћа и његових граница; надаље, он познаје логосе ноћних приказа и снова: такорећи, да неки произлазе из умног дела душе при раду сећања, а неки из раздражајног дела, док опет трећи произлазе из желатељног дела душе. Свим овим стварима смо се детаљније бавили у спису *Делашељ*, јер таква врста разабарања логоса припада етичкој расправи.“

⁹² Израз „који са већим познањем учествују у делатном животу“ налази се такође у Евагријевом спису *Еволију* (24.26): „Онај који са већим познањем учествује у делатном животу...“. Као што се види из целокупног поглавља, речено се односи на оне који делатном животу испуњавања јеванђељских заповести не приступају само механички, већ у свему траже дубљи смисао спољашњих етичких поступака и тако стичу неопходно искуство самопознања у борби са страстима.

ἡμᾶς πρὸς βλασφημίαν Θεοῦ· ἀλλ' ὁ μὲν δευτέρος ἐστὶν ὀλιγοχρόνιος, ὁ δὲ πρότερος, εἰ μὴ μετὰ πάθους κινοίη τοὺς λογισμοὺς, οὐκ ἐμποδίσει ἡμῖν πρὸς τὴν γνῶσιν τὴν τοῦ Θεοῦ.

52. Σῶμα μὲν χωρίζαι ψυχῆς, μόνου ἐστὶ τοῦ συνδήσαντος· ψυχὴν δὲ ἀπὸ σώματος, καὶ τοῦ ἐφιεμένου τῆς ἀρετῆς. Τὴν γὰρ ἀναχώρησιν μελέτην θανάτου καὶ φυγὴν τοῦ σώματος οἱ Πατέρες ἡμῶν ὀνομάζουσιν.

53. Οἱ τὴν σάρκα κακῶς διατρέφοντες καὶ πρόνοιαν αὐτῆς εἰς ἐπιθυμίας ποιούμενοι, ἑαυτοὺς μὴ ταύτην καταμεμφέσθωσαν· ἴσασι γὰρ τὴν χάριν τοῦ Δημιουργοῦ οἱ τὴν τῆς ψυχῆς ἀπάθειαν διὰ τοῦ σώματος τούτου κτησάμενοι καὶ τῇ τῶν ὄντων θεωρίᾳ ποσῶς ἐπιβάλλοντες.

че на богохуљење.⁹³ Овај други је краткотрајан, а први – уколико не покреће помисли праћене страстима – неће нам бити препрека за познање Бога.

52. Да одвоји тело од душе припада једино оном који их је сјединио; али да одвоји душу од тела припада такође и оном ко жуди за врлином. Јер, анахорезом Оци наши именоваше праксе сећања на смрт и удаљавања од тела.⁹⁴

53. Они који неприлично напсићују тело и који старање о њему претварају у похоте треба сами себе да окривљују, а не тело. Јер они који задобише бестрашће душе путем самог овог тела и стекоше делимично сагледавање створених бића, познају благодат Створитеља /који нам је дао тело/.⁹⁵

⁹³ Овде се израз „кретање нашег ума“ односи на процесе којим ум постаје свестан напада помисли (тј. демона или страсти) и стиче одлучност у борби са њима.

⁹⁴ Реченица: „Да одвоји тело од душе припада једино оном који их је сјединио“ свакако се односи на Бога као Творца душе и тела, те као Господа живота и смрти. Овај се исказ, потенцијално, може односити и на Евагријев (као и библијски и хришћански) негативан став према самоубиству. Појам „одвајања душе од тела“ кроз очишћење у делатном животу врлина налазимо већ код Платона (*Федон*, 67С). Сличне мисли налазимо и код Плотина (*Енеаге*, 1.9). А. Гиљамон и Ф. Рефуле спекулишу да је прави извор за ову Евагријеву мисао био заправо грчки филозоф Порфирије. Изрази „сећање на смрт“ (или „припрема за смрт“) и „удаљавање од тела“ се први пут јављају код Платона (*Федон*, 67DE и 80E – 81A). Тамо где ће Платон и његови наследници говорити о „философији“, онде ће Евагрије говорити о „анахорези“. До четвртог века, ови појмови постају опште место аскетске и патристичке књижевности, нарочито код Климента Александријског, Григорија Богослова и такозваних „пустињских отаца“. Видети и фусноту бр. 66.

⁹⁵ Упоредити Евагријев спис *Гносџичка њоџавља* (4.62): „Неопходно је да ум буде поучен или о бестелесним бићима, или о телима било које врсте, или једноставно да сагледава предмете. Јер, ове ствари су његов живот. Али, ум неће видети бестелесне ствари ако је нечист у својој слободној вољи, нити ће сагледавати духовна тела ако је лишен органа који му приказује чулно опажљиве предмете. Шта ће, онда, принети мртвој души на сагледавање они који презиру Творца и потцењују ово наше тело?“ Све у свему, до сада смо из бројних цитата могли закључити да „тело“ у Евагријевој мисли има веома значајно место. Његова позитивна улога је да помаже

**Περὶ τῶν ἐν τοῖς ὕπνοις
συμβαίνοντων**

54. Ὅταν ἐν ταῖς καθ' ὕπνον φαντασίαις τῶ ἐπιθυμητικῶ μέρει πολεμοῦντες οἱ δαίμονες αὐτοὶ μὲν δεικνύωσιν, ἡμεῖς δὲ προστρέχωμεν, συντυχίας γνωρίμων καὶ συμπόσια συγγενῶν καὶ χοροὺς γυναικῶν καὶ ὅσα ἄλλα τοιαῦτα ἡδονῶν ἀποτελεστικά, ἐν τούτῳ τῶ μέρει νοσοῦμεν καὶ τὸ πάθος ισχύει. Ὅταν δὲ πάλιν τὸ θυμικὸν ἐκταράσωσιν, ὁδοὺς κρημνώδεις ὁδεύειν καταναγκάζοντες, καὶ ἐνόπλους ἄνδρας ἐπάγοντες καὶ ἰοβόλα καὶ σαρκοβόρα θηρία, ἡμεῖς δὲ πρὸς μὲν τὰς ὁδοὺς ἐκδειματούμεθα, ὑπὸ δὲ τῶν θηρίων καὶ τῶν ἀνδρῶν διωκόμενοι φεύγωμεν, τοῦ θυμικοῦ μέρους ποιησώμεθα πρόνοϊαν, καὶ τὸν Χριστὸν ἐν ἀγρυπνίαις ἐπικαλούμενοι, τοῖς προειρημένοις φαρμάκοις χρῆσώμεθα.

55. Αἱ ἀνείδωλοι ἐν τοῖς ὕπνοις τοῦ σώματος φυσικαὶ κινήσεις ὑγιαίνειν ποσῶς μηνύουσι τὴν ψυχὴν· πῆξις δὲ εἰδώλων ἀρρωστίας γνώρισμα· καὶ τὰ μὲν ἀόριστα πρόσωπα τοῦ πα-

**О стварима које се догађају
током спавања**

54. Када у сненим маштањима демони нападају желатељни део душе и уз наш пристанак нам приказују сусрете са познаницима, гозбе са сродницима, гомиле жена и томе сличне ствари које изазивају уживање, онда је овај наш део нездрав и страст преовладава у њему. Када, заузврат, узнемиравају наш раздражајни део душе, приморавајући нас да идемо стрмим путевима и изводећи пред нас наоружане људе, те месождере и друге отровне звери – а ми бивамо престрашени овим стрминама и бежимо пред зверима и људима који нас гоне – онда је потребно да се постарамо за раздражајни део душе, те у ноћним бдењима призивамо Христа и послужимо се напред наведеним лековима.⁹⁶

55. Када су природни покрети тела током сна лишени маштарија, онда ово показује да је душа у одређеној мери здрава; појава маштарија је, с друге стране, знак да је нездрава. Ако се ради о непо-

делатељу на путу спасења. Другим речима, без тела би био немогућ сваки делатни живот у врлинама, нити би било могуће стицање бестрашћа душе, те потоњег познања и сагледавања створених бића и Свете Тројице.

⁹⁶ Ово поглавље, као и наредна два, сведоче да теме „снова“ и њиховог тумачења нису биле непознате хришћанским монашким писцима и оцима пустиње. У Евагријевом контексту, снови служе за својеврсну аналитику и херменеутику унутрашњег стања (ми бисмо данас рекли „психичког здравља“) делатеља, тј. за одређивање његовог напретка према бестрашћу. Евагрије се овом темом опширније бави у спису *О њомислима* (4 и 27–29). У том смислу би било интересантно компаративно читање ових Евагријевих места и Фројдовог чувеног дела *Тумачење снова* (*Die Traumdeutung*).

λαιου πάθους, τὰ δὲ ὠρισμένα τῆς παραυτίκα πληγῆς σύμβολον νόμιζε.

56. Τὰ τῆς ἀπαθείας τεκμήρια, μεθ' ἡμέραν μὲν διὰ τῶν λογισμῶν, νύκτωρ δὲ διὰ τῶν ἐνυπνίων ἐπιγνωσόμεθα· καὶ τὴν μὲν ἀπάθειαν ὑγείαν ἐροῦμεν εἶναι ψυχῆς, τροφὴν δὲ τὴν γνῶσιν, ἣτις μόνη συνάπτειν ἡμᾶς ταῖς ἀγίαις δυνάμεσιν εἴωθεν· εἶπερ ἢ τῶν ἀσωμάτων συνάφεια ἐκ τῆς ὁμοίας διαθέσεως γίνεσθαι πέφυκεν.

знатим лицима, сматрај ово знаком старе страсти; но ако се ради о познатим лицима, онда знаком свеже ране.⁹⁷

56. Знакове бестрашћа ћемо препознавати дању преко помисли, а ноћу преко снова. Бестрашће ћемо називати здрављем душе, а познање њеном храном, јер нас иначе једино познање може сјединити са умним силама, будући да заједништво са бестелесним /бићима/ природно произлази из сличног настројења.⁹⁸

⁹⁷ Треба напоменути да се „природни покрети тела“ односе на ноћне ејакулације током сна, тј. на проблем који је заузимао важно место у раним вековима развоја монашке теорије и праксе; упоредити класично бављење овом темом у двадесет другој изреци која је сачувана под именом Антонија Великог из списка *Изреке ошаца – азбучна збирка*: „Ава Антоније је рекао: Мислим да тело има природне нагоне који су усађени у њега. Међутим, они не дејствују уколико се душа лишавала жеља, већ се јављају у телу само као бестрасни покрети. Постоји и други нагон који произлази из храњења и насићивања тела јелима и пићима и кроз њега топлота крви побуђује тело на покрете. На крају, има код аскета и трећи нагон који настаје од подвале и зависти демона. Дакле, треба да знамо да постоје три телесна нагона: природни, од обиља јела, те од демона.“ Касније се нарочито Касијан бавио проблемом телесних нагона, ноћних ејакулација, еротских снова и маштарија у монашком животу.

⁹⁸ Упоредити Евагријев спис *Гностицка поглавља*: „Као што смртна тела не хране тварне ствари, већ њихова хранитељска сила, тако и душа не узраста од предмета, већ од њиховог сагледавања“ (2.32); „Сагледавање овог чулног света није пружено за храну само људским бићима, већ и другим умним природама“ (2.88); „Јединствено за анђеле јесте да су они у свако време храњени сагледавањем створених бића; јединствено за људска бића јесте да нису у свако време храњени сагледавањем створених бића; а што се тиче демона, они нису никада храњени сагледавањем бића“ (3.4). Поводом овог енигматичног и херметичног цитата И. Рамели износи запажање: „На овом и другим местима, Евагрије изнова говори о умним створењима која се хране световима/еонима, тј. прецизније речено, познањем или сагледавањем светова/еона. Овде, он конкретно указује на сагледавање постојећих створених бића која служе као храна анђелима и делимично људима – у зависности од степена њиховог етичког или гностичког напретка – али никада демонима („никада“ у апсолутном смислу речи „никада“, тј. нити у времену, нити изван димензије времена). Овом теоријом, Евагрије уводи фундаменталну разлику међу умним створењима, наиме разлику која се заснива на познању и која иде руку под руку са врлином. Као што сам већ неколико пута рекла, врлина и познање су неодвојиве у Евагријевом мишљењу.“

Περὶ καταστάσεως ἐγγιζούσης τῆ ἀπαθείας

57. Δύο τῆς ψυχῆς εἰρηνικαὶ καταστάσεις εἰσὶ, μία μὲν ἢ ἀπὸ τῶν φυσικῶν σπερμάτων ἀναδιδομένη, ἕτέρα δὲ ἢ ἐξ ὑποχωρήσεως τῶν δαιμόνων ἐπιγινομένη· καὶ τῆ μὲν προτέρα ἀκολουθεῖ ταπεινοφροσύνη μετὰ κατανύξεως, καὶ δάκρυον καὶ πόθος πρὸς τὸ θεῖον ἀπειρος, καὶ σπουδὴ περὶ τὸ ἔργον ἀμέτρητος· τῆ δὲ δευτέρα κενοδοξία μετὰ ὑπερηφανίας ἐν ἀναίρεσει τῶν λοιπῶν δαιμόνων τὸν μοναχὸν ὑποσύρουσα. Ὁ τοίνυν τηρῶν τὰ ὅρια τῆς προτέρας καταστάσεως, τὰς ἐπιδρομὰς τῶν δαιμόνων ὀξύτερον ἐπιγνώσεται.

58. Ὁ τῆς κενοδοξίας δαίμων ἀντίκειται τῷ δαίμονι τῆς πορνείας, καὶ τούτους ἅμα προσβαλεῖν ψυχῇ τῶν οὐκ ἐνδεχομένων ἐστίν· εἶπερ ὁ μὲν τιμὰς ἐπαγγέλλεται, ὁ δὲ ἀτιμίας πρόξενος γίνεται· ὁπότερος τοίνυν τούτων ἐὰν προσεγγίσας πῆξῃ σε, τοὺς τοῦ ἀντικειμένου δαίμονος πλάττε δῆθεν ἐν σεαυτῷ λογισμούς· κἂν δυναθῆς τὸ δὴ λεγόμενον ἦλω τὸν ἦλον ἐκκρούειν, γίνωσκε σεαυτὸν πλησίον ὄντα τῶν ὄρων τῆς ἀπαθείας· ἴσχυσε γάρ σου ὁ νοῦς λογισμοῖς ἀνθρωπίνοις λογισμοὺς ἀφανίσει δαιμόνων. Τὸ δὲ διὰ ταπεινοφροσύνης ἀπόσασθαι τὸν τῆς κενοδοξίας λογισμόν, ἢ διὰ σωφροσύνης τὸν τῆς πορνείας, βαθυτάτης ἂν εἴῃ τεκμήριον ἀπα-

О стању које је близу бестрашћу

57. Постоје два смирена стања душе: једно које дозрева из природних семена и друго које настаје приликом одступања демона. Прво стање прате: смиренуумље са скрушеношћу, сузе и безмерна жудња за божанством, те неизмерна ревност за делање. Друго стање прате: таштина и гордост, који обузимају монаха по повлачењу преосталих демона. Зато ће онај који пази на границе првог стања брже препознавати нападе демона.⁹⁹

58. Демон таштине се супротставља демону блуда и немогуће је да обадва нападну душу истовремено. Јер први обећава почести, а други бива претечом срамоте. Дакле, ако један од ових демона приступи и почне снажно да те узнемирава, замишљај у себи помисли супротног демона. Уколико будеш могао – као што изрека каже – да *клином издијеш клин*, онда знај да си близу граница бестрашћа, будући да је твој ум био довољно снажан да људским помислима уништи демонске помисли. Вештина да се путем смиренуумља одбацију помисли таштине или путем чедности помисли блуда представља знак дубљег бестрашћа. Покушај

⁹⁹ Упоредити места из Евагријевих списа *Размишљања* (3): „Бестрашће је смирено стање умне душе које се састоји од кротости и чедности“; затим *О молишви* (118): „Блажен је ум који се моли без расутости и стиче све већу жудњу за Богом“; као и *Гностичка појавља* (1.39): „Када смо у почетку створени, семена врлина су по природи постојала у нама, али не и семена зла“.

θείας. Καὶ τοῦτο ἐπὶ πάντων τῶν ἀντικειμένων ἀλλήλοις δαιμόνων πρᾶττειν πειράθητι· ἅμα γὰρ καὶ γνώση ποιῶ πάθει μᾶλλον πεποιώσαι. Πλὴν ὄση δύναμις αἶτει παρὰ Θεοῦ τῷ δευτέρῳ τρόπῳ τοὺς πολεμίους ἀμύνασθαι.

59. Ὅσῳ προκόπτει ψυχῇ, τοσοῦτῳ μείζονες αὐτὴν ἀνταγωνιστὰι διαδέχονται· τοὺς γὰρ αὐτοὺς ἀεὶ δαίμονας αὐτῇ παραμένειν οὐ πείθομαι· καὶ τοῦτο ἴσασι μάλιστα οἱ ὀξύτερον τοῖς πειρασμοῖς ἐπιβάλλοντες, καὶ τὴν προσοῦσαν αὐτοῖς ἀπάθειαν ἐκμοχλευομένην ὑπὸ τῶν διαδεξαμένων ὀρώντες.

60. Ἡ μὲν τελεία τῇ ψυχῇ ἀπάθεια μετὰ τὴν νίκην τὴν κατὰ πάντων τῶν ἀντικειμένων τῇ πρακτικῇ δαιμόνων ἐγγίνεται· ἡ δὲ ἀτελής ἀπάθεια ὡς πρὸς τὴν δύναμιν τέως τοῦ παλαιόντος αὐτῇ λέγεται δαίμονος.

61. Οὐκ ἂν προέλθοι ὁ νοῦς, οὐδὲ ἀποδημήσει τὴν καλὴν

да се на овај начин бавиш са свим осталим демонима који се супротстављају један другоме, па ћеш истовремено спознати која страст има највише утицаја на тебе. Међутим, колико можеш, ишти од Бога /вештину/ за борбу са непријатељи-ма и на други /поменути/ начин.¹⁰⁰

59. Што душа више напредује, то јој снажнији противници следују, јер сматрам да против ње не истрајавају увек исти демони. Ово најбоље знају они који веома проницљиво мотре на искушења и који виде да стечено бестрашће колебају нови демони, наследници претходник.¹⁰¹

60. Савршено бестрашће, с једне стране, настаје у души након победе над свим демонима који се противе делатном животу. Несавршено бестрашће, с друге стране, јесте сразмерно снази демона који се још увек бори против душе.¹⁰²

61. Ум неће напредовати, ни-ти ће остварити онај племенити

¹⁰⁰ Евагрије о сличним „техникама сопства“ (израз М. Фукоа) или „духовним вежбама“ (израз П. Адоа), тј. методама за стицање самопознања и личног преображавања, опширније говори у списима *Евлојију* (22) и *О ѿомислима* (24).

¹⁰¹ Евагрије у спису *Прошвиеречишель* (4.3), говори о „души која не разуме да се искушења брзо умножавају, чим она започне са духовним истраживањем живих речи Божијих и чим постане марљива према Божијим заповестима“. Другим речима, „искушења“ (ми бисмо данас рекли „кризе“) јесу знак напредовања хришћанског живота. Ове ће Евагријеве мисли имати утицаја на Исаака Сирина и његова *Гностичка ѿолавља* (2.12): „У време када се човек почне одвајати од греха који пребива у њему и удаљава од владавине духа овога света, он тада наличи на жену којој се приближава време порођаја; таквог човека грех мучи дан и ноћ, као да ће због њега његова душа нестати са лица земље, и доноси му хиљаде искушења.“

¹⁰² Евагрије говори о демонима који се противе делатном животу и нападају острашћени део душе, те демонима који се противе гностичком животу, тј. сагледавању. Упоредити спис *О ѿомислима* (15), где он прави разлику између „малог бестрашћа“ и „савршене светости“.

ἐκείνην ἀποδημίαν, καὶ ἐν τῇ χώρᾳ γένοιτο τῶν ἀσωμάτων, μὴ τὰ ἔνδον διορθωσάμενος· ἡ γὰρ ταραχὴ τῶν οἰκείων ἐπιστρέφειν αὐτὸν εἶωθε πρὸς τὰ ἀφ' ὧν ἐξελήλυθεν.

62. Τὸν νοῦν καὶ αἱ ἀρεταὶ καὶ αἱ κακίαι τυφλὸν ἀπεργάζονται αἱ μὲν, ἵνα μὴ βλέπη τὰς κακίας· αἱ δέ, ἵνα μὴ πάλιν ἴδῃ τὰς ἀρετάς.

Περὶ τῶν τῆς ἀπαθείας συμβόλων

63. Ὄταν ὁ νοῦς ἀπερισπάστως ἄρξῃται ποιεῖσθαι τὰς προσευχάς, τότε

прелазак и стићи у земљу бестелесних, ако најпре није довео у ред свој унутрашњи свет. Јер га његове властите бригае обично враћају на место одакле је кренуо.¹⁰³

62. И врлине и пороци заслепљују ум; прве, тако да ум не види пороке; а потоњи, заузврат, тако да ум не види врлине.¹⁰⁴

О знацима бестрашћа

63. Када ум почне да врши нерасејане молитве, тада се читава

¹⁰³ Упоредити одговарајућа места у Евагријевим списима *О молитви* (43); „Демон врло завиди човеку који се моли и употребљава сва лукавства како би ометао његову намеру. Тако он не престаје да побуђује помисли о разним стварима путем сећања и да покреће сваку страст путем тела, и то само да би омео његово прекрасно занимање и његов прелазак ка Богу“; затим *Гностичка поглавља*: „Острашћени ум лута и бива непостојан при сусрету са стварима које побуђују његове жеље. С друге стране, неострашћени ум више не лута и стиче заједништво са бестелесним бићима, наиме онима који задовољавају његове духовне жеље“ (1.85); „*Етикаи* је симбол греха, *цусишиа* је симбол делања, *земља Јудина* је симбол сагледавања телесних бића, *Јерусалим* је симбол сагледавања бестелесних бића, а *Сион* је симбол Свете Тројице“ (6.46); као и триста седамдесет седму схолију на стихове Књиге Прича Соломонових 31, 21: „*Не брине се због снега за свој дом, јер сва чељад њена има по две хаљине*. Ум не може напредовати, нити задобити сагледавање бестелесних бића ако није најпре довео у ред свој унутрашњи свет, будући да га кућне бригае враћају на место одакле је кренуо. Али, када је стекао бестрашће, он пребива у сагледавању и не брине се за оне у дому свом, будући да је његов раздражајни део заоденут у кротост и смирење, а његов желатељни део у чедност и уздржање.“

¹⁰⁴ Ово ће место, незнатим путевима и рецепцијама, доспети у необичан спис (написан сасвим у Евагријевом духу, те спис који можда анонимно помиње самог Евагрија) из другог тома грчке *Филокалије* (стр. 250–215), тј. у спис *Многочорисна реч о ави Филимону*: „Стога се свим силама потрудимо у делању, којим се стиче исправна вера и чистота помисли, а чији су плодови заузврат природно и богословско сагледавање. Јер делање представља усхођење према сагледавању, као што рече онај проницљиви и богозналачки ум /≠Евагрије?/. Занемаримо ли делање, остаћемо страни свакој философији. Чак и онај који се попео на врхунце врлине има потребу за аскетским делањем, наиме подвигом који обуздава узнемирене покрете тела и строго чува помисли. Једино ћемо на овај начин у себи задобити Христа. Јер, колико се у нама умножава праведност, толико се умножава и духовна мужевност. Стекавши савршенство, ум се сав прилепљује уз Бога и бива обасјан божанском светлошћу, те му се откривају неизречиве тајне. Он тада истински познаје где пребива разборитост, где сила, где сама ствар и познање свега; где преобилни живот, где светлост очију и мир. Ипак, докле год је обузет борбом са страстима, ум није у стању да се наслађује наведеним. *Јер, и врлине и пороци заслепљују ум: врлине га чине слепим за пороке, а пороци слепим за врлине.*“

περὶ τὸ θυμικὸν μέρος τῆς ψυχῆς νύκτωρ καὶ μεθ' ἡμέραν ὁ πᾶς συνίσταται πόλεμος.

64. Ἀπαθείας τεκμήριον, νοῦς ἀρξάμενος τὸ οἰκεῖον φέγγος ὄραν, καὶ πρὸς τὰ καθ' ὕπνον φάσματα διαμένων ἡσυχος, καὶ λείος βλέπων τὰ πράγματα.

65. Ἐρρωταί νοῦς μηδὲν τῶν τοῦ κόσμου τούτου παρὰ τὸν καιρὸν τῆς προσευχῆς φανταζόμενος.

66. Νοῦς σὺν Θεῷ πρακτικὴν κατορθώσας καὶ προσπελάσας τῇ γνώσει ὀλίγον ἢ οὐδ' ὅλως τοῦ ἀλόγου μέροςος τῆς ψυχῆς ἐπαισθάνεται, τῆς γνώσεως αὐτὸν ἀρπαζούσης μετάρσιον καὶ χωρίζουσης τῶν αἰσθητῶν.

67. Ἀπάθειαν ἔχει ψυχῇ, οὐχ ἢ μὴ πάσχουσα πρὸς τὰ

даноноћна борба води око раздражајног дела душе.¹⁰⁵

64. Сигурни знак бестрашћа јесте кад ум започне са сагледавањем сопствене светлости, те када остане смирен пред маштаријама у сну и гледа на ствари са спокојством.¹⁰⁶

65. Ум је оснажен када у тренутку молитве не замишља ни једну од ствари овога света.¹⁰⁷

66. Ум који је окончао делатни живот уз Божију помоћ и пришао познању, сасвим мало или нимало опажа алогосни део душе, будући да га познање узноси на висине и одваја од чулних ствари.¹⁰⁸

67. Бестрашће има само она душа која остаје спокојна чак и

¹⁰⁵ Упоредити места из Евагријевог списка *О молићви*: „Иди њрогај све шћо имаиш и њогај сиромасима (Мт. 19, 21) и узевши крст свој, огреци се себе (Мт. 16, 24), како би могао да се молиш нерасејано“ (17); „Ако желиш да твоја молитва буде достојна хвале, одричи се себе самог у сваком тренутку и подносећи све врсте невоља због молитве бави се философијом“ (18); „Нерасејана молитва је најузвишеније умно делање“ (35); као и *Гностичка њоїлавља* (4.47): „Са онима који приступају тешким темама и желе да пишу о њима, демон гнева води борбу дан и ноћ, наимае демон који има обичај да заслепљује мишљење и лиши га духовног сагледавања“.

¹⁰⁶ Евагрије се сличним темама бави опширније у својим спекулативнијим списима; упоредити његове списе *Размишљања* (2): „Ако неко жели да сагледа стање ума, нека се лиши свих умних представа и онда ће угледати свој унутрашњи свет (Изл. 24, 9–11) налик сафиру или боји неба. Ово је немогуће остварити без бестрашћа, јер је човеку потребан Бог који ће заједничарити са њим и удахнути у њега светлост која је исте природе са умом“ (занимљиво је да ово место цитира Григорије Палама у спису *О врлинама и стѡрасћима*, PG 150, 1081 B8–14); и *Гностичка њоїлавља* (5.64): „Као што огледало није упрљано стварима које се огледају у њему, тако и бестрасна душа остаје чиста гледајући на ствари у свету“.

¹⁰⁷ Упоредити Евагријев спис *О молићви* (11): „Потруди се да у тренутку молитве ум твој буде глув и слеп, па ћеш моћи да се молиш као што треба.“

¹⁰⁸ Упоредити места из Евагријевог списка *Гностичка њоїлавља*: „Делатна душа која је благодаћу Божијом извојевала победу и која је напустила тело, биће у оним областима познања где ће је крила бестрашћа узнети“ (2.6); „Духовно познање представља крила ума, а гностик представља ум крила. Будући да овако стоје ствари, предмети познања представљају дрвећа на чијим гранама почива ум и бива очараван њиховим лишћем, те окуша од њихових плодова и непрестано хита према дрвету живота (Пост. 2, 9)“ (3.56).

πράγματα, ἀλλ' ἢ καὶ πρὸς τὰς μνήμας αὐτῶν ἀτάραχος διαμένουσα.

68. Ὁ τέλειος οὐκ ἐγκρατεύεται, καὶ ὁ ἀπαθὴς οὐχ ὑπομένει, εἴπερ τοῦ πάσχοντος ἢ ὑπομονή, καὶ τοῦ ὀχλουμένου ἢ ἐγκράτεια.

69. Μέγα μὲν τὸ ἀπερισπάστως προσεύχεσθαι, μείζον δὲ τὸ καὶ ψάλλειν ἀπερισπάστως.

70. Ὁ τὰς ἀρετὰς ἐν ἑαυτῷ καθιδρύσας, καὶ ταύταις ὄλος ἀνακραθείς, οὐκ ἔτι μέμνηται νόμου ἢ ἐντολῶν ἢ κολάσεως, ἀλλὰ ταῦτα λέγει καὶ πράττει ὅποσα ἢ ἀρίστη ἕξις ὑπαγορεύει.

при сећању на ствари, а не она коју не обузимају страсти према самим стварима.¹⁰⁹

68. Онај који је савршен не упражњава уздржање, као што ни онај који је бестрастан не упражњава подношење, будући да је подношење намењено острашћеном, а уздржање узнемиреном човеку.¹¹⁰

69. Велика је ствар молити се неометано, али је још већа неометано псалмопојати.¹¹¹

70. Онај који је утврдио врлине у себи и постао сасвим прожет њима, такав се више не сећа закона или заповести или казне. Уместо тога, он говори и чини само онолико колико му ово прекрасно стање налаже.¹¹²

¹⁰⁹ Ово поглавље служи као својеврсна допуна шездесет четвртом одељку: на име, као што каже Евагрије, бестрашће се не састоји само од спокојног гледања на присутне ствари, већ и од спокојног сећања на њих.

¹¹⁰ Евагрије се овом темом опширно бави у двадесет петом поглављу списка *О појмицима*: „Бестрашће није само делатно нечињење греха, јер се ово назива уздржањем, већ је бестрашће уклањање острашћених помисли из свог унутрашњег света.“

¹¹¹ Упоредити Евагријеву прву схолију на стихове Књиге Псалама 137, 1: „*Исцоведаћу и славиши Тебе, Госцодче, свим срцем својим, јер си услишио све речи усћа мојих, и пред анђелима псалмојеваћу Теби*. Псалмопојање пред анђелима указује на псалмопојање без расутости, када се у наш ум утискују само предмети о којима говоре речи псалама или се уопште ништа не утискује“; као и спис *О молици* (85): „Псалмопојање припада многострукој мудрости (Еф. 3, 10), док молитва представља предворје нетварног и једнообразног познања“.

¹¹² Упоредити Евагријеву сто осамдесет четврту схолију на стихове Књиге Прича Соломонових 18, 16: „*Човеков дар ће му отвориши њиш и он ће засести међу великаше*. ‘Човековим даром’ он сада назива исправни живот; затим, да ‘ће му отворити пут’ значи да ће га учинити достојним Божије пуноће; док ‘заседањем’ назива сабор светих анђела. Јер ‘седиште’ ума представља оно прекрасно стање у којем је ум тешко или готово немогуће покренути /према злу/“; као и спис *Гностичка појавља* (6.21): „Врлина је логосно стање душе у којој се она једва креће према злу“. Врлина је, према Евагрију, стање у којем је веома тешко, иако није немогуће, изабрати зло уместо добра. Крајња, ипак, немогућност зла је могућа тек у будућем животу. Интересантно је да ће Исаак Сириј много страница у својим списима посветити објашњењу израза „прекрасно стање“, те сходно томе много пута поменути име самог Мар (Господина) Евагрија и цитирати његове изреке.

Θεωρήματα πρακτικά

Делатна разматрања

71. Αἱ μὲν δαιμονιώδεις ᾠδαὶ τῆν ἐπιθυμίαν ἡμῶν κινουῦσι, καὶ εἰς αἰσχρὰς τὴν ψυχὴν φαντασίας ἐμβάλλουσιν· οἱ δὲ ψαλμοὶ καὶ ὕμνοι καὶ αἱ πνευματικαὶ ᾠδαὶ εἰς μνήμην αἰεὶ τῆς ἀρετῆς τὸν νοῦν προκαλοῦνται, περιζέοντα τὸν θυμὸν ἡμῶν καταψύχοντες καὶ τὰς ἐπιθυμίας μαραίνοντες.

72. Εἰ οἱ παλαίοντες ἐν τῷ θλίβεσθαι καὶ ἀντιθλίβειν εἰσὶ, παλαίουςι δὲ ἡμῖν οἱ δαίμονες, καὶ αὐτοὶ ἄρα θλίβοντες ἡμᾶς ὑφ' ἡμῶν ἀντιθλίβονται. Ἐκθλίψω γὰρ αὐτούς, φησί, καὶ οὐ μὴ δύνωνται στῆναι. Καὶ ἄλιν· οἱ θλίβοντές με καὶ οἱ ἐχθροὶ μου αὐτοὶ ἡσθένησαν καὶ ἔπεσον.

73. Ἀνάπαυσις μὲν τῇ σοφίᾳ, κόπος δὲ τῇ φρονήσει συνέζευκται· οὐκ ἔστι γὰρ σοφίαν κτήσασθαι ἄνευ πολέμου, καὶ οὐκ ἔστι κατορθῶσαι τὸν πόλεμον χωρὶς φρονήσεως· αὕτη γὰρ ἀνθίστασθαι τῷ θυμῷ τῶν δαιμόνων πεπίστευται, τὰς τῆς ψυχῆς δυνάμεις κατὰ φύσιν ἐνεργεῖν ἀναγκάζουσα, καὶ τὴν ὁδὸν τῆς σοφίας προευτρεπίζουσα.

71. Као што демонске песме покрећу наш желатељни део душе и бацају душу у срамна маштања, тако псалми, химне и духовне песме (Еф. 5, 19) приводе ум свагдашњем сећању на врлине, тиме хладећи наш узаврели раздражајни део душе и гасећи наше жеље.¹¹³

72. Ако борци узајамно наносе и примају ударце у борби, онда се и демони боре са нама тако што нас нападају и заузврат примају ударце од нас.¹¹⁴ Јер /Писмо/ каже: *Сатирџу их и неће моћи оисџаџи* (Пс. 17, 39); и опет: *Глациџељи и неџријаџељи моји, они ослабише и џагоше* (Пс. 26, 2).

73. Починак је чврсто повезан са мудрошћу, а подвижнички труд са разборитошћу. Јер, није могуће задобити мудрост без борбе, ни ти се борба може успешно водити без разборитости. Разборитости је, наиме, поверено да се супротставља раздражљивости демона, подстиче силе душе на делање у складу са природом, као и да припрема пут за мудрост.¹¹⁵

¹¹³ Израз „демонске песме“ се вероватно односи на оновремену музику паганских култова, о чему говоре такође Василије Велики и Григорије Богослов. Упоредити Евагријев спис *Поука гевџици* (48): „Демонске песме и свирале ослабљују душу и уништавају њену ревност“; као и пету схолију на стихове Књиге Псалама 101, 10: „Јер џрашину као хлеб једох и џиће своје са џлачем мешах“. Овај стих је врло користан за оне који уживају у вину, свирању фруле и песмама“.

¹¹⁴ Занимљиву паралелу овог места налазимо у писмима савременог светогорског делатеља и православног гностика Јосифа Пеђинара (Исихасте): „Делање није оно што покушаш, па се повучеш. Делање је излазак на двобој, па победиш и будеш побеђен, да добијеш и да изгубиш, да паднеш и да устанеш, да све развејеш, да очекујеш борбу и битку до свог последњег даха“ (*Писмо гесеџо*).

¹¹⁵ Упоредити Евагријеве списе *Гностџичка џоџавља* (4.44): „Субота (Изл. 20, 8)

74. Πειρασμός ἐστι μοναχοῦ λογισμὸς διὰ τοῦ παθητικοῦ μέρους τῆς ψυχῆς ἀναβάς καὶ σκοτιζῶν τὸν νοῦν.

75. Ἀμαρτία ἐστὶ μοναχοῦ ἢ πρὸς τὴν ἀπηγορευμένην ἡδονὴν τοῦ λογισμοῦ συγκατάθεσις.

76. Ἄγγελοι μὲν χαίρουσι μειομένης κακίας, δαίμονες δὲ τῆς ἀρετῆς· οἱ μὲν γὰρ εἰσὶν ἐλέους καὶ ἀγάπης θεράποντες, οἱ δὲ ὀργῆς καὶ μίσους ὑπήκοοι· καὶ οἱ μὲν πρότεροι πλησιάζοντες πνευματικῆς θεωρίας ἡμᾶς πληροῦσιν, οἱ δὲ δεῦτεροι προσεγγίζοντες εἰς αἰσχροῦς τὴν ψυχὴν φαντασίας ἐμβάλλουσιν.

77. Αἱ ἀρεταὶ οὐ τὰς τῶν δαιμόνων ὀρμὰς ἀνακόπτουσιν, ἀλλ' ἡμᾶς ἀθώους διαφυλάττουσιν.

78. Πρακτικὴ ἐστὶ μέθοδος πνευματικῆ τὸ παθητικὸν μέρος τῆς ψυχῆς ἐκκαθαίρουσα.

74. Искушење монаха јесте помисао која улази кроз страсни део душе и помрачује ум.¹¹⁶

75. Грех монаха јесте сагласност његових помисли са забрањеним задовољствима.¹¹⁷

76. Анђели се радују при умањењу зла, а демони при умањењу врлина. Једни су слуге милосрђа и љубави, а други послушници гнева и мржње. Када се приближавају анђели, онда нас испуњавају духовним сагледавањем; када приступају демони, онда строваљују душу у срамна маштања.¹¹⁸

77. Врлине не заустављају нападе демона, али нас чувају нео-злеђенима.¹¹⁹

78. Делатни живот је духовни метод за очишћење страственог дела душе.¹²⁰

је починак разумне душе у којем је душа по природи створена како би остала у границама своје природе“; и *Монасима у манастирима и заједницама* (68): „Познању се придодaje мудрост, а разборитост рађа бестрашће“.

¹¹⁶ Упоредити Евагријев спис *Гностик* (42): „Искушење гностика је лажно мњење о постојећем као непостојећем, о непостојећем као о постојећем, те о постојећем које не постоји тако како је настало.“

¹¹⁷ Упоредити Евагријев спис *Гностик* (43): „Грех гностика је лажно познање самих предмета његовог сагледавања. Ово лажно познање настаје услед неке страсти или пак зато што га није тражио ради добра.“

¹¹⁸ Необично учење о анђелима налазимо у херметичном Евагријевом спису *Гностичка појавља*: „Суд анђела јесте познање нездраве душе, наиме познање који оздравља оне који су били озлеђени“ (3.46); „Свети анђели неке људе подучавају путем речи, друге опорављају путем снова, неке чине чеднима захваљујући ноћним страховима, а друге опет враћају врлини путем удараца“ (6.86); „Не помажу нам само анђели на путу спасења, већ и сама небеска тела“ (6.88); „Онај који је задобио духовно познање ће помагати светим анђелима и разумне душе извести из зла према врлини и из незнања у познање“ (6.90).

¹¹⁹ Упоредити Евагријеву осму схолију на стихове Књиге Псалама 37, 14: „А ја као љув не слушах и као нем не ошварах усџа своја. Псалмопојац каже да је примио помисли искушења и није их послушао; тј. није делао према њиховом наговору. Јер, глупоћа је бестрашће које не слуша наведене помисли.“

¹²⁰ Упоредити Евагријеву четврту схолију на стихове Књиге Псалама 2, 12: „Служиће Госпоу са стџахом, да се не разџневи Госпоу. Служење је смиривање страсти

79. Οὐκ ἀρκοῦσιν αἱ ἐνέργειαι τῶν ἐντολῶν πρὸς τὸ τελείως ἰάσασθαι τὰς δυνάμεις τῆς ψυχῆς, ἐὰν μὴ καὶ κατάλληλοι ταύταις διαδέξωνται τὸν νοῦν θεωρίαί.

80. Οὐ πᾶσι μὲν τοῖς ὑπ' ἀγγέλων λογισμοῖς ἡμῖν ἐμβαλλομένοις δυνατόν ἀντιστῆναι, πάντας δὲ τοὺς ὑπὸ δαιμόνων λογισμοὺς δυνατόν ἀνατρέψαι· ἔπεται δὲ τοῖς μὲν προτέροις λογισμοῖς εἰρηνικὴ κατάστασις, τοῖς δὲ δευτέροις τεταραγμένη.

81. Ἀπαθείας ἔγγονον ἀγάπη· ἀπάθεια δὲ ἐστὶν ἄνθος τῆς πρακτικῆς· πρακτικὴν δὲ συνίστησιν ἢ τήρησις τῶν ἐντολῶν· τούτων δὲ φύλαξ ὁ φόβος τοῦ Θεοῦ, ὅστις γέννημα τῆς ὀρθῆς ἐστὶ πίστεως· πίστις δὲ ἐστὶν ἐνδιάθετον ἀγαθόν,

79. Дејства испуњавања заповести нису довољна да би сасвим исцелила душевне силе ако њима не следују одговарајућа сагледавања у уму.¹²¹

80. Немогуће је супротстављати се свим помислима којима нас надахњују ангели, али је могуће одбацивати све помисли које нам предлажу демони. Првим помислима следује стање мира, а другим стање узнемирености.¹²²

81. Љубав је изданак бестрашћа, а бестрашће плод делатног живота. Делатни живот се састоји од чувања заповести, а њихов чувар је страх Божији који је плод исправне вере. Вера је унутрашње добро које по природи постоји

које по природи проистиче из делатног живота. Делање је духовно учење које очишћује острашћени део душе“; као и спис *Гношишк* (2): „Делатељ је онај који је стекао бестрашће једино острашћеног дела душе“.

¹²¹ До савршеног се бестрашћа не може dospети, верује Евагрије, само пуким испуњавањем заповести, већ једино ако је делање праћено познањем логоса (разлога, крајњег смисла и циља) самог делања. У том смислу упоредити Евагријеву пету схолију на стихове Књиге Псалама 129, 8: „И Он ће избавиши Израџа од свих безакоња њеџових. Ум је избављен од грехова и расипања помисли у тренутку кад постане достојан познања. Јер делање не уклања из срца све умне представе, већ само острашћене умне представе.“ Ова је мисао утицала на Максима Исповедника и његов спис *Четири стошине џлава о љубави* (2.5): „За ослобођење ума од страсти није довољно само делање, да би се могао молити без расејаности, већ су потребна и различита духовна сагледавања. Јер, делање ослобађа ум само од неуздржања и мржње, а духовна сагледавања га избављају од заборавности и незнања. Једино на овај начин ум може да се моли као што треба.“

¹²² Упоредити Евагријев спис *О молишви*: „Када нам се приближи анђео, одмах се удаљавају сви који нас узнемиравају, те ум проналази велику утеху и моли се постојано. Међутим, понекад се у време уобичајене борбе ум бори и не успева да подигне свој поглед, јер је претходно био узнемирен различитим страстима. Без обзира на то, што више буде тражио, више ће наћи, те што више буде куцао на врата, то ће му више бити отворено“ (30); „Када је анђео Божији присутан, он једном речју прекраћује у нама свако противничко дејство и покреће светлост ума према незаблудивом дејству“ (74). Неки савремени Евагријеви коментатори сматрају да је у раним вековима хришћанства, нарочито међу монасима, анџелологија била претеча (тада још увек неразвијене и теолошки недомишљене) пневматологије, те да дејства анђела треба читати у светлу дејства благодати Духа Светога.

ἥτις ἐνυπάρχειν πέφυκε καὶ τοῖς μηδέπω πεπιστευκόσι Θεῷ.

82. Ὡσπερ ἐνεργοῦσα διὰ τοῦ σώματος ἢ ψυχῇ τῶν ἀσθενούντων μελῶν ἐπαισθάνεται οὕτως ἐνεργῶν καὶ ὁ νοῦς τὴν οἰκείαν ἐνέργειαν τὰς τε δυνάμεις ἐπιγινώσκει τὰς ἑαυτοῦ καὶ διὰ τῆς ἐμποδίζουσας αὐτῷ τὴν θεραπευτικὴν αὐτῆς ἐντολὴν ἐφευρίσκει.

83. Ὁ νοῦς τὸν ἐμπαθῆ πόλεμον πολεμῶν οὐ θεωρήσει τοὺς λόγους τοῦ πολέμου· τῷ γὰρ ἐν νυκτὶ μαχομένῳ ἔοικεν· ἀπάθειαν δὲ κτησάμενος, ῥαδίως ἐπιγνώσεται τὰς μεθοδείας τῶν πολεμιῶν.

84. Πέραс μὲν πρακτικῆς ἀγάπης· γνώσεως δὲ θεολογία· ἀρχαὶ δὲ ἑκατέρων πίστις καὶ φυσικὴ θεωρία· καὶ ὅσοι μὲν τῶν δαιμόνων τοῦ παθητικοῦ μέρους ἐφάπτονται τῆς ψυχῆς, οὗτοι λέγονται ἀντικεῖσθαι τῇ πρακτικῇ· ὅσοι δ' αὖ πάλιν τῷ λογιστικῷ διοχλοῦσιν, ἐχθροὶ πάσης ἀληθείας ὀνομάζονται καὶ ἐναντίοι τῇ θεωρίᾳ.

чак и код оних који још увек нису поверовали у Бога.¹²³

82. Као што душа – делујући преко тела – опажа нездраве удове, тако и ум – вршећи своју природну делатност – распознаје сопствене силе и путем оне која га омета открива заповест која га може исцелити.¹²⁴

83. Док ратује са страстима ум не може сагледавати логосе самог ратовања, будући да личи на човека који се бори у ноћи. Ипак, задобивши бестрашће он ће лако препознати лукавства непријатеља.¹²⁵

84. Љубав је крај делатног живота, а теологија крај познања. Почетак првог је вера, а почетак другог природно сагледавање. Они демони који нападају страсвени део душе називају се противницима делатног живота, док се они демони који узнемиравају разумни део душе називају непријатељима сваке истине и противницима сагледавања.¹²⁶

¹²³ Упоредити Евагријеве списе *Гносѣичка појлавлѧ* (3.83): „Вера је добровољно добро које нас води према будућем блаженству“; другим речима, иако вера, према Евагрију, по природи постоји као залог у свим људима, њено остварење мора бити „добровољно“, тј. слободно. Нешто као наметнута вера је потпуно незамислива ствар.

¹²⁴ „Природна делатност“ ума је сагледавање (*θεωρία*) путем ког, верује Евагрије, узнатрешно делатељ може распознавати кретања у свом унутрашњем свету, опажати сва узнемирења у разумном, желатељном или раздражајном делу душе и сходно томе одређивати одговарајућа средства којима се они могу исцелити; упоредити и Евагријев спис *О молишви* (83): „Псалмопојање успављује страсти и умирује неузддржање тела, а молитва припрема ум на вршење његове природне делатности“.

¹²⁵ Упоредити Евагријеву четрнаесту схолију на стихове Књиге Псалама 118, 32: „Пуштем зајовесѣи Твојих шѣрцах, када си раширио срце моје. Логоси (разлози) заповести шире срце и олакшавају му пут делања.“

¹²⁶ Упоредити Евагријеву другу схолију на стихове Књиге Псалама 117, 10: „Сви народи окружише ме и именом Госѣодњим брањах се од њих. Међу демонима, неки се

85. Οὐδέν τῶν καθαιρόντων τὰ σώματα σύνεστι μετὰ τοῦτο τοῖς καθαρθεῖσιν· αἱ δὲ ἀρεταὶ ὁμοῦ τε καθαίρουσι τὴν ψυχὴν καὶ καθαρθεῖσιν συμπαραμένουσιν.

86. Κατὰ φύσιν ἐνεργεῖ ψυχὴ λογικὴ ὅταν τὸ μὲν ἐπιθυμητικὸν αὐτῆς μέρος τῆς ἀρετῆς ἐφέιται, τὸ δὲ θυμικὸν ὑπὲρ αὐτῆς ἀγωνίζεται, τὸ δὲ λογιστικὸν ἐπιβάλλει τῇ θεωρίᾳ τῶν γεγονότων.

87. Ὁ μὲν προκόπτων ἐν πρακτικῇ τὰ πάθη μειοῖ, ὁ δὲ ἐν θεωρίᾳ τὴν ἀγνωσίαν· καὶ τῶν μὲν παθῶν ἔσται ποτὲ καὶ φθορὰ παντελής, τῆς δὲ ἀγνωσίας τῆς μὲν εἶναι πέρας, τῆς δὲ μὴ εἶναί φασι.

88. Τὰ παρὰ τὴν χρῆσιν ἀγαθὰ καὶ κακὰ τῶν ἀρετῶν καὶ τῶν κακιῶν γίνεται ποιητικά· φρονήσεως δὲ ἔστι λοιπὸν

85. Ништа од онога што чисти тела не пребива са онима који су очишћени, али врлине истовремено очишћују душу и пребивају у њој након очишћења.¹²⁷

86. Разумна душа делује сагласно својој природи када њен желатељни део жуди за врлином, раздражајни део се бори за њу, а разумни део обраћа пажњу на сагледавање створених бића.¹²⁸

87. Онај који напредује у делању умањује страсти, а који напредује у сагледавању умањује незнање. Страсти ће једног дана бити потпуно уништене, док за незнање говоре да с једне стране има краја, а с друге да нема.¹²⁹

88. У зависности од њихове употребе, ствари које су добре или зле проузрокују врлине или пороке. Задатак разборитости јесте да наведе-

борише са њим као са делатељем, а неки као са сагледаватељем. Од првих се брањаше праведношћу, а од других мудрошћу.“

¹²⁷ Врлине немају улогу само у делатном животу, већ постају трајно добро оних који из делања усходе према сагледавању створених бића и познању Свете Тројице; упоредити Евагријев спис *Гностичка ѱоілавља* (1.40): „Семења врлина су неуништива“.

¹²⁸ Упоредити Евагријев спис *Гностичка ѱоілавља* (4.73): „Коме је ум непрестано у заједништву са Господом и чији је раздражајни део душе испуњен смирењем захваљујући сећању на Бога, те чији је желатељни део душе сасвим усмерен на Господа, таквом не приличи да се боји својих непријатеља који круже око наших смртних тела.“

¹²⁹ Наведени облици незнања су корелативни облицима познања: наиме, познању створених бића и познању Свете Тројице. Пуно познање створених бића се остварује достизањем савршеног бестрашћа, али познање Свете Тројице остаје безгранично и никада не може бити исцрпљено. Евагријев енигматични исказ је могуће допунити упоређивањем са местима из његовог списка *Гностичка ѱоілавља*: „Света Једност је крај природног познања, док незнање нема краја, као што је казано: *Величанству Њеіовом нема краја* (Пс. 144, 3)“ (1, 71); „Међу онима чије је познање коначно, такође је и незнање такво; али међу оним чије је незнање бесконачно, такође је и познање такво“ (3.63); као и са другом схолијом на стихове Књиге Псалма 144, 3: „*Велики је Госіод и хваљен веома, и величанству Њеіовом нема краја*. Сагледавање свих створених бића је ограничено; само је познање Свете Тројице безгранично, јер оно представља суштинску мудрост“.

τὸ χρήσασθαι τούτοις πρὸς θάτερα.

89. Τριμεροῦς δὲ τῆς λογικῆς ψυχῆς οὐσῆς κατὰ τὸν σοφὸν ἡμῶν διδάσκαλον, ὅταν μὲν ἐν τῷ λογιστικῷ μέρει γένηται ἡ ἀρετή, καλεῖται φρόνησις καὶ σύνεσις καὶ σοφία· ὅταν δὲ ἐν τῷ ἐπιθυμητικῷ, σωφροσύνη καὶ ἀγάπη καὶ ἐγκράτεια· ὅταν δὲ ἐν τῷ θυμικῷ, ἀνδρεία καὶ ὑπομονή· ἐν ὅλῃ δὲ τῇ ψυχῇ, δικαιοσύνη. Καὶ φρονήσεως μὲν ἔργον τὸ στρατηγεῖν πρὸς τὰς ἀντικειμένας δυνάμεις, καὶ τῶν μὲν ἀρετῶν ὑπερασπίζειν, πρὸς δὲ τὰς κακίας παρατάττεσθαι, τὰ δὲ μέσα πρὸς τοὺς καιροὺς διοικεῖν· συνέσεως δὲ τὸ πάντα τὰ συντελοῦντα ἡμῖν πρὸς τὸν σκοπὸν ἀρμοδίως οἰκονομεῖν· σοφίας δὲ τὸ θεωρεῖν λόγους σωμάτων καὶ ἀσωμάτων· σωφροσύνης δὲ ἔργον τὸ βλέπειν ἀπαθῶς τὰ πράγματα τὰ κινουντα ἐν ἡμῖν φαντασίας ἀλόγους· ἀγάπης δὲ τὸ πάση εἰκόνι τοῦ Θεοῦ τοιαύτην ἑαυτὴν ἐμπαρέχειν οἶαν καὶ τῷ πρωτοτύπῳ σχεδόν, καὶ μιαίνειν αὐτὰς ἐπιχειρῶσιν οἱ δαίμονες· ἐγκρατείας δὲ τὸ πᾶσαν ἡδονὴν τοῦ φάρυγγος μετὰ χαρᾶς ἀποσεῖσθαι· μὴ δεδιέναι δὲ τοὺς πολεμίους

не ствари употребљава на један /тј. добар/ или други /тј. зао/ начин.¹³⁰

89. Будући да је – према нашем мудрому учитељу – разумна душа троделна, онда се врлина која се рађа у разумном делу назива разборитост, разумевање и мудрост; када настаје у желателном делу зове се целомудреност, љубав и уздржање; а када настаје у раздражајном делу душе зове се храброст и подношење. Када је присутна у целокупној души, назива се праведност. Задатак разборитости јесте да води борбу са противничким силама, да штити врлине, да стоји спремно на супрот порока и да неутралним стварима располаже у складу са околностима. Задатак разумевања јесте складно управљање свим стварима које доприносе остварењу нашег циља. Задатак мудрости је сагледавање логоса телесних и бестелесних бића. Задатак целомудрености јесте да бестрасно гледа на ствари које у нама покрећу алогосна маштања. Задатак љубави јесте да се према свакој икони Божијој понаша на исти начин као према Прволику, чак и када демони покушавају да унизе неког пред нама. Задатак уздржања је са радосћу одбацивати сваки гурмански ужитак. Задатак подношења и храбрости јесте одсу-

¹³⁰ Упоредити Евагријев спис *Гносџичка поглавља* (3.59): „Ако је све зло разумног дела душе проузроковано од стране раздражајног и жељатељног дела, те ако је ове душевне силе могуће употребљавати на добар или зао начин, онда је јасно да неприродна употреба ових делова душе проузрокује зло у нама. Ако овако стоје ствари, онда ниједна Божија творевина није зла.“

καὶ προθύμως ἐγκαρτερεῖν τοῖς δεινοῖς, τῆς ὑπομονῆς καὶ τῆς ἀνδρείας ἐστί· δικαιοσύνης δὲ τὸ συμφωνίαν τινὰ καὶ ἀρμονίαν τῶν τῆς ψυχῆς μερῶν κατεργάζεσθαι.

90. Καρπὸς μὲν σπερμάτων τὰ δράγματα, ἀρετῶν δὲ ἡ γνῶσις· καὶ ὡς ἔπεται τοῖς σπέρμασι δάκρυα, οὕτω τοῖς δράγμασιν ἡ χαρά.

Ῥήσεις μοναχῶν ἀγίων

91. Ἀναγκαῖον δὲ καὶ τὰς ὁδοὺς τῶν προοδουσάντων ὀρθῶς διερωτᾶν μοναχῶν καὶ πρὸς αὐτὰς κατορθοῦσθαι· πολλὰ γὰρ ἔστιν εὐρεῖν ὑπ' αὐτῶν ῥηθέντα τε καὶ πραχθέντα καλῶς· ἐν οἷς καὶ τοῦτό φησι τις αὐτῶν, τὴν ξηροτέραν καὶ μὴ ἀνώμαλον διαίταν ἀγάπη συζευχθεῖσαν θᾶπτον εἰσάγειν τὸν μοναχὸν εἰς τὸν τῆς ἀπαθείας λιμένα. Ὁ δ' αὐτὸς ταρασσόμενον τινα νύκτωρ τῶν ἀδελφῶν τῶν φασμάτων ἀπήλλαξεν, ἀσθενοῦσι μετὰ νηστείας ὑπηρετῆσαι προστάξας· οὐδενὶ γὰρ οὕτως, ἐρωτηθεὶς ἔφη, ὡς ἐλέω τὰ τοιαῦτα κατασβέννυται πάθη.

92. Τῷ δικαίῳ Ἀντωνίῳ προσῆλθέ τις τῶν τότε σοφῶν καὶ πῶς διακαρτερεῖς, εἶπεν, ὦ πάτερ, τῆς ἐκ τῶν βι-

ство страха пред непријатељима и чврсто истрајавање усред опасности. Напокон, задатак праведности је остварење извесног склада и сагласности између свих делова душе.¹³¹

90. Жетва је плод сетве, а плод врлина је познање. И као што сузе прате сетву, тако и радост прати жетву (Пс. 125, 5–6).¹³²

Изреке светих монаха

91. Такође је неопходно марљиво испитивати врлинске путеве монаха који су нам претходили и владати се према њима. Јер је могуће пронаћи мноштво добрих ствари које су они учинили или изговорили. На пример, један од њих је рекао да сува и редовна исхрана, сједињења са љубављу, брзо приводи монаха у луку бестрашћа. Извесног брата кога су узнемиравале ноћне приказе, овај монах је избавио од истих давши му заповест да служи болесне и пости. Јер, говорио би он, ништа тако не гаси овакве страсти као милосрђе.¹³³

92. Један од оновремених мудраца дође праведном Антонију и упита га: Како, оче, подносиш жи-

¹³¹ Што се тиче израза „наш мудри учитељ“, савремени коментатори Евагријевог опуса већином сматрају да се ради о Григорију Богослову. С друге стране, кад је реч о теорији која је изложена у овом поглављу, Евагрије је вероватно црпео из многих традиција јелинске философије, а понајвише, сматрају А. Гиљамон и други, из анонимног (вероватно псеудо аристотеловског) списка *О врлинама и пороцима* 1–2.

¹³² Упоредити Евагријеву трећу схолију на стихове Књиге Псалама 125, 5: „*Који су сејали у сузама, њожеће у радосћи*“. Они који се подвизавају у делању аскетским напором сеју у сузама, док они који учествују у познању без напора жању у радосћи.“

¹³³ Ова изрека је у азбучној збирци *Изрека ошаци* сачувана управо под Евагријевим именом.

βλίων παραμυθίας ἐστερημένος; Ὁ δὲ φησι τὸ ἔμὸν βιβλίον, φιλόσοφε, ἢ φύσις τῶν γεγονότων ἐστί, καὶ πάρεστιν ὅτε βούλομαι τοὺς λόγους ἀναγινώσκειν τοὺς τοῦ Θεοῦ.

93. Ἡρώτησέ με τὸ σκευὸς τῆς ἐκλογῆς ὁ Αἰγύπτιος γέρον Μακάριος· τί δήποτε μνησικακοῦντες μὲν τοῖς ἀνθρώποις τὴν μνημονευτικὴν δύναμιν τῆς ψυχῆς ἀφανίζομεν, δαίμοσι δὲ μνησικακοῦντες ἀβλαβεῖς διαμένομεν; Κάμοῦ πρὸς τὴν ἀπόκρισιν ἀπορήσαντος καὶ παρακαλοῦντος τὸν λόγον μαθεῖν, διότι, φησὶν ἐκεῖνος, τὸ μὲν πρότερον παρὰ φύσιν, τὸ δὲ δεύτερον κατὰ φύσιν ἐστὶ τοῦ θυμοῦ.

94. Παρέβαλον κατ' αὐτὴν τὴν σταθερὰν μεσημβρίαν τῷ ἀγίῳ πατρὶ Μακαρίῳ καὶ λίαν ὑπὸ τῆς δίψης φλεγόμενος ἤτουν ὕδωρ πιεῖν· ὁ δὲ φησὶν· ἀρκέσθητι τῇ σκιᾷ· πολλοὶ γὰρ νῦν ὁδοιποροῦντες ἢ πλέοντες καὶ ταύτης ἐστέρηται. Εἶτα

вот без утехе коју пружају књиге? А он одговори: Моја књига, о филозофе, јесте природа створених бића и она је ту кад год желим да ишчитавам логосе Божије.¹³⁴

93. Египатски старац Макарије, *изабрани сасуг* (Дел. 9, 15), ме је питао: Због чега злопамћење према људима сузбија способност душе да се сећа /Бога/, док због злопамћења према демонима остајемо неповређени? Пошто бих збуњен да му одговорим и молих га да сазнам разлог, он рече: Зато што је прво противно природи, а друго у складу са природом раздражајног дела душе.¹³⁵

94. Једном сам у сред поднева дошао код светог оца Макарија и горећи од јаке жеђи затражио да пијем воде. Али он рече: „Буди задовољан хладовином, јер су многи од оних који сада путују или плове

¹³⁴ Евагрије цитира из гласовитог *Житија Антонијевог* (72–80) које је сасвим сигурно имао при руци и читао. Намерно сам изоставио да израз „логос“ преведем као „реч“, будући уверен да Антоније овде говори о „природном сагледавању“ или о сагледавању логоса Божијих који су уткани у саме темеље и структуру створене природе. Тако сам тумачио и почетак Евагријевог списка *Монасима у манастирима и заједницама* који започиње следећим интересантним речима: „Наследници Божији, послушкајте логосе Божије...“. Упоредити и друга одговарајућа места из Евагријевих списка: „Као што свака од уметничких вештина сведочи о умешности онога ко се њоме бави, тако и познање свих створених ствари почива у Ономе који јесте, будући да је наш Господ *све премудрошћу створио* (Пс. 103, 24)“ (*Гносџичка појавља*, 1.14); „Као што они који подучавају децу словима исписују иста на таблама, тако и Христос својом мудрошћу поучава разумна бића, уписујући је у природу смртних тела“ (*Гносџичка појавља*, 3.57); као и његову осму схолију на стихове Књиге Псалама 138, 16: „*И у књију Твоју сви ће бићи уписани*. Књига Божија је сагледавање телесних и бестелесних бића, тј. књига у којој је чисти ум уписан путем познања“.

¹³⁵ „Египатски старац Макарије“ је већ поменути ава Макарије Египатски. Као допуна поглављу, упоредити места из Евагријевих *Гносџичких појавља*: „Демони не престају да клевету гностика, па чак и када није ништа сагрешио, како би на тај начин себи привукли његов ум“ (3.90); „Као што они чије је чуло вида оболело гледају у сунце ометани сопственим сузама и привиђењима у ваздуху, тако и чисти ум, узнемирен гневом, прима духовна сагледавања, али види само неко врсту магле која почива око предмета сагледавања“ (6.63).

λόγους μου πρὸς αὐτὸν περὶ ἐγκρατείας γυμνάζοντος· θάρσει, φησὶν, ὦ τέκνον, ἐν ὅλοις ἔτεσιν εἴκοσι οὔτε ἄρτου, οὔτε ὕδατος, οὔτε ὑπνου κόρον εἴληφα· τὸν μὲν γὰρ ἄρτον μου ἦσθιον σταθμῶ, τὸ δὲ ὕδωρ ἔπινον μέτρῳ, τοῖς τοίχοις δὲ ἑμαυτὸν παρακλίνων μικρόν τι τοῦ ὑπνου μέρος ἀφῆραζον.

95. Ἐμηνύθη τινὶ τῶν μοναχῶν θάνατος τοῦ πατρός· ὁ δὲ πρὸς τὸν ἀπαγγείλαντα, παῦσαι, φησί, βλασφημῶν· ὁ γὰρ ἐμὸς πατήρ ἀθάνατός ἐστιν.

96. Ἐπύθετό τις τῶν ἀδελφῶν ἑνὸς τῶν γερόντων εἰ κελεύει τῇ μητρὶ καὶ ταῖς ἀδελφαῖς συμφαγεῖν αὐτὸν παραβάλοντα τῷ οἴκῳ· ὁ δὲ, μετὰ γυναικός, εἶπεν, οὐ βρώσῃ.

97. Ἐκέκτητό τις τῶν ἀδελφῶν εὐαγγέλιον μόνον, καὶ τοῦτο πωλήσας ἔδωκεν εἰς τροφήν τοῖς πεινῶσιν, ἄξιον μνήμης ἐπιφθεγξάμενος ῥῆμα· αὐτὸν γὰρ, φησί, τὸν λόγον πεπώληκα τὸν λέγοντά μοι πώλησόν σου τὰ ὑπάρχοντα καὶ δὸς πτωχοῖς.

98. Ἔστι δὲ τις παρὰ τὴν Ἀλεξάνδρειαν νῆσος κατ' αὐτὸ τὸ βόρειον μέρος τῆς λίμνης κεκμένη τῆς καλουμένης Μαρία, προσοικεῖ δὲ

чак и ње лишени.“ Када затим поведох разговор са њим о уздржању, он рече: „Буди храбар, дете моје! Јер за читавих двадесет година не давах себи ни хлеба, ни воде, нити сна до ситости. Свој хлеб сам јео на меру и пио од воде умерено, те крадох мало сна ослањајући се на зид.“¹³⁶

95. Јавише једном неком од монаха за смрт његовог оца. Али овај одговори гласнику: „Престани да хулиш, јер мој Отац је бесмртан.“¹³⁷

96. Неки брат упита једног од стараца да ли му одобрава да једе са мајком и сестром при одласку кући у посету. А он одговори: „Са женом немој јести заједно.“¹³⁸

97. Један од браће је имао само Јеванђеље, но и њега продаде како би нахранио гладне, казујући ову незаборавну изреку: „Продадох и саму ону реч која ми рече: *Продај све што имаш и погај сиромасима* (Мт. 19, 21).“¹³⁹

98. Постоји острво близу Александрије – смештено на северној страни језера званог Марија – где живи један од нај-

¹³⁶ Што се тиче „светог оца Макарија“, А. Гиљамон и већина других коментатора сматрају да се ради о Макарију Александријском, свештенику у Келијама за време Евагријевог живота.

¹³⁷ Паладије, иначе Евагријев ученик, у свом спису *Лавсаик* (38.13) ову изреку приписује самом Евагрију. Ова изреку је могуће наћи у тематској збирци *Изрека отаца*, али без Евагријевог имена.

¹³⁸ Ова ће се изрека, настала вероватно међу старијом генерацијом монаха пре Евагријевог доласка у Келије, изнова јављати код многих пустињских отаца, те постати опште место хришћанске монашке етике и опстати кроз векове све до савремених монашких списа.

¹³⁹ Као у случају претходне изреке, ова занимљива приповест долази из анонимног предања пустиње и много се пута касније јавља у различитим верзијама многобројних анонимних, азбучних и тематских *Изрека отаца*.

αὐτῇ μοναχὸς τῆς παρεμβολῆς τῶν γνωστικῶν ὁ δοκιμώτατος· ὅστις ἀπεφίηατο πάντα τὰ πραττόμενα ὑπὸ τῶν μοναχῶν πράττεσθαι δι' αἰτίας πέντε· διὰ Θεόν, διὰ φύσιν, διὰ ἔθος, διὰ ἀνάγκην, διὰ τὰ ἔργα τῶν χειρῶν. Ὁ δ' αὐτὸς ἔλεγε πάλιν μίαν μὲν εἶναι τῇ φύσει τὴν ἀρετὴν, εἰδοποιεῖσθαι δὲ αὐτὴν ἐν ταῖς δυνάμεσι τῆς ψυχῆς· καὶ γὰρ τὸ φῶς τὸ ἡλιακὸν ἀσχημάτιστον μὲν ἐστί, φησί, ταῖς δὲ δι' ὧν εἰσβάλλει θυρίσι συσχηματίζεται ἐφέφυκεν.

99. Ἄλλος δὲ πάλιν τῶν μοναχῶν διὰ τοῦτο περιαιρῶ τὰς ἡδονάς, εἶπεν, ἵνα τὰς τοῦ θυμοῦ περικόψω προφάσεις· οἶδα γὰρ αὐτὸν ἀεὶ μαχόμενον ὑπὲρ τῶν ἡδονῶν καὶ ἐκταράσσοντά μου τὸν νοῦν καὶ τὴν γνῶσιν ἀποδιώκοντα. Ἐλεγε δὲ τις τῶν γερόντων ὅτι ἡ ἀγάπη παραθήκας βρωμάτων ἢ χρημάτων τηρεῖν οὐκ ἐπίσταται. Ὁ δ' αὐτὸς· οὐκ οἶδα, φησίν, εἰς τὸ αὐτὸ δις ὑπὸ δαιμόνων ἀπατηθεῖς.

100. Πάντας μὲν ἐπ' ἴσης οὐ δυνατόν τοὺς ἀδελφοὺς ἀγαπᾶν πᾶσι δὲ δυνατόν ἀπαθῶς συντυγχάνειν μνησικακίας ὄντα καὶ μίσους ἐλεύθερον· τοὺς ἱερεῖς ἀγαπητέον μετὰ τὸν Κύριον τοὺς διὰ τῶν ἀγίων μυστηρίων καθαρίζοντας ἡμᾶς καὶ προσευχομένους ὑπὲρ ἡμῶν· τοὺς δὲ γέροντας ἡμῶν τιμητέον ὡς τοὺς ἀγγέλους· αὐτοὶ γὰρ εἰσὶν οἱ πρὸς τοὺς

искуснијих монаха у армији гностика.¹⁴⁰ Он је говорио да постоји пет разлога за све што монаси чине: ради Бога, по природи, према обичају, по нужди и ради рукодеља. Он још имаше обичај да каже како је врлина по природи једна, али да мења облике у складу са душевним силама. Јер, сунчева светлост – говорио је – нема облик, али природно задобија облик отвора кроз који продире.¹⁴¹

99. Други монах је опет рекао: Лишавам се задовољстава да бих пресекао повод за гнев. Јер знам да се он вазда бори за многа задовољства, узнемирава мој ум и изгони познање. Неки од стараца је говорио како љубав не зна да складишти залихе хлеба или новца. Исти је такође рекао: Не сећам се да су ме демони преварили два пута у истој ствари.¹⁴²

100. Немогуће је волети сву браћу подједнако, али је могуће са свима сусретати се бестрашно, без злопамћења и мржње. После Бога, највише треба волети свештенике који нас очишћују Светим Тајнама и моле се за нас. Своје старце требамо да поштујемо као анђеле, јер они

¹⁴⁰ А. Гиљамон износи спекулацију према којој се овде ради о александријском хришћанском теологу Дидиму Слепом, кога Евагрије у свом спису *Гностици* (48) назива „велики гностички учитељ“.

¹⁴¹ Класично стоичко учење које преузимају Климент и Филон Александријски, као и многи монашки писци.

¹⁴² Изреке које се у монашким *Изрекама ошациа* јављају у много различитих верзија и под много различитих имена. А. Гиљамон верује да све имају порекло, или од самог Евагрија, или од круга његових блиских ученика.

ἀγῶνας ἡμᾶς ἀλείφοντες καὶ τὰ τῶν ἀγρίων θηρίων δῆγματα θεραπεύοντες. нас помазују за борбу и исцељују уједи дивљих звери.¹⁴³

[Епилог]

Ἀλλὰ νῦν μὲν μοι τοσαῦτα λελέχθω πρὸς σὲ περὶ πρακτικῆς, ποθεινότητε ἀδελφὲ Ανατόλιε, ὅσα χάριτι τοῦ ἀγίου Πνεύματος ἐν τῷ σπόρῳ περκαζούσης ἡμῶν τῆς σταφυλῆς ἐπιρωγολογούμενοι εὐρήκαμεν· εἰ δὲ σταθερὸς ἡμῖν ἐπιλάμψει τῆς δικαιοσύνης ὁ ἥλιος καὶ ὁ βότρυς πέπειρος γένηται, τότε καὶ τὸν οἶνον πιόμεθα αὐτοῦ τὸν εὐφραίνοντα καρδίαν ἀνθρώπου, εὐχαῖς καὶ πρεσβείαις τοῦ δικαίου Γρηγορίου τοῦ φυτεύσαντός με καὶ τῶν νῦν ὁσίων Πατέρων τῶν ποτιζόντων με, καὶ δυνάμει τῆ τοῦ ἀυξάνοντός με Χριστοῦ Ἰησοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν, ᾧ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

Нека ти ово – што казах у вези са делатним животом – буде довољно за сада, најдражи брате Анатолије. Пабирчећи плодове још несазрелог грожђа, пронађох напред речене ствари захваљујући благодати Духа Светога. Ипак, када нас сунце правде /Христос/ буде обасјало у својој пуноћи и грожђе сасвим сазре, тада ћемо пити од вина које весели срце човека (Пс. 103, 15), молитвама и заступништвом праведног Григорија¹⁴⁴ који ме засади, светих отаца који ме сада заливају и силом Христа Исуса нашег Господа – који чини да узрастам (1. Кор. 3, 6–7) – коме припада слава и сила у векове векова. Амин.

Литература:

- Arras, V. (1963), *Collectio monastica*, Louvain: Secrétariat du CSCO.
 Arzhanov, Y. (2015), „Abba Platon und Abba Evagrius“, *Begegnungen in Vergangenheit und Gegenwart Beiträge dialogischer Existenz Eine freundschaftliche Festgabe zum 60. Geburtstag von Martin Tamcke LIT*, 75–82.
 Bamberger, J. E. (1968), „Evagrius Ponticus: The Praktikos and Chapters on Prayer“, *Cistercian Studies Quarterly* 3, 137–146.
 Bertrand, D. (1999), L'implication du „nous“ dans la prière chez Origène et Éva-

¹⁴³ Израз „дивље звери“ се у монашком светоназору свакако односи на „демоне“. Као допуну поглавља, упоредити Евагријеве списе *Гностичка поглавља* (6.90): „Онај који је задобио духовно познање ће помагати светим анђелима и разумне душе извести из зла према врлини и из незнања у познање“; као и *Монасија у манастирима и заједницама* (124): „Немој одбацивати света учења које ти оци твоји предадоше, не напуштај веру свог крштења, нити одбацуј духовни печат да би се Господ родио у твојој души и сачувао те у заодан“.

¹⁴⁴ Мисли се вероватно опет на Григорија Богослова, ког Евагрије спомиње у спису *Гностички* (44).

gre le Pontique, *Origeniana septima: Origenes in den Auseinandersetzungen des 4. Jahrhunderts*, приредили Bienert, W. и Kühneweg, U.; Leuven: Leuven University Press.

Bitton-Ashkelony, B. (2011), „The Limit of the Mind (νοῦς): Pure Prayer according to Evagrius Ponticus and Isaac of Nineveh“, *Zeitschrift für Antikes Christentum / Journal of Ancient Christianity* 15, 291–321.

Bloomfield, M. W. (1952), *The Seven Deadly Sins: An Introduction to the History of a Religious Concept*, East Lansing: Michigan State College Press.

Bousset, W. (1923), *Apophthegmata: Studien zur Geschichte des ältesten Mönchtums*, Tübingen: Mohr.

Brajić, B. B. (2001), *Aretologija Evagrija Pontijskog*, Jasen: Nikšić.

Brakke, D. (2013), „Reading the New Testament and Transforming the Self in Evagrius of Pontus“, *Asceticism and Exegesis in Early Christianity: The Reception of New Testament Texts in Ancient Ascetic Discourses*, приредио Weidemann, H. U.; Göttingen, Germany; Bristol, CT, U. S. A.: Vandenhoeck & Ruprecht, 284–299.

Brakke, D. (2011), „Mystery and Secrecy in the Egyptian Desert: Esotericism and Evagrius of Pontus“, *Mystery and Secrecy in the Nag Hammadi Collection and Other Ancient Literature: Ideas and Practices*, ed. Bull, Christian H., Lied, Liv Ingeborg, and Turner, John D; Leiden: Brill.

Brakke, D. (2008), „Care for the Poor, Fear of Poverty, and Love of Money: Evagrius Ponticus on the Monk's Economic Vulnerability“, *Wealth and Poverty in Early Church and Society*, Grand Rapids, Mich.; Brookline, Mass.: Baker Academic; Holy Cross Orthodox Press.

Brakke, D. (2006), *Demons and the Making of the Monk: Spiritual Combat in Early Christianity*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

Brakke, D. (2005), „Making Public the Monastic Life: Reading the Self in Evagrius Ponticus' Talking Back“, *Religion and the Self in Antiquity*, Bloomington, Ind.: Indiana University Press.

Brakke, D. (1995), „The Problematization of Nocturnal Emissions in Early Christian Syria, Egypt, and Gaul“, *Journal of Early Christian Studies* 3, 419–460.

Brock, S. (2009), „Discerning the Evagrian in the Writings of Isaac of Nineveh“, *Adamantius* 15, 60–72.

Bunge, G. (2012), *Despondency*, Crestwood, N. Y.: St. Vladimir's Seminary Press.

Bunge, G. (2011), „Die Lehren der heiligen Väter“ (RB 73, 2): Aufsätze zu *Evagrius Pontikos aus drei Jahrzehnten*, Beuron: Beuronischer Kunstverlag.

Bunge, G. (2009), *Dragon's Wine and Angel's Bread: The Teaching of Evagrius Ponticus on Anger and Meekness*, Crestwood, N.Y.: St. Vladimir's Seminary Press.

Bunge, G. (2000), „La montagne intelligible: De la contemplation indirecte à la connaissance immédiate de Dieu dans le traité *De oratione* d'Évagre le Pontique“, *Studia Monastica* 42, 7–26.

Bunge, G. (1994), *Paternité spirituelle: La Gnose chrétienne chez Evagre le Pontique*, Bégrolles en Mauges, Maine-et-Loire: Abbaye de Bellefontaine.

Bunge, G. (1989), „Hénade ou Monade? Au sujet de deux notions centrales de la terminologie évagrienne“, *Le Muséon* 102, 69–91.

Bunge, G. (1988), „Origenismus-Gnostizismus: Zum geistesgeschichtlichen Standort des Evagrius Pontikos“, *Vigiliae Christianae* 40, 24–54.

Bunge, G. (1983), „Évagre le Pontique et les Deux Macaire“, *Irénikon* 56, 215–27; 323–60.

Casiday, A. (2013), *Reconstructing the Theology of Evagrius Ponticus: Beyond Heresy*, Cambridge: Cambridge University Press.

Clark, E. A. (1992), *The Origenist Controversy: The Cultural Construction of an Early Christian Debate*, Princeton, N. J.: Princeton University Press.

Corrigan, K. (2009), *Evagrius and Gregory: Mind, Soul and Body in the 4th Century*, Farnham, England; Burlington, Vt.: Ashgate.

Dalmis, I. H. (1966), „L'héritage Évagrien dans la synthèse de Saint Maxime le Confesseur“, *Texte und Untersuchungen* 93, 356–362.

DelCogliano, M. (2011), „The Quest for Evagrius Ponticus: A Historiographical Essay“, *American Benedictine Review* 62, 388–401

Driscoll, J. (2005), *Steps to Spiritual Perfection: Studies on Spiritual Progress in Evagrius Ponticus*, New York: Newman Press.

Driscoll, J. (1991), *The „Ad monachos“ of Evagrius Ponticus: Its Structure and a Select Commentary*, *Studia Anselmiana* 104, Rome: Abbazia S. Paolo.

Dysinger, L. (2005), *Psalmody and Prayer in the Writings of Evagrius Ponticus*, Oxford; New York: Oxford University Press.

Elm, S. K. (1991), „Evagrius Ponticus' *Sententiae ad virginem*“, *Dumbarton Oaks Papers* 45, 97–120.

Géhin, P. (2006), „La tradition arabe d'Évagre le Pontique“, *Collectanea Christiana Orientalia* 3, 83–104.

Gendle, N. (1985), „Cappadocian Elements in the Mystical Theology of Evagrius Ponticus“, *Studia Patristica* 16.2, 373–384.

Gianfrancesco, A. (2008), „Monachisme ancien et psychopathologie“, *L'Évolution Psychiatrique* 73, 105–126.

Guillaumont, A. (2004), *Un philosophe au désert: Évagre le Pontique*, Textes et Traditions 8 Paris: Vrin.

Harmless, W. (2004), *Desert Christians: An Introduction to the Literature of Early Monasticism*, Oxford and New York: Oxford University Press.

Harmless, W. (2001), „The Sapphire Light of the Mind: The *Skemmata* of Evagrius Ponticus“, *Theological Studies* 62, 493–529.

Hausherr, I. (1960), „Le *Traité de l'Oraison* d'Évagre le Pontique: Introduction, authenticité, traduction française et commentaire“, *Revue d'Ascétique et de Mystique* 35, 36, 3–26, 121–146, 241–265, 361–385; 3–35, 137–187.

Janiszewski, P. (2008), „Why Can't We See Demons? The Evagrian Concept of the Structure of Bodies Originating from Three Parallel Material Worlds, in the Context

of Aristotelian Quality Theory“, *Palamedes: A Journal of Ancient History* 3, 189–208.

Kalvesmaki, J. (2012), „The *Epistula fidei* of Evagrius of Pontus: An Answer to Constantinople“, *Journal of Early Christian Studies* 20, 113–139.

Konstantinovsky, J. (2009), *Evagrius Ponticus: The Making of a Gnostic*, Farnham, England; Burlington, Vt.: Ashgate.

Linge, D. E. (2000), „Leading the Life of Angels: Ascetic Practice and Reflection in the Writings of Evagrius of Pontus“, *Journal of the American Academy of Religion* 68, 537–568.

Michelson, D. (2014), *The Practical Christology of Philoxenos of Mabbug*, Oxford: Oxford University Press.

Perczel, I. (1999), „Une théologie de la lumière: Denys l'Aréopagite et Éva-gre le Pontique“, *Revue des Études Augustiniennes* 45, 79–120.

Ramelli, I. (2015), *Evagrius's Kephalaia Gnostica: A New Translation of the Unreformed Text from the Syriac*, Writings from the Greco-Roman World, Atlanta: SBL Press.

Regnault, L. (1987), *Les Pères du désert: À travers leurs apophtegmes*, Sablé-sur-Sarthe: Abbaye Saint-Pierre de Solesmes.

Rondeau, M. J. (1982–1985), *Les commentaires patristiques du Psautier: II-
Ie-Ve siècles*, *Orientalia Christiana analecta* 219–220, Rome: Pont. Institutum Studiorum Orientalium.

Scully, J. (2011), „Angelic Pneumatology in the Egyptian Desert: The Role of the Angels and the Holy Spirit in Evagrian Asceticism“, *Journal of Early Christian Studies* 19, 287–305.

Sheridan, M. (2012), *From the Nile to the Rhone and Beyond; Studies in early monastic literature and scriptural interpretation*, *Studia Anselmiana*: Pontificio Ateneo Sant' Anselmo.

Sinkewicz, R. E. (2003), *Evagrius of Pontus: The Greek Ascetic Corpus*, Oxford and New York: Oxford University Press.

Stewart, C. (2001), „Imageless Prayer and the Theological Vision of Evagrius Ponticus“, *Journal of Early Christian Studies* 9, 173–204.

Tobon, M. (2001), „The Health of the Soul: Ἀπάθεια in Evagrius Ponticus“, *Studia Patristica* 47, 187–202.

Young, R. D. (2001), „Evagrius the Iconographer: Monastic Pedagogy in the *Gnostikos*“, *Journal of Early Christian Studies* 1, 53–71.

Превод са грчког и коментари:
Лазар Нешић

Примљено: 20. 11. 2016.
Одобрено: 28. 11. 2016.